

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos magistrantūros studijų programa

Loreta Lesnickienė

**PRADINIŲ KLASIŲ MOKINIŲ IR TĖVŲ EMPATINIO RYŠIO
PLĖTOJIMO POVEIKIS TARPUSAVIO SANTYKIAMS IR MOKINIŲ
IŠGYVENIMAMS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė –
lekt. dr. Asta Vaitkevičienė*

2007

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta teorinė literatūros šaltinių analizė apie šeimos struktūrą, santykių tipus, šeimos santykių įtaką vaiko socialinei raidai, empatinio ryšio įtaką tarpasmeniniams santykiams, prosocialiam elgesiui.

Iškelta hipotezė, kad tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimas, panaudojant *Tėvų grupių* metodiką, keičia šeimos tarpusavio santykius ir vaikų išgyvenimus, kurie atsispindi vaikų piešiniuose.

Tyrimo dalyvavo 62 pradinių klasių mokiniai. Naudojama projekcinė *H-T-P* piešinių metodika ir atrinkta nedarnių šeimų grupė, kur 12 tyrimo dalyvių (7-11 metų amžiaus) išryškėjo psichologinių traumų žymės. Tų pačių, 12 respondentų, ištirti *Šeimos* piešiniu tarpusavio šeimoje santykiai. Tyrimo dalyvių tėvams (10 šeimų), pagal sudarytą *Tėvų grupių* programą pravedami dešimt užsiėmimų. Po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, piešia piešinius tie patys 12 respondentų, palyginama ar įvyko kokie pokyčiai šeimoje, ar sustiprėjo vaikų ir tėvų empatinis ryšys.

Svarbiausios išvados:

1. Literatūros šaltinių analizė atskleidė, kad buvo tyrimų, kuriuose autoriai tyrinėjo šeimos struktūrą, santykių tipus, šeimos santykių įtaką vaiko socialinei raidai, tačiau remiantis prieinamais literatūros šaltiniais ir atlikus jų turinio analizę galima teigti, kad nebuvo gilinamasi į tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimo galimybes.
2. Tų šeimų, kurių tėvai lankė visus *Tėvų grupių* užsiėmimus ir aktyviai dalyvavo užsiėmimuose, empatinis ryšys tarp vaiko ir tėvų pakito, tapo stipresnis. Šį pokytį paliudijo pokyčiai *namo, medžio, žmogaus* piešinių ir *Šeimos piešinio* detalėse.
3. Buvo šeimų (Lino šeima, Lilijos šeima), kurių empatinis ryšys tarp tėvų ir vaikų liko nepakitęs. Pagrindinės neįvykusio pokyčio priežastys yra šios:
  - šeimos nariai (Lino mama) prastai lankė *Tėvų grupių* užsiėmimus;
  - šeimoje (Lilijos šeima) įvyko skaudi netektis – mirė mergaitės mama.
4. Buvo šeimų, kuriose empatinis ryšys tarp tėvų ir vaikų pakito nežymiai. Nežymaus pokyčio priežastis – neaktyvus tėvų dalyvavimas *Tėvų grupių* užsiėmimuose.
5. Galima teigti, kad iškelta hipotezė: tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimas, panaudojant *Tėvų grupių* metodiką, keičia šeimos tarpusavio santykius ir vaikų išgyvenimus, kurie atsispindi vaikų piešiniuose – pasitvirtino, o *Tėvų grupių*

Esminiai žodžiai: pradinių klasių mokiniai, empatinis ryšys, tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai, emocijos.

Turinys

Magistro darbo santrauka.....	2
ĮVADAS.....	4
1 skyrius. ŠEIMOS SANTYKIŲ YPATYBĖS IR POVEIKIS VAIKO PROSOCIALIAM ELGESIUI.....	7
1. 1. Šeimos samprata, šeimos struktūra ir tipai	7
1. 2. Šeimos santykių poveikis vaiko raidai	9
1. 3. Empatinio ryšio samprata, ypatybės, įtaka tarpasmeniniams santykiams, prosocialiam elgesiui	16
2 skyrius. EMPATINIO RYŠIO PLĖTOJIMO BŪDŲ IR POVEIKIO PRADINIŲ KLASIŲ MOKINIŲ IR JŲ TĖVŲ TARPUSAVIO SANTYKIAMS TYRIMO METODIKA IR REZULTATAI.....	18
2.1 Tyrimo metodai, adekvatūs vaiko asmenybės ypatybėms	18
2. 2. Tyrimo metodika.....	22
2. 3. Respondentų imtis, ypatybės	23
2. 4. H-T-P piešinių interpretacijos. Šeimos piešinys (pagal G. Chomentauską,1983), piešti pirmo ir antro tyrimo metu	24
Kristijono išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas	24
Sauliaus išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	28
Lino išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	34
Jurgitos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas	39
Sonatos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas	44
Kristupo išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	48
Edgaro išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	52
Artūro išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	55
Laimos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas	60
Lilijos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	64
Justės išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas	69
Roberto išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas.....	73
2.5. Tyrimo dalyvių šeimos demografiniai duomenys.....	77
Išvados.....	78
Literatūra.....	79
Summary	83
PRIEDAI.....	84

IVADAS

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Vaikai – viena labiausiai pažeidžiamų visuomenės grupių. Jau įpratome, kad gyvenime dažniausiai vaikams atstovauja jų tėvai ir globėjai. Tačiau atstovaujama ne visada ir netgi netinkamai. Visų pirma, gali nesutapti tėvų ir vaiko interesai, požiūriai, nes vaiko pasaulio pajautimas, vykstančių reiškinų prasingumas ir reikšmingumas visai kitokie nei suaugusio žmogaus. Be to visame pasaulyje pastebima empatinio ryšio stoka tarp tėvų ir vaikų, todėl tėvai dar blogiau pažįsta savo vaiko kasdieninius rūpesčius bei gyvenimiškus potyrius. Vaikas visapusiškai ir harmoningai vystytis gali tik augdamas šeimoje, jausdamas meilę ir supratimą. Kaip Ivanauskienė (2003) teigia, jog pokyčiai šiuo socialinių ir ekonominių transformacijų laikotarpiu neišvengiamai klibina šeimos, palyginti uždaros, mažos grupės egzistencinius pamatus: jos kūrimą, darnų buvimą artimų žmonių bendrijoje, tarpusavio santykius, pagarbą ir pasiaukojimą. Mitkuvienės, Skridlaitės (2002) nuomone, siekdama išsilaikyti šeima turi prisitaikyti prie naujų gyvenimo sąlygų, keisti savo gyvenimo būdą. Tokioje permainų visuomenėje ypač pažeidžiami tampa silpniausi jos nariai, t. y. vaikai ir moterys.

Pastaruoju metu akivaizdus mokslininkų susidomėjimas emocine šeimos funkcija. Vieni ją priskiria bendravimo funkcijos turiniui, kiti išskiria ją kaip atskirą ir vieną iš pagrindinių šeimos funkcijų (Bajoriūnas, 1994; Matulienė, 1997; Peters, 1982), (cit. Ivanauskienė, 2003). Cooper, Grotevant & Condon (cit. Ivanauskienė, 2003), teigia jog dauguma tyrėjų pabrėžia, kad suaugusiųjų meilė, rūpinimasis ir dėmesys suteikia šeimoje augančiam vaikui emocinę pusiausvyrą, padeda save labiau vertinti, o emocinio bendravimo stoka, silpni šeimos narių empatiniai ryšiai sukelia vaikų neurozes, baimes, nepasitikėjimą savimi ir kitais.

Šeimose, kuriose vyrauja glaudus empatinis ryšys tarp vaikų ir tėvų, formuojamas teisingas vaikų savęs vertinimas, tėvai paprastai kartu su vaikais svarsto įvairias pradinukams suvokiamas problemas bei planus. Jų nuomonė įdėmiai išklausoma, su jais pagarbiai elgiamasi ir tada, kai vaikų nuomonė nesutampa su tėvų nuomone. Šie tėvai savo vaiką laiko asmenybe, verta dėmesio, susidomėjimo ir pagarbos. Tokių šeimų tėvai labai reikliai žiūri, kad vaikai laikytųsi nustatytų elgesio normų. Tačiau šiose šeimose esančios drausmės negalima vadinti griežta. Būdinga tai, kad šių šeimų vaikai savo tėvus laiko labai teisingais.

Kitoks vaizdas tose šeimose, kuriose nėra glaudaus empatinio ryšio tarp vaikų ir tėvų, jose auga save nepakankamai vertinantys vaikai. Šių vaikų tėvai negali bent kiek išsamiau apibūdinti savo vaiko. Į savo vaikų gyvenimą šie tėvai įsikiša tada, kai jie padaro jiems nemalonumų. Šiose šeimose nėra kokių nors taisyklių, normų sistemos, reguliuojančios tiek visos šeimos, tiek vaiko gyvenimą. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad šių vaikų tėvai lyg ir duoda jiems didelę laisvę. Tačiau tokia „laisvė“ iš tikrųjų rodo, kad tėvai nekontroliuoja vaiko, yra jam abejingi. Vaikas čia jaučiasi nejaukiai. Bendrauti su tėvais jis dažniausiai vengia. Savęs vertinimas, susiklostęs vaikui šeimoje, turi įtakos toms nuostatoms, su kuriomis jis ateina į mokyklą, jo požiūriui į mokslo ir bendravimo su draugais pasiekimus.

Daugelis lietuvių autorių (Bajoriūnas, 1997; Bitinas, 1978, 1990; Miškinis, 1985, 2003; Uzdila, 1977, 1985, 1988, 1993, 2001; Kvieskienė, 2000, 2003, 2004; Leliūgienė, 1997, 2003) atliko tyrimus, kurie skirti šeimos aplinkos vaidmeniui ir įtakai vaiko socialinei raidai, jo asmenybės formavimuisi. Autoriai apsiriboja šeimos aplinkos tyrimais, tačiau kad gyvuotų tvirta stabili šeima, kuriai būdingas šiltas mikroklimatas ir įgyvendintų svarbiausią tikslą – į gyvenimą išleistų išaugintų dorus vaikus būtina stiprinti vaikų ir tėvų empatinį ryšį. Galima teigti, kad prieinamuose literatūros šaltiniuose nebuvo gilinamasi į tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimo galimybes.

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos 18 straipsnis pripažįsta bendrą ir vienodą abiejų tėvų atsakomybę už vaiko auklėjimą ir vystymąsi. Tėvams arba, atitinkamais atvejais, teisėtiems globėjams tenka pagrindinė atsakomybė už vaiko auklėjimą ir vystymąsi. Pagrindinis jų rūpestis turi būti vaiko interesai. Tačiau ne visi tėvai žino apie savo vaikų išgyvenimus, silpnas empatinis ryšys tarp tėvų ir vaikų. Dažnai tėvai net nenujaučia ką jų vaikai išgyvena. Vaikui savo išgyvenimus yra ypač sunku atskleisti, paprasčiausiai kartais jis nemoka tai paaiškinti. Labiausiai vaikai atsiskleidžia piešdami, tik reikia tinkamai „perskaityti“ jų piešinius. Piešinys yra vaiko psichikos raktas, padedantis suvokti jo džiaugsmus ir rūpesčius, santykius su aplinka. Todėl manoma, kad jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai geriausiai atsiskleidžia piešdami. Ištyrus vaiką piešiniu, ir pravedus tėvams dešimt *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti vaikų ir tėvų empatinį ryšį, tikimasi, kad turėtų pagerėti vaikų ir tėvų tarpusavio santykiai, o tuo pačiu pagerėtų vaikų savęs vertinimas. Leliūgienės (1997) teigimu, mokyklos turi keisti darbo su šeima turinį ir formas, taip pat skatinti gerą bendravimą pačioje šeimoje. To ir siekiant, sudaryta *Tėvų grupių* programa, remiantis skaitiniais tėvams, kuriuos parengė E.Beržiniene naudodamasi R.Dreikurso ir V.Soltz mintimis, išdėstytomis knygoje „Children: the Challenge“ ir N.Wirth seminarų medžiaga. Norint praturtinti programą praktinėmis užduotimis, pasiremta „Socialinių įgūdžių ugdymo vadovu“ bei M.Leliugienės, J. Klemkaitės (2004), „Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais“.

Norint sustiprinti empatinį ryšį tyrimo dalyviai pasirinkti jaunesniojo mokyklinio amžiaus, t.y. pradinių klasių mokiniai, nes kuo anksčiau ši problema sprendžiama, tuo vaikai geriau jausis tiek šeimoje, tiek ir mokykloje. Šiai problemai atskleisti pasirinkta *H-T-P (Namas – Medis – Žmogus)* metodika ir (pagal G. Chomentauską, 1983) *Šeimos piešinys*.

Probleminiai klausimai:

1. Kokie yra pradinių klasių mokinių išgyvenimai nedarnioje šeimoje?
2. Kaip plėtoti pradinių klasių mokinių ir jų tėvų empatinį ryšį?

Tyrimo objektas - pradinių klasių mokinių ir jų tėvų empatinio ryšio plėtojimo pokytis.

Hipotezė – tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimas, panaudojant *Tėvų grupių* metodiką, keičia šeimos tarpusavio santykius ir vaikų išgyvenimus, kurie atsispindi vaikų piešiniuose.

Tyrimo tikslas - ištirti pradinių klasių mokinių ir jų tėvų empatinio ryšio plėtojimo poveikį.

Uždaviniai:

1. Išanalizuoti literatūros šaltinius apie šeimos ypatumus, *H-T-P, Šeimos piešinio* (pagal G. Chomentauską, 1983) techniką, jų atlikimo ypatybes.

2. Naudojantis *H-T-P* projekcine piešinių metodika ištirti pradinių klasių mokinių išgyvenimus ir atrinkti nedarnių šeimų grupę.
3. Naudojantis projekcine *Šeimos piešinys* metodika nustatyti nedarnių šeimų vaikų santykių šeimoje pobūdį ir apibūdinti pradinių klasių mokinių išgyvenimus.
4. Sudaryti nedarnių šeimų tėvams *Tėvų grupių* programą ir pravesti dešimt užsiėmimų.
5. Ištirti ir išanalizuoti pradinių klasių mokinių santykius su tėvais ir išgyvenimus po praveštų *Tėvų grupių* užsiėmimų.

Tyrimo dalyviai. Pirmo tyrimo metu, tiriami 2005 metais, lapkričio mėnesį, visi Tauragės rajono, Gaurės pagrindinės mokyklos, pradinių klasių mokiniai (62 mokiniai). Naudojama projekcinė *H-T-P* piešinių metodika ir atrinkta nedarnių šeimų grupė, kur 12 tyrimo dalyvių (7-11 metų amžiaus) piešiniuose išryškėjo psichologinių traumų pasekmės. Tų pačių, 12 respondentų ištirti *Šeimos piešiniu* tarpusavio šeimoje santykiai. Tyrimo dalyvių tėvams, pagal sudarytą *Tėvų grupių* programą, 2006 metais sausio – gegužės mėnesiais pravedami dešimt užsiėmimų. Antrą kartą 2006 metų, birželio mėnesį, piešiami piešinius tie patys, 12 respondentų, po praveštų užsiėmimų su jų tėvais. Palyginama ar įvyko kokie pokyčiai šeimoje, ar sustiprėjo vaikų ir tėvų empatinis ryšys.

Tyrimo metodologija ir metodai.

1. Literatūros analizė. Analizuojant kitų autorių darbus siekiama susipažinti su panašiu tyrimu rezultatais bei rasti savo tyrimo faktus patvirtinančią medžiagą.
2. Duomenų apie vaiką rinkimas (iš vaiko asmens bylos, mokytojų, tėvų pasakojimo).
3. Atvejų analizės.
4. *H-T-P* testas ir *Šeimos piešinys* (pagal G. Chomentauską, 1983).
5. Anketinė apklausa tiriamųjų tėvams ir mokytojams.
5. *Tėvų grupių* metodika.

Magistro darbe vartojimo sąvokų žodynelis.

Empatija – įsijautimas į kito asmens emocinę būseną (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Ekstraversija – tipologinė individo savybė, pasireiškianti didesniu dėmesiu aplinkai, poreikiu veikti, bendrauti su žmonėmis (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Intraversija – tipologinė individo savybė, pasireiškianti padidėjusiu dėmesiu sau, abejingumu aplinkai ir praktinei veiklai (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Frustracija – nemaloni, įtempta emocinė būseną, atsirandanti dėl negalėjimo patenkinti kokį nors poreikį, realizuoti tikslą, įveikti sunkumus (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Magistro darbo struktūra. Ši magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (81 šaltinis), santrauka (reziumė) anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 73 lentelės. Prieduose pateikiama tiriamųjų sąrašai ir santykių šeimoje ypatybės; anketų pavyzdžiai tėvams ir pradinių klasių mokytojams bei duomenų apdorojimo aprašymas; *H-T-P* ir *Šeimos piešinio* stebėjimo protokolų pavyzdžiai; tėvų, turinčių silpną empatinį ryšį su savo vaikais, užsiėmimo protokolo pavyzdys; *Tėvų grupių* užsiėmimų programa; vaikų piešiniai; respondentų išgyvenimų ir elgesio ypatybės. Darbo apimtis 83 puslapiai.

1 skyrius. ŠEIMOS SANTYKIŲ YPATYBĖS IR POVEIKIS VAIKO PROSOCIALIAM ELGESIUI

1. 1. Šeimos samprata, šeimos struktūra ir tipai

Miškinis (2003) teigia, jog šeimoje, kaip mažutėje valstybėje, tėvai pirmieji tampa savo vaikų auklėtojais. Jie saugo ir gina savo atžalas, perduoda jiems šeimos bei tautos tradicijas, skiepia žmogiškąsias vertybes. Autoriaus nuomone, vaikai, nuo pirmųjų dienų patyrę savo šeimos meilę, vieni kitų pagarbą, išmoksta gerbti ir mylėti kiekvieną žmogų, bendrauti ir bendradarbiauti su kitais. Tokiose šeimose išauga geri žmonės, geri savo Tėvynės piliečiai.

Šeima – pagrindinė instancija vaiko gyvenime. Ji teikia jam saugumą, tikrumą, globą ir auklėjimą. Čia išsivysto ilgalaikiai ryšiai su tėvais, broliais ir seserimis, kitais šeimos nariais bei draugais. Čia vaikai išmoksta, kas yra jo šeimos normos bei vertybės, kurios savo ruožtu atspindi gimtosios vietos, šalies ar gyventojų grupės kultūrą. Šiandieninė Vakarų Europos šeima, susidedanti tik iš tėvų, o neretai ir iš vieno jų, egzistuoja ne vien tik vaikui. Vaikas auga kaip norimas bendrijos narys, bet jam tenka tik dalis tėvų laiko ir interesų.

Šiandien Europoje yra lengva kalbėti apie „šeimą“, kadangi dauguma žmonių sako ją turintys, nepriklausomai nuo to ar jie yra, ar nėra šeimos nariai. Bet sunku apibrėžti, kas yra šeima. Kas ją sudaro? Kas priklauso šeimai? Kas sukuria ryšius tarp šeimos narių? Žmonės, suvokdami šeimą, paprastai ją supranta kaip sukurtą ir įtvirtintą atsiradus vaikui arba jie atskiria šeimos sąvoką nuo giminystės. Lietuvoje šeima ir giminė (giminystė) yra konceptualiai skirtingos kategorijos. Manoma, kad šeima prasideda nuo santuokos. Sutuoکتiniai, gyvenantys kartu ir neturintys vaikų, sudaro šeimą. Tačiau vaiko atsiradimas „materializuoja“ socialinį ryšį tarp vyro ir žmonos ir sukuria giminystę (giminę). Taigi, šeima yra apibūdinama artimumo ir kasdieninio bendravimo sampratomis; jos ryšiai gali būti nutraukti.

Lietuvoje šeimos santykius reglamentuoja Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas ir kiti įstatymai, taip pat Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Respublikos įstatymai turi viršenybę prieš papročius. Šeimos teises gina teismas, globos ir rūpybos bei kitos valstybės ar visuomeninės institucijos Civilinio kodekso nurodytais būdais (Miškinis, 2003, p. 7).

Šeima yra natūralus ir esminis visuomenės grupinis vienetas, susietas giminystės (tėvai - vaikai) ar santuokiniais (vyras – žmona) ryšiais (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 16 str.).

Šeima yra visuomenės ir valstybės pagrindas (LR Konstitucija, 38 str.).

Šeima – pirminė visuomenės ląstelė, viena pagrindinių jos struktūros elementų (Bajoriūnas, 1997).

Šeima – tai maža asmenų grupė, kurios pagrindas – santuoka ar kraujo ryšiais susieta grupė, kurios narius sieja bendras gyvenamasis būstas ir bendras namų ūkio tvarkymas, emocinis ryšys, įsipareigojimai vieno kitam, vaikų auginimas ir auklėjimas. Socialiniu institutu vadinama šeima, - tai stabili santykių tarp žmonių forma, apimanti svarbiausią kasdieninio žmogaus gyvenimo dalį: seksualinius santykius, vaikų gimdymą ir pirminę jų socializaciją, didžiąją buitines priežiūros dalį, lavinimą, medicininį aptarnavimą ir t. t. (Leliūgienė, 2003).

Šeima yra socialinio gyvenimo centras, ji individą sieja su kitomis socialinėmis grupėmis, ji vaikui perduoda pagrindines normas, vertybes (Kvieskienė, 2005).

Šeima yra žmonių bendruomenė, kuri turi savo pareigas ir atsakomybę. Šeima, kaip bendruomenė, atlieka funkcijas, apimančias visas gyvenimo sritis, ko negali jokia kita visuomenės struktūra. Šeima yra svarbiausia emocinio ir materialinio rėmimo institucija (struktūra), jos narių augimo ir gerovės garantas (Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1996), (cit. Leliugienė, Klemkaitė, 2004).

Šeima nėra paprasta bendruomenė, ji yra asmenų bendrija, kurią sieja giminystės, tarpusavio priklausomybės, atsakomybės ir globos saitai, patvirtinti įstatymine ir socialiai pripažinta tvarka (Miškinis, 2003).

Šeima yra ypatinga tuo, kad ją sieja kartos, ji egzistuoja tam tikrą laiką, turi labai stiprių ryšių, nes jos nariai daug laiko praleidžia kartu, ir šeima daro labai didelę įtaką savo nariams (Johnson, 2001).

Kaip teigia Miškinis (2003), kad patys seniausi rašytiniai šaltiniai, teikią duomenų apie lietuvių šeimą, turtinius jos narių santykius, buities smulkmenas, yra XIII-XIX a. pirmosios pusės teisiniai dokumentai bei amžininkų pastebėjimai. Tai Chrisburgo sutartis (1249 m. sudaryta tarp sukilusių prūsų ir juos pavergti besistengiančių kryžiuočių), Prūsų teisynas (1340), Lietuvos statutai (1529, 1566, 1588), T. Lepnerio „Prūsijos Lietuvis“ (1744), K. Henenbergerio „Didžiojo Prūsijos žemėlapis paaiškinimai“ (1595), M. Pretorijus „Prūsijos įdomybės“ (1571) ir daugelis kitų.

Tradicinės šeimos misija – šeimoje, kaip mažutėje valstybėje, tėvai pirmieji tampa savo vaikų auklėtojais. Jie saugo ir gina savo atžalas, perduoda jiems šeimos bei tautos tradicijas, skiepia žmogiškąsias vertybes. Vaikai, nuo pirmų dienų patyrę šeimos meilę, vieni kitų pagarbą, išmoksta gerbti ir mylėti kiekvieną žmogų, bendrauti ir bendradarbiauti su kitais (Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1996), (cit. Leliugienė, Klemkaitė, 2004).

Įvairiuose literatūros šaltiniuose tipine šeima laikoma sutuoktinių pora plius vaikai. Jos pagrindas – santuoka. Galimi įvairūs kompozicijos variantai – šeima be vaikų, su įvaikintais asmenimis. Tipinė šeima gali iširti dėl skyrybų, pakeisti sandarą našlystės atveju. Tipinė šeima vadinama įvairiai – paprasta, elementaria, branduoline. Branduolinė šeima tai tėvai ir su jais gyvenantys vaikai. Šios šeimos modelis laikomas tipiniu ir normaliu norint pabrėžti, jog toji branduolio šeima yra vertybiniu, doroviniu požiūriu pati geriausia, siektina ir palaikytina kaip prioritetas šeimos modelis ir pavyzdys. Išplėstinės šeimos, kuri dar vadinama sudėtine šeima, aiškiausias požymis trijų kartų šeima. Tradicinis išplėstinės šeimos modelis susideda iš paprastos, nebranduolinės šeimos ir močiutės, senelio. Nepilnos šeimos formali charakteristika yra tokia: šeima, kurią sudaro vieno kurio nors iš tėvų, dažniausiai motinos, ir vaiko grupė. Joje skiriama: dar netekėjusi moteris su vaiku; niekad santuokoje nebuvęs asmuo, dažniausiai moteris su vaiku; buvusios branduolinės šeimos vienas iš tėvų, dažniausiai moteris su vaikais. Tokios šeimos susidaro skyrybų, našlystės, nelaimingų atsitikimų ir kitais atvejais. Kasdienės sąmonės požiūriu vienišos, netekėjusios moters ir vaiko grupė nelaikoma šeima. Juridiniu, socialiniu požiūriu ji įgyja šeimos statusą, t. y. turi teisinę, socialinę apsaugą, ginamos vaiko teisės, jis laikomas lygiaverčiu su kitais vaikais. Nepilnos šeimos gyvenimas yra sunkus ekonominiu ir dvasiniu, doroviniu požiūriu. Nepaisant priežasčių,

dėl kurių susidarė nepilna šeima, jos vieninteliu globėju ir galva tampa moteris. Jai vienai tenka spręsti visus praktinio, dorovinio, psichologinio pobūdžio uždavinius – darbo, uždarbio, vaikų priežiūros ir ugdymo, vienatvės. Nepaprastai komplikuoatas tokios šeimos gyvenimas bedarbystės, menko atlyginimo, butų stygiaus sąlygomis. Paminėtina ir neorganizuotos šeimos forma. Ji susidaro pakartotinių vedybų dėka arba po skyrybų, kai susikuria sugyventinių šeima, turinti vaikų iš pirmosios santuokos.

Kaip teigia Johnson (2001), beveik kiekvienas žmogus pradeda gyvenimą šeimoje. Kartais atsitinka, kad tėvai negali auginti savo vaiko. Savaiame suprantama, visos šeimos skiriasi nuo branduolinės šeimos, kuri Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo laikoma baltaodžių visuomenės šeimos modeliu. Šeimos patirties nebuvimas gali būti pražūtingas žmonėms, nebent yra kažkoks tinkamas pakaitalas. Šeima pati svarbiausia žmogaus daugiaasmenė sąveika.

Socialiniame darbe šeima dažnai nagrinėjama kaip sistema, o toks nagrinėjimas remiasi žiniomis apie socialines sistemas, ir procesus, vykstančius mažose grupėse, ir šeimos struktūrą (Johnson, 2001, p. 172). Taip žvelgiant į šeimą, vadovujamasi nuostata, kad šeima yra ne paprasta jos narių suma, o tarsi organizmas, jungiantis atskiras savo „ląsteles“ – šeimos narius. Todėl aktualu pažinti šio jungimosi savitumą, šeiminių taisyklių ir joje tenkinamų poreikių visumą, kuri nusako pasikartojančias šeimos narių sąveikas, patvirtina, kad šeima funkcionuoja (Johnson, 2001).

Kaip teigia Minuchin (cit. Navaitis, 2004), šeimos struktūros pažinimas suteikia ją konsultuojančiam specialistui konceptualų „žemėlapi“, paaiškinantį, kas vyksta šeimoje, ir leidžia numatyti poveikio kryptį, padėti visai šeimai, kaip sąveikos ryšiais susietų žmonių sistemai, spręsti kilusias problemas, išsaugant tarpusavio bendrumą tenkinti individualius jos narių poreikius.

Literatūroje pateiktuose apibrėžimuose apie šeimą atsispindi skirtingi aspektai. Daugelis mokslininkų (Z. Bajoriūnas, K. Miškinis ir kt.) teigia, kad šeima, kaip bendruomenė, atlieka tam tikras funkcijas. K. Miškinis šeimos funkcijas supranta kaip sutuoktinių ar kitų jos narių (vaikų, senelių) poreikių tenkinimą ir pareigų vieni kitiems (tėvų vaikams ir pan.) atlikimą.

Mokslinėje literatūroje, šeimos apibūdinimuose, mažai dėmesio skiriama, kad svarbiausias darnios šeimos egzistavimo požymis yra stiprus empatinis ryšys tarp šeimos narių.

1. 2. Šeimos santykių poveikis vaiko raidai

Šeima yra žmonių ir vaiko gyvenimo vieta ir forma, todėl vaikas ugdomas pačiu šeimos gyvenimo turiniu. Gera, dora, išsilavinusi šeima ne tik augina vaiką, bet jį doroviškai brandina. Šeima pati kartu su vaikais auga, ugdomi, tobulėja, keičiasi... Ne visos šeimos išlaiko šį saviugdą egzaminą, todėl dažnos skyrybos, nesutarimai, egzistuoja nedarnūs santykiai, stoka empatinio ryšio tarp šeimos narių.

Šeima yra pirmoji socialinė grupė, su kuria vaikas labai glaudžiai susijęs. Pirmiausia šeima nuo pat kūdikystės yra pagrindinis tarpininkas tarp visuomenės bei jos kultūros ir vaiko (Gučas, 1990, p. 219).

Eriksono nuomone, pirmaisiais gyvenimo metais vaikas susiduria su saugumo – nesaugumo problema, ir naujas šios raidos fazės darinys yra pasitikėjimas ar nepasitikėjimas. Vaiko pasitikėjimas aplinkiniu pasauliu ir kitais žmonėmis priklauso nuo rūpinimosi kokybės. Vaikas, kurio poreikiai yra dažniausiai tenkinami, su kuriuo yra šnekama, žaidžiama ir kt. įgyja saugumo jausmą – suvokia, kad

šiam pasaulyje, su šiais žmonėmis, gali būti pakankamai saugus. E. Eriksonas teigė, kad, kai motina yra jautri ir pareiginga, kūdikis pasitiki ja ir kartu įgyja pagrindą pasitikėti kitais žmonėmis. Pasitikėjimo jausmas tampa kertiniu akmeniu tolesnei asmenybės plėtotei. Vaikas, kurio poreikiai nepatenkinami, juo nepakankamai rūpinamasi, pradeda bijoti jų supančių žmonių ir aplinkos, nepasitiki jais, pasidaro įtarus (Žukauskienė, 1996, p. 128).

Kaip teigia Johnson (2001), kiekvienas žmogus stengiasi atsakyti į pagrindinį klausimą „Ar aš galiu būti asmenybė ir ar gali mane kiti mylėti?“ Žmonių santykiams labai svarbi įtampa, atsirandanti tenkinant savo poreikius ir kartu palaikant santykius su kitais. Iš pradžių ši įtampa pasireiškia šeimoje tarp mažo vaiko ir jo tėvų. Vaikas tarsi balansuoja tarp autonomijos ir savarankiškumo siekio bei prasmingo prisirišimo troškimo. Kai tėvai leidžia vaikui pajusti ir suprasti, kad jis yra priimamas ir mylimas besąlygiškai, toks, koks yra, prisirišimas yra saugus ir atsiranda pagrindas kurti vaiko autonomiją. Kai tėvai nėra ar vaikas tiesiog nesupranta, nejaučia to, atsiranda įvairių abejonių ir pasitikėjimas labai silpnas. Autoriaus nuomone, jei atsakymas į pirmiau pateiktą klausimą yra „taip“, vaikas šį atsakymą įsisąmonina ir jaučiasi gerokai saugesnis, nes yra mylimas ir priimamas. Tai yra savo įvaizdžio, savigarbos, savo vertės esmė. Ką kiekvienas žmogus jaučia ir galvoja apie save? Jei atsakymas į tą klausimą yra „taip“ su tam tikra sąlyga („aš myliu tave, jei tu...“, „ar aš myliu tave, kai...“), tuomet vaikas stengiasi pateisinti save kitų akyse, siekia būti vertas ir gerbiamas. Jei atsakymas „ne“, vaikas gali padaryti išvadą, kad jis nėra vertas arba gali atstumti kitų žmonių įtaką jo elgesiui. Taip dažniausiai atsitinka, kai vaikai patiria smurtą ar yra tiesiog atstumti. Šie vaikai dažniausiai turi labai žemą savo vertės jausmą arba su kitais elgiasi lyg su daiktais, kaip buvo elgiamasi ir su jais pačiais. Pirmu atveju žmogus sako: „jei manęs nemylėjo tėvai, tai kas mylės? Manęs tikrai niekas nemylės.“ Antru atveju „jeigu mano tėvai manimi nesirūpino, kodėl aš turiu kuo nors rūpintis?“ Taip dažnai aiškina į kalėjimą patekę žmonės, kurie buvo atstumti ar patyrė smurtą būdami vaikai. Jie įsitikinę, kad gali išgyventi paisydami tik savo interesus.

Berk nuomone (cit. Jusienė, Platkevičiūtė, 2003), remiantis ekologiniais žmogaus raidos modeliais galima teigti, kad įvairūs įvykiai šeimoje, veikiantys tėvus, lygiai taip pat gali veikti tėvų santykį su vaikais ir pačių vaikų elgesį bei emocinius išgyvenimus.

Šeima – svarbiausias veiksnys, nulemiantis vaiko asmenybės tapimą. Šeimos ryšiai, tėvų santykiai su vaiku yra pirmasis ir įtaigiausias bendravimo modelis (Navaitis, 2001). Šeima suformuoja svarbiausius vaiko interesus, dvasines vertybes, elgesio normas, poreikius, polinkius. Kaip teigia Navaitis (1996), šeimos tarpusavio santykiai – dinamiška tarpusavio sąveika, keitimasis emocijomis ir informacija. Kaip nurodo Bajoriūnas (1999), šeimos narių poveikis vienas kitam yra:

- tiesioginis, nes veikiamos kiekvieno nario emocijos, gerinančios arba žalojančios jo sveikatą;
- teikiančios džiaugsmo arba skausmo kitiems šeimos nariams;
- reikšmingas žmogaus gyvenimui, nes paliečia šeimos narių likimą;
- nuolatinis, nes daro įtaką visiems šeimos nariams.

Šeimos darą, gerus tarpusavio santykius lemia daugiau vidiniai veiksniai. Šeimos narių santykių kokybė, jų turinys, individų asmeninės savybės ir suderinamumas. Kvieskienė (2003) pabrėžia, kad tėvų

skundimasis laiko stoka, atitolusios tėvų darbo ir vaikų mokslo vietos, galimybių nebuvimas susitikti šeimos nariams prie bendro stalo daro neigiamą įtaką tėvų ir vaikų tarpusavio santykiams. Individo socializacijos krūvį iš šeimos perima darželis, mokykla, bendraamžių grupės, darbo kolektyvas. Tokiomis sąlygomis ryškėja socialinis psichologinis tėvų ir vaikų barjeras.

Perry, Wiliard, Perry L. C. (1990) teigia, kad agresyvūs vaikai, kaip taisyklė, išauga šeimose, kur egzistuoja didžiulė distancija tarp tėvų ir vaikų, kur mažai tesidomima vaikų vystymusi, stinga šilumos ir švelnumo, vaikai dažnai pajuokiami, emociškai užgauliojami.

Pasak Beržinienės (2001), per savo santykius su tėvais, vaikas supranta visą visuomenę. Tėvai sukuria tam tikrą šeimos atmosferą, kurios pagalba vaikas bando suprasti, kaip jo aplinką veikia ekonominiai, tautiniai, religiniai ir socialiniai veiksniai. Vaikas tarytum sugeria, įsisavina šeimos vertybes, normas bei susitarimus ir stengiasi atitikti tėvų nustatytą modelį ir standartus. Vaikas susiformuoja požiūrį, kuris daugeliu aspektų atitinka tėvų įsitikinimus. Jei tolerancija yra šeimos standartas, vaikai gali toleranciją priimti kaip vertybę ir ją noriai puoselėti. Autorės nuomone, jei tėvai į kitus žmones žiūri iš aukšto, vaikai gali priimti tai kaip vertybę ir siekti būti pranašesniais už kitus. Jei tėvai gyvena kamuojami slaptų ar akivaizdžių baimių, susidaro į šiltnamį panaši atmosfera: perdėtas rūpestingumas ir sergėjimas nesuteikia tvirto pagrindo po kojomis ir slopina žygių bei išbandymų dvasią. Kaip gaila! Pasaulis yra pilnas nežinomybių.

Beržinienės (2001) nuomone, šeima, kuri bijo bet kokios rizikos, nesuteikia vaikui galimybės pratyboms, per kurias jis galėtų pasiruošti gyvenimo keliamiems reikalavimams. Jei tėvai gyvena su perdėtais lūkesčiais, jų patiriami nusivylimai mažina vaiko drąsą. Kritika atsiradusi vietoj tolerancijos, pasitikėjimo ir džiaugsmo atima iš visų šeimos narių tikėjimą savimi. Jei tėvai nuolat vaikams išsako replikas negu pagyrimus, paskatinimus tuomet formuojasi vaikui žemas savęs vertinimas, nepasitikėjimas savimi. Pasak autorės, poveikis, kurį šeimos atmosfera turi vaiko asmeniniam vystymuisi, yra labai svarbus. Sveika šeimos atmosfera yra tai, kas šeimos narius tarpusavyje susieja. Tai iš esmės svarbu vaiko priklausymo jausmų augimui ir pasirengimui ateityje sugyventi drauge su kitais žmonėmis, tiek darbe, tiek šeimoje. Tai yra kaip maitinanti dirva, iš kurios jėgų semiasi besivystantys jauno žmogaus sugebėjimai. Ką vaikai namuose girdi, mato ir išgyvena, didele dalimi bus užregistruota ir pakartota, o vėliau perduota kitoms kartoms.

Psichologas Chomentauskas (1996) teigia, kad tėvai, kurie iš tikrųjų myli vaikus, juos supranta ir priima tokius, kokie jie yra, užaugina laimingus ir draugiškus vaikus. O vaikai taip pat myli tėvus, gerai save vertina. Tokie vaikai gana anksti pradeda įsisaugoti, ką tėvai mano apie juos, kaip juos vertina ir priima. Autoriaus nuomone, tėvai, kurie priešiški vaikams, juos atstumia, nuolat kritikuoja ir įžeidinėja, paprastai užaugina priešiškus kitiems, asocialius, turinčius nepasitenkinimo savimi jausmą bei blogus įpročius, mažiau supratingus vaikus. Jų atžalos yra praradę viltį, kad kada nors bus mylimos ir reikalingos.

Nedarnių šeimų vaikai ne itin savarankiški, silpnavaliai, nekūrybingi, pasyvūs, sunkiau prisitaiko prie bendraamžių. Nuolatiniai tėvų kivirčiai bei nesutarimai nesudaro sąlygų tvirtėti vaikų valiai, iškraipo dorovines orientacijas. Tokie vaikai dažnai jaučia baimę, nepasitikėjimą suaugusiais, būna pagiežingi ir

kerštingi, išsiblaškę. Slogi šeimos aplinka traumuoja psichiką, todėl vaikai lėčiau psichiškai bręsta (Miškinis, 2003).

D. Baumrind tyrė pagrindinius vaiko auklėjimo stilius ir jų poveikį vaiko raidai. Ji tvirtina, kad subrendusių, kompetentingų vaikų tėvai palaikė vaikus, adekvačiai suvokė savo elgesį ir tinkamai bendravo su jais. Tokie tėvai kontroliavo vaikų elgesį, taip pat gerbė savo vaikų nepriklausomybę, jų nuomonę, bet kartu aiškiai pateikdavo savo sprendimus bei reikalavo jų laikytis (Žukauskienė, 1998).

Įprasta manyti, kad tėvai vaikus auklėja patarimais, pamokymais, paskatinimais ir bausmėmis. Kaip nurodo Bajoriūnas (1999), vaikams didžiausią įtaką turi tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai. Teigiamų emocinių ryšių trūkumas šeimoje trukdo vaikui tapatintis su tėvais. Tai verčia jį ieškoti pavyzdžių už šeimos ribų, kur būtų panašių išgyvenimų ir galimybių mėgdžioti. Post (1987), atkreipia dėmesį į tai, kad tėvai, auklėdami savo vaiką, pirmiausia turi jį suprasti ir gerbti kaip asmenybę.

Navaičio (2001) tyrimai rodo, kad iš svarbesnių problemų, dėl kurių vaikai, daugiausia paaugliai, kreipiasi į psichologinę konsultaciją, maždaug 15 – 18 proc. sudaro su šeima, kurioje vaikas gyvena, susiję sunkumai. Tėvų elgesys ir požiūris į vaikus lemia tai, kaip lengvai jis išsiugdys įvairius įgūdžius, įgis savarankiškumo, pasitikėjimo savo jėgomis, suformuos teigiamą savęs vertinimą.

Kaip teigia Valickas (1991), jog psichologinėje literatūroje galima aptikti diametraliai priešingų nuomonių apie tai, ar savęs vertinimas yra kokių nors pakitimų priežastis, ar, priešingai, - jų pasekmė. Žemas savęs vertinimas dažnai būna susijęs su įvairiais negatyvaus elgesio pasireiškimais: dalyvavimu asocialiose grupėse, agresyvumu, teisės pažeidimais, alkoholizmu ir t. t.

Pavyzdžiui, amerikiečių psichologas H. B. Kaplan iškėlė hipotezę (cit. Valickas, 1991), kad žemas savęs vertinimas yra vienas iš faktorių, nulemiančių asmenybės vystymąsi asocialiu keliu. Jis remiasi postulatu, kad savigarbos motyvas – tai vienas svarbiausių žmogaus elgesio motyvų. Kai dėl kokių nors priežasčių formuojasi žemas savęs vertinimas, savigarbos poreikis tampa ypač aktualus ir verčia žmogų ieškoti įvairiausių jo patenkinimo būdų. Tačiau jeigu žmogui ilgą laiką nepavyksta pakelti savęs vertinimo lygio socialiai priimtinais būdais, jis pradeda rinktis kitus, alternatyvius elgesio modelius. Autoriaus nuomone, dažniausiai tokie modeliai randami asocialioje aplinkoje, kur žmogaus savybės neanalizuojamos ir nevertinamos pagal visuotinai priimtus kriterijus, kur egzistuoja kiti savęs įtvirtinimo būdai, leidžiantys pakelti savęs vertinimo lygį.

Pasak Valicko (1991), besiformuojančios asmenybės individuali vertybių sistema taip pat dažniausiai visiškai atitinka visuotinai priimtas vertybes ir normas, kadangi dėl auklėjimo, mokymo bei kitų socialinių poveikių asmenybė interiorizuojasi priimtino elgesio normatyvus. Tačiau kai asmenybė nuolatos susiduria su nesėkmėmis, neigiamais aplinkinių vertinimais bei atstūmimu, savęs vertinimo lygis pamažu ima kristi. Prasideda kova už teigiamą savęs vertinimą. Vaikas, arba paauglys pradeda ieškoti tokių veiklos sferų, kuriose jis galėtų patirti sėkmę, susilaukti pritarimo arba bent jau dėmesio. Iš pradžių tokios paieškos neperžengia socialiai priimtinių normų ribų arba blogiausiu atveju tik truputį nuo jų nukrypsta. Autoriaus nuomone, jeigu daugkartiniai bandymai pakelti savęs vertinimo lygį socialiai priimtinais būdais neleidžia tokiems paaugliams pasiekti norimų rezultatų, jeigu negatyvus patyrimas vis kaupiasi ir didėja, tai po tam tikro laiko visuotinai pripažinta vertybių sistema tampa nereikšminga, t. y.

nuvertinami tie idealai ir elgesio normos, kurių atžvilgiu asmenybė ilgą laiką negalėjo pasiekti sėkmės. Paruošiamos vidinės sąlygos asmenybės persiorientavimui į asocialų vystymosi kelią: tai subjektyviai skausmingas žemas savęs vertinimas, o kita vertus, - priimtų elgesio normų nuvertinimas.

Pasak Valicko (1991), tarp nepilnamečių teisės pažeidėjų vyrauja žemas savęs vertinimas, pabandyta rekonstruoti jų vystymosi kelią bei socialinės – psichologinės aplinkos ypatumus. Biografinių duomenų analizė leidžia tvirtinti, jog absoliuti teisės pažeidėjų dauguma (93,7%) augo esant nepalankioms vystymosi sąlygoms šeimoje (abu arba vienas iš tėvų girtavo, gyveno amoraliai, nesirūpino savo vaikais, neretai tėvai arba kiti šeimos nariai patys įvykdavo teisės pažeidimus ir pan.). Kai kurie vaikai augo ypač sunkiomis nei nepalankiomis sąlygomis, jau nuo pat ankstyvos vaikystės patirdami įvairias psichologines atstūmimo formas. Autoriaus nuomone, pradėję lankyti mokyklą, vaikai iš neigiamų šeimų, palyginus su jų bendraamžiais, dažnai iš karto atsidurdavo blogesnėje padėtyje. Pirma, jie neturėjo tokios teigiamos emocinės paramos, kokią turėjo vaikai iš normalių šeimų. Antra, jiems trūko tėvų dėmesio, pasakojimų, atsakymų į gausius klausimus, įdomių žaidimų ir pan. neturėdami tokių sąlygų ir galimybių kaip jų bendraamžiai, vaikai iš „neigiamų“ šeimų ateidavo į mokyklą blogiau pasiruošę mokymuisi. Reikia pabrėžti, jog vaiko adekvataus savęs vertinimo formavimasis labai priklauso nuo suaugusiųjų (tėvų, mokytojų, ir kitų) vertinimų.

Apibendrinant galima teigti, kad teigiamas savęs vertinimas, susiformavęs dėl teigiamų aplinkinių vertinimų poveikio, sudaro palankias sąlygas sėkmingai tolesnei vaiko raidai.

Kaip teigia Satir (1988), tėvai turi suvokti, kad jų vaikas – tai ne jie patys. Tėvai linkę save tapatinti su vaiku, todėl jiems būna sunku pripažinti, kad vaikas – savarankiškas žmogus. Dažnai tėvai projektuoja į savo vaiką tai, ką patys jaučia.

Kaip nurodo Kvieskienė (2004), socializacijos proceso metu asmenybė gali perimti įvairiausias elgesio formas, ir prosocialias, ir asocialias. Pastaruoju atveju susiduriama su nepageidautinu asmenybės socializacijos variantu – desocializacija. Jai esant asmenybė laipsniškai perima asocialias elgesio normas ir vertybes, ima tenkinti savo poreikius socialiai nepriimtinais būdais, ignoruoja prosocialios aplinkos poveikius. Pasak autorės, socializacijos proceso trūkumus gali nulemti įvairūs veiksniai: auklėjimo klaidos šeimoje (šiltų santykių nebuvimas, kontrolės stoka, neteisingi skatinimai ir bausmės, prieštaringi reikalavimai).

Kaip nurodo Navaitis (2001), tėvų šiurkštumas ir nesupratingumas, savo pareigų nevykdymas, tolerancijos stoka gerokai apsunkina vaikų gyvenimą ir sukelia psichologinių problemų. Autorius teigia, kad tėvai auklėti gali įvairiais metodais. Jie gali būti autokratiški (tėvai nurodinėja vaikams, ką daryti), autoritariniai (vaikas gali išsakyti savo nuomonę, bet tėvai priimdami sprendimus į ją neįsiklauso), autoritetiniai (vaikas laisvai išsako savo nuomonę apie jam svarbius dalykus ir netgi gali priimti sprendimus, tačiau jiems turi būti gautas tėvų pritarimas), nuolaidūs (sprendimus dažniausiai priima patys vaikai) ir viską leidžiantys (vaikas pats sprendžia, paklusti tėvų sprendimams ar ne). Autoriaus nuomone, tokia padėtis kai tėvai nesugeba išspręsti didelių ir ilgalaikių tarpusavio santykių problemų, veda prie vaiko elgesio ir emocijų, socialinės ir tarpasmeninės bei kognityvaus funkcionavimo srities problemų. Per

auklėjimo stilių tėvai struktūriškai – tiesiogiai arba netiesiogiai, sąmoningai arba nesąmoningai – veikia vaiką.

Bajoriūnas (1999), pateikia dvi tėvų auklėjimo stiliaus nuostatas: priešiško ir atmetimo (neigiama nuostata), meilės ir priėmimo (teigiama nuostata). Vaiko priėmimas yra pagrindinė gerų šeimos tarpusavio santykių sąlyga. Vaikas priimamas toks, koks yra, su visais savo pranašumais ir ydomis. Tai nereiškia, kad tėvai yra nekritiškai jo atžvilgiu. Vaiką priimančios tėvai juo rūpinasi ir pasitiki, yra jam jautrūs, liūdi kai jam nesiseka arba yra nuliūdęs, rūpinasi jo reikalais, saugo vaiko individualumą, bet nieko per daug iš jo nesitiki.

Tėvai neatlieka savo funkcijų, kai jų tėvystę užgožia alkoholizmas, narkomanija, iškreipti seksualiniai įpročiai, azartiniai lošimai, kriminalinis elgesys, rimtos kūno ar psichikos ligos. Be to, jei vienas ar abu tėvai taiko vaikui fizinę, emocinę ar seksualinę prievartą, juo nesirūpina, nesupranta ir netenkina svarbiausių jo poreikių, tokie tėvai laikomi nefunkcionaliais. Vaikai gali užgydyti visas vaikystės žaizdas, tačiau tai įvyksta tik tuomet, kai jie gali kalbėtis apie patirtas traumas, jausmus, gali skųstis ir guostis. Jau ir būdami suaugę, nedarnių šeimų vaikai neišsąmonina, kad jų tėvų šeimos „negyvos“. To nesuvokiant prarandama galimybė išsiaiškinti, kas generuoja jau brandžiame amžiuje nuolatinės psichologines problemas. Tokiose šeimose užaugę žmonės sąmonėje jaučia atsakomybę dėl tėvų neišspręstų problemų, todėl kankina save ir baudžia depresija, nerimu ar kalte. Jie nuolat įsipainioja į šeimos sunkumus. Neretai jie ir patys tampa alkoholikais, narkomanais, psichikos ligoniais. Jei šeimoje tėvai elgiasi taip, lyg problema iš viso neegzistuoja, nors vaikas jaučia kaip negero šeimoje. Tokioje aplinkoje augdamas vaikas netrukus ima manyti, kad dėl jo ir kyla ta problema. Vaikas jaučiasi liūdnas, išsigandęs, susirūpinęs ar piktas. Ir jeigu tėvai atkakliai tvirtina, jog viskas kuo puikiausiai, vaikas nusprendžia, jog kaltas jis pats. Nedarnių šeimų vaikai užauga manydami, kad pavojinga prisirišti prie kito žmogaus, nes artimas ryšys teikia tik skausmą. Tad būdami suaugę jie visokiais būdais vengia artimų santykių, yra „šalti“, todėl neretai nesukuria šeimų, neįgyja tikrų draugų. Vaikai iš nedarnių šeimų dažnai „paveldi“ iš tėvų nesugebėjimą suprasti kitą žmogų, stokoja empatinio ryšio, nes tėvai nejautė ir nesuprato vaiko poreikių ir jausmų. Vaikas tuomet auga jausdamas, kad tėvai nusišalina nuo emocinės paramos jam, apsiriboja tik materialinių poreikių tenkinimu. Toks vaikas ima tikėti, kad yra nemylimas, nevertas dėmesio, jo poreikiai nesvarbūs. Taip neįgyjamas gebėjimas užmegzti sėkmingus artimus tarpasmeninius santykius, patirti atjautą ir pagarbą sau ir kitiems, vyrauja empatijos stoka.

Pasak Suslavičiaus (1998), nemažai diskusijų kelia tai, kaip įvairios demografinės charakteristikos (amžius, lytis, išsilavinimas, gyvenamoji vieta ir kt.) siejasi su empatijos gebėjimais. Nujautimas, kad esi kito žmogaus emociškai priimamas, tarsi pakelia savivertę ir kartu sukuria saugią psichologinę aplinką. Tai palengvina bendravimą, kuris yra vienas svarbiausių funkcionavimo įgūdžių. Autoriaus nuomone, nepilnų nedarnių šeimų bendravimo įgūdžiai gali būti labai riboti, nes šeimos, kurios turi funkcionavimo sunkumų, dažniausiai turi ir bendravimo sunkumų. Emocinė parama reiškia žmogaus pasitikėjimo savimi, savigarbos, sukurto arba kuriamo įvaizdžio pastiprinimą. Suvokdamas kitus žmones kaip palaikančius, žmogus pasaulį taip pat suvokia kaip saugų, palaikantį, draugišką.

Tėvų sutarimas yra ne tik sąlyga, bet ir kelias auklėti vaikus. Savo sugyvenimu tėvai parodo vaikams, kaip sugyventi su kitais ir kokie iš to geri vaisiai. Nesantaika ardo šeimos židinį, ramybę, kelia mažiems vaikams nepasitikėjimą ir baimą, o didesniems griauna tėvų pavyzdį ir autoritetą, nes parodo jų silpnybes, nepavydėtinus bloguosius bruožus. Kyla vyresnių vaikų pyktis ir neapykanta, maištavimas (Trimakas, 2003).

Pasak Snyder M., Snyder R., Snyder R., jaun. (2002) atitolimas (susvetimėjimas), arba santykių su kitais neturėjimas, yra pragaras. Tai tokia egzistencijos padėtis, kuri veikia iš esmės kiekvieną žmogaus gyvenimo aspektą. Kiekvienas vaikas nori turėti ryšių ir pats būti tas ryšys, ne tik išgyventi ar įveikti savo problemą. Vaikai, kurių santykiai su kitais yra prasmingi, jaučiasi gyvi su kitais žmonėmis, gamtos pasauliu, idėjų pasauliu. Jie gali laisvai kurti ir būti kuriami. Tėvai turi ugdyti tris pagrindinius vaiko asmenybės bruožus – savarankiškumą, teigiamą savęs vertinimą ir individualumą. Šios trys savybės lemia, ar vaikas bus laimingas, gyvenimo pilnatvę jaučiantis žmogus, su kuriuo malonu bendrauti. Jei šeimoje tarpusavio santykiai grindžiami abipuse laisve ir pagarba, tai minėtas savybes vaikas išsiugdo savaime. Deja, daugelyje šeimų kaip tik šie vaiko asmenybės bruožai yra labiausiai slopinami (Kendall, 2001, p. 37). Nemaža tėvų nesuteikia vaikams pakankamai meilės, kuri yra būtina jų vystymuisi. Emocinis atmetimas turi daug veidų. Jis gali pasireikšti nuolatiniu priekaištavimu ir tobulumo reikalavimu, taip pat nesidomėjimu ir atsiribojimu. Jis gali net prisidengti perdėtu rūpinimusi ir per dideliu globojimu (Ginott, 1999).

Pasak Gliokler (2003), nuo tėvų elgesio su vaiku priklauso, kaip šis elgsis su savo broliais ir seserimis. Vaiko asmenybė ir savigarbos jausmas daro įtaką visiems šeimos santykiams ir savo ruožtu šie santykiai taip pat daro įtaką vaikui.

Kaip teigia Dreikurs, Soltz (2004), tėvų santykiai tampa visų šeimos santykių šablonu. Jeigu jie yra šilti ir draugiški, tikėtina, kad tokie patys santykiai susiformuos tarp tėvų ir vaikų ir tarp pačių vaikų. Bendravimas gali virsti šeimos standartu. Kai tėvai nusiteikę priešiški ir tarpusavyje varžosi dėl dominavimo, tuo principu paprastai vadovaujasi ir vaikai. Jeigu dominuoja tėvas, o motina yra nuolanki ir švelni, „vyro idealas“ neretai tampa pagrindiniu siekiu, ypač berniukams. Autorių nuomone, dabar, kai labai išryškėjo abiejų lyčių lygybė, ir mergaitės gali pasirinkti „vyriską“ liniją. Tėvų tarpusavio santykiai vaikams yra kelrodis į savo asmenybės ugdymą ir atliekamą vaidmenį. Jeigu šeimoje vadovauja mama, vaikai, imituodami ją, gali siekti tokios pat svarbos. Aršios varžybos tarp tėvų taip pat gali jas paversti šeimos standartu. Bet koks bendras bruožas, būdingas visiems šeimos vaikams, yra tėvų sukurtos šeimyninės atmosferos išraiška.

Plužek (1996) tvirtina, jog gera šeimos atmosfera laiduoja gerus ir šiltus santykius. Vaikams, augantiems tokioje šeimoje, paprastai būdingi šie bruožai: visuomeniškumas, džiugi nuotaika, optimizmas, užuojauta kitiems žmonėms, saiko jausmas. Nesveikos šeimos atmosferoje augantys vaikai pasižymi negatyviais bruožais: jie priešiški, pavydūs, agresyvūs.

Galima teigti, kad normali vaiko psichosocialinė raida labai priklauso nuo to, ar jį tėvai myli, ar yra švelnūs, ar priima jį tokį, koks jis yra. Nuo to didžia dalimi priklauso ir kaip vaikas pats save vertina. Savęs vertinimui labai svarbus suaugusiųjų bendravimo su vaiku stilius.

Kaip teigia Miškinis (2003) šeimos narių tarpusavio santykiai turi būti grįsti meile ir pasitikėjimu, o ne prievarta ir baime. Jeigu vaikas bijo tėvų, tai nedrįsta paklausti, išsiaiškinti nežinomų dalykų. Dėl pasikartojančių tokių situacijų jis darosi nervingas, smunka jo pažangumas. Vaiko sveikatą ir mokymąsi ypač veikia tėvų tarpusavio santykiai. Gerai sutariančių šeimų vaikai būna ramesni, geriau mokosi.

Palankiausia šeimos raidai ir joje augančių vaikų asmenybės brandai būtų, jei netolygūs tėvų ir vaikų santykiai pamažu pasiektų pusiausvyrą, jei didėjant vaikų autonomiškumui ir savarankiškumui būtų išsaugomi ir įgytų naują turinį jų ir tėvų teigiami emociniai ryšiai (Navaitis, 1999, p. 106).

Nuo to, kaip vaikas jaučiasi savo biologinėje šeimoje ar globėjų šeimoje, priklauso jo socializacijos eiga, branda, o kai kada ir jos rezultatas. Su tuo sutinka ir jaunimas. 2004 metais buvo apklausta daugiau kaip tūkstantis šimtas 14 – 29 metų amžiaus Lietuvos gyventojų. Net 99 proc. respondentų nurodė, kad jiems vertingiausia yra šeima (Kvieskienė, 2005, p. 103).

Pasak Leliugienės, Klemkaitės (2004) galima drąsiai teigti, kad stipri tėvų kontrolė ir vaiko autonomijos pripažinimas, nepriklausomybės skatinimas turi teigiamos įtakos normaliai vaiko psichosocialinei raidai ir formuoja:

- socializuotą ir nepriklausomą vaikų elgesį,
- pasitikėjimą savimi,
- altruizmą,
- atsakomybę už savo elgesį,
- draugiškumą,
- mokėjimą bendrauti su kitais ir gerą mokymąsi.

Mokslinės literatūros apžvalga rodo, kad tėvų ir vaikų tarpusavio santykiai neabejotinai turi reikšmės tolesnei vaiko raidai ir šeimos funkcionavimui. Viena iš priežasčių, dėl kurios gali atsirasti įtampa, vedanti į riziką šeimoje, yra neadekvatus santykių nesupratimas, t. y. tėvai ir vaikai skirtingai suvokia, priima ir vertina tarpusavio santykius. Auklėjimo stilius yra svarbus, kuris nulemia vaiko gerovę bei skirtingą bendravimą. Šeimoje vyraujantis demokratinis auklėjimo stilius užtikrina empatijos ryšį.

1. 3. Empatinio ryšio samprata, ypatybės, įtaka tarpasmeniniams santykiams, prosocialiam elgesiui

Empatija – įsijautimas į kito asmens emocinę būseną (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985).

Daugelio autorių nuomone, empatija yra vienas stipriausių prosocialaus elgesio prognostinių veiksnių, pagrindinė socialinę raidą apibrėžianti sąvoka (Strayer, Roberts, 2004; Denham, 1998; Eisenberg, Fabes, 1998), visaverčio žmogaus esmė (Zahn – Waxler, Radle – Yarrow, 1990).

Apibrėždami empatiją psichologai nurodo, kad ji yra įsijautimas į kito asmens emocinę būseną ir tos būsenos supratimas. Tai tarsi emocinis atsakas į kitų asmenų patirtį (Wied, Gludena, Matthys 2005; Davis, 1983). Šių dienų žymus psichoanalitikas H. Kohutas empatiją laiko emociniu žmogaus pažinimu (White, 1997). Empatijos stoka sukuria palankias sąlygas kilti tarpasmeniniams konfliktams (Poter, 2006; Harrod, Scheer, 2005).

Miškinis (2003) teigia, jog empatija svarbi tėvams bendraujant su vaikais, tai gebėjimas matyti pasaulį ne tik savo, bet ir vaikų akimis, suprasti jį irgi taip, kaip vaikai supranta, suvokti vaikų poelgius iš

jų pozicijų ir tuo pačiu metu gebėti jiems perduoti savo supratimą, leisti patvirtinti arba atmesti tą supratimą.

Empatija gali būti nuolatinis asmens polinkis reaguoti į kitų asmenų emocinę būklę (dispozicinė empatija), taip pat gali būti kintanti afektinė reakcija, pasireiškianti konkrečioje situacijoje (situacinė empatija). Ją būtina skirti nuo kitos sudėtingos emocinės patirties, ypač nuo simpatijos (emocinio palankumo) kitiems asmenims bei distreso (priešiškos reakcijos, susijusios su diskomfortu bei nerimu) (Eisenberg ir kt., 1998; Colman, 2003; Psichologijos žodynas, 1993). Daugelis autorių pripažįsta, kad empatija nėra vienkomponentinis reiškinys ir skiria jo emocinius bei kognityvinius procesus. Emocinis empatijos komponentas – tai kito asmens tam tikrų emocijų netiesioginis patyrimas, įsijautimas, susirūpinimas. Kognityvinis empatijos komponentas – tai intelektualinis, analitinis gebėjimas save tapatinti su kitais bei, remiantis paprastomis asociacijomis, suprasti kitų žmonių jausmus (White, 1997); taip pat, jis gali apimti sudėtingesnius procesus: kito asmens minčių, ketinimų ir elgesio perspektyvos suvokimą (Cliffordson, 2002; Wied ir kt., 2005).

„Emocinė empatija“ visada yra jausminis atsakas į kitų žmonių išgyvenimus, skatinantis jiems padėti arba kitaip pakeisti jų padėtį; „kognityvinė empatija“ leidžia suprasti kitų požiūrį, jų vidines patirtis be emocinės reakcijos į šį procesą (Davis, 1983).

Būti suprastam yra vienas bazinių žmogaus poreikių. Empatija nėra tik instinktyvi ir spontaniška įsijautimo reakcija. Tai ir gebėjimas savo jausmus ir supratimą parodyti (perduoti kitiems) (Kunyk, Olson, 2000).

Empatija laikoma tam tikra socialine kompetencija ir bendravimo įgūdžiu (Cliffordson, 2002; White, 1997). Šie gebėjimai atsiranda įvairiais žmogaus gyvenimo tarpsniais, dėl daugelio nepalankių veiksnių įtakos vaikystėje ar paauglystėje jie gali tinkamai nesusiformuoti arba būti kitaip sutrikdyti (Reynolds, Scott, 1999).

Peržvelgus Lietuvos ir užsienio mokslinę literatūrą apie empatiją, galima teigti jog empatijos stygius nulemia konfliktines situacijas. Šeimoje empatijos stoka neigiamai atsiliepia vaiko raidai. Literatūros šaltiniuose nėra rekomendacijų kaip plėtoti empatinį ryšį.

Pasak Kvieskienės (2005), pedagogai savo rūpestį pirmiausia turėtų nukreipti į tas šeimas, kurių vaikai gali turėti socialinių problemų. Darbas su šeimomis ne tik padeda numatyti kylančias socialines problemas, bet ir jų išvengti. Dėl didelio krūvio specialistams dažnai nelieka laiko dirbti su jaunomis, nepilnomis šeimomis, domėtis vaiko savijauta, netekus vieno iš tėvų. Tačiau mokyklų vadovai turi skatinti klasių vadovus dažniau lankyti mokinius, nes tik apsilankius vaiko šeimoje galima suprasti jo problemas.

Kaip teigia Leliugienė, Klemkaitė (2004), vaikams reikia susigrąžinti prarastą vaikystę, užpildyti tas spragas, kurios atsirado vaiko psichosocialinės raidos kelyje dėl netinkamos tėvų priežiūros, dėl nepatirto motiniško artumo (good mathering), tik reikia rasti priemonių ir metodų, kaip tai geriau padaryti.

Rudolfas Dreikursas, būdamas Alfredo Adlerio pasekėjas, pirmasis drąsiai rėmė tėvų mokymą ir ragino demokratiškai auklėti vaikus. Jo parašytoje knygoje „Laimingi vaikai“ siūlomi paprasti ir lengvai

perimami metodai. Tėvai mokomi, kad šeimoje gali daug ką pakeisti ir pasiekti didesnės darnos. Ši knyga padeda tėvams ir vaikams kurti abipusę pagarbą. Taikydama knygoje skelbiamas idėjas ir metodus, šeima išmoksta džiaugtis vienas kitu, viskuo dalytis, veikti kartu. Čia siūlomi būdai veiksmingi bet kokiai šeimai, kadangi jie grindžiami patikimais psichologiniais principais. Pateikiami naudingi elgesio pavyzdžiai pagal Adlerio ir Dreikurso bei jų bendradarbių metodiką kiekvieną tėvą ir motiną gali padaryti geresnį vaikų auklėtoją. Kaip teigiama knygoje, jog bendradarbiavimas, abipusė pagalba, bendri sprendimai įmanomi, dėl to ne tik tėvai laimingesni, dėl to laimingi vaikai.

Galima teigti, kad nuo seno buvo nedarnių šeimų. Tačiau darbas su šiomis šeimomis ugdymo įstaigose nepakankamas. Taip pat žvilgtelėjus į Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų bendrąsias programas, išryškėja, kad mokyklos skiria nepakankamai dėmesio būsimų tėvų, kaip ugdytojų, rengimui. Šeimai rengiama gana siaurai. Rengimas šeimai suprantamas kaip mokymas tvarkyti šeimos buitį ir lytinis švietimas per sveikos gyvensenos mokymą.

2 skyrius. EMPATINIO RYŠIO PLĖTOJIMO BŪDŲ IR POVEIKIO PRADINIŲ KLASIŲ MOKINIŲ IR JŲ TĖVŲ TARPUSAVIO SANTYKIAMS TYRIMO METODIKA IR REZULTATAI

2.1 Tyrimo metodai, adekvatūs vaiko asmenybės ypatybėms

Vaikystės periodui tirti naudojami įvairūs moksliniai metodai. Specifinis, tik raidos psichologijoje taikomas metodas, kur svarbus kintamasis yra laikas, yra longitudinalinis tyrimas.

Pasak Žukauskienės (1996), longitudinaliu tyrimu tiriama ne tik kaip žmogus elgiasi tam tikromis situacijomis, bet ir kaip jo elgesys ilgainiui keičiasi. Tie patys asmenys tiriami ilgai (mėnesiais, metais). Toks tyrimo būdas leidžia sužinoti, kaip žmonės sprendžia dėl ankstyvoje vaikystėje patirtų įvykių kilusias psichologines problemas; kai kurios asmenybės raidos teorijos teigia, kad vaiko atstūmimas, motinos šaltumas pirmaisiais gyvenimo metais lemia blogus motinos ir paauglio tarpusavio ryšius. Autorė teigia, kad atliekant longitudinalinius tyrimus, galima nustatyti, kokios žmogaus ypatybės (intelektas, agresyvumas, priklausomybė nuo kitų ir kt.) nekinta visą gyvenimą, o kokios keičiasi. Pavyzdžiui, buvo tiriama, koks yra ryšys tarp intelekto koeficiento ankstyvojoje vaikystėje ir pasiekimų mokykliniame amžiuje bei vėliau kylančių problemų. Buvo stebimi ir tiriami vaikai, kurių intelekto koeficientas svyravo apie 100; jie buvo tiriami tol kol suaugo. Paaiškėjo, kad dauguma jų buvo laimingesni negu vidutinių protinių sugebėjimų bendraamžiai. Suaugę aukštesnio intelekto vaikai rečiau skyrėsi ar patyrė rimtas emocišnes problemas.

Longitudinalinis tyrimas yra sudėtingas, reikalaujantis daug laiko ir išlaidų. Pavyzdžiui, vaiko emocišnei, socialinei, pažintinei raidai nuo pirmųjų gyvenimo dienų iki paauglystės iširti prireiks ne mažiau 12 metų. Be to, gana daug žmonių persikelia gyventi į kitas vietas ar net iš vienos šalies į kitą, todėl psichologui sunku palaikyti ryšį su visais tiriamaisiais. Kai kurie žmonės paprasčiausiai pavargsta atlikinėti tas pačias užduotis ir atsisako tyrimo; kiti gali atostogauti arba gulėti ligoninėje, kai psichologas

turėtų juos tirti. Geras longitudinalinis tyrimas liudija apie psichologo atkaklumą ir gerus psichologo ir tiriamųjų santykius (Žukauskienė, 1996, p. 23).

Vaikų žaidimai mūsų laikais sudomina daugelį tyrinėtojų – filosofų, kultūros istorikų, psichologų. Dambrauskas (2006), apibendrina septyniolika mėnesių trukusį vaikų žaidimų Anglijoje, Airijoje, Šiaurės Airijoje, Škotijoje, Norvegijoje, Kroatijoje, Serbijoje ir Tanzanijoje rezultatus lygindamas su stebėjimais Lietuvoje. Autoriaus darbas apibrėžia vaikų žaidimą specifinėje kultūros terpėje, kurioje žaidimas yra svarbi kultūra ir kurioje vaikai auga ir vystosi, suteikia naują postūmį atkoduojant žaidimo šifrus.

Piešimas vaikystėje yra viena iš aplinkos ir savęs pažinimo formų. Pagal piešinio plėtrą galima spręsti apie vaiko pažintinę bei fizinę brandą, emocinę būklę.

Neigiama bei rizikinga gyvenimo patirtis veikia visas vaiko raidos grandis. Tai atsispindės jo piešiniuose (Brazauskaitė, 2004, p. 26).

Vaikų piešiniai rodo, kas vyksta jų pasąmonėje. Tik svarbu suprasti, kas tai, ką vaikas jaučia kaustomas kūno, visiškai nesusiję su kasdien kūno jam teikiamu džiaugsmu. Juk ir mes neprisimename gimimo skausmų kasdien, bet mintimis grįžę į išgyventas akimirkas, per vadinamąją regresiją, galime vėl pajusti organų gelmėje tebesantį skausmą (Brochman, 2004, p. 73-74).

Bandymai tirti vaiko asmenybę piešinio pagalba prasidėjo jau XIX a. Nustatyta, kad piešinys keičiasi priklausomai nuo vaiko pažinimo vystymosi (Mortensen, 1991). Autoriai išskiria keletą piešinio vystymosi stadijų (nuo karakulių iki natūralizmo ar meninės išraiškos; pgl. Alschuler ir Hattwick, 1969; Harris, 1963; Mortensen, 1991). Buvo nustatyta, kad piešinio vystymasis koreliuoja su intelektiniu vaiko vystymusi. Tuo remiantis buvo pasiūlyta vaiko intelektą vertinti piešinio pagalba (Goodenough, 1926, 1963).

Autoriai nurodo keletą projekcinių piešinių, kaip vaiko asmenybės tyrimo metodo, privalumų ir galimybių (pgl. Chandler, 1990; Cummings, 1986; Knoff, 1990; Tuma ir Elbert, 1990):

1. Vaikas gali išreikšti save neverbaliai. Jis atsiduria situacijose, panašiose į žaidimą, todėl jaučiasi laisviau ir adekvačiau, negu tiriant kitais būdais.

2. Piešinys padeda suprasti vidinius vaiko konfliktus, baimes, sąveiką su šeimos nariais ir požiūrius į kitus žmones.

3. Piešinys padeda suprasti vaiką iš psichodinaminės perspektyvos (pvz.: jo seksualinę indentifikaciją, ego stiprumą (pgl. Cummings, 1986; Murstein, 1965).

4. Skatina kelti hipotezes, toliau tirti vaiką (pgl. Blau, 1991; Chandler, 1990; Cummings, 1986).

Penktajame dešimtmetyje, kuomet suklestėjo psichoanalizė ir atsirado daug bei įvairių projekcinių asmenybės tyrimo būdų, susidomėta ir piešiniu, kaip vienu iš būdų. Buvo sukurtos įvairios projekcinių piešinių technikos. Plačiausiai buvo žinomos ir vartojamos yra J. N. Buck *H-T-P (Namas – Medis – Žmogus*, 1948) ir K. Machover *D –A- P (Nupiešk Žmogų*, 1949) (Žembinskas, 2003, p. 112).

Knoff (1990) teigimu, pirmiausia projekciniai piešiniai buvo naudojami vertinant asmens kūrybiškumą, intelektinį funkcionavimą, brandumą. Goodenough (1926; 1931) pirmoji sukūrė ir standartizavo vaikų intelekto vertinimo metodą, kai piešiamas žmogus (Goodenough testas „nupiešk žmogų“). Technika „nupiešk žmogų“ vertina tik vieną intelekto brandumo tipą – tą, kuris įsijungia

vizualinės – motorinės užduoties atlikimo metu, kuri reikalauja žmonių fizinių savybių pažinimo kognityviniu, patirties ir aplinkos būdu bei sugebėjimo tai atvaizduoti piešiant. Harris (1963) ir Naglieri (1987) tobulino šią techniką, labiau standartizavo vertinimo sistemą.

Bieliauskaitė (1984), Knoff (1990) nurodo, kad projekciniai piešiniai naudojami vaikų asmeninių savybių ir funkcionavimui vertinti. Technika *H-T-P* reiškia, kad vaikai turi atskirai nupiešti *namą, medį ir žmogų*. Pabaigus nupiešti kiekvieną piešinį, turi būti sudaryta galimybė užduoti jiems klausimus, paaiškinančius kiekviename piešinyje matomą informaciją. Buck (1948) ne tik išplėtė piešinių, kaip intelekto vertinimo mato naudojimą, bet ir pateikė daugybę su asmenybe susijusių hipotezių bei bendras ir specifines *H-T-P* figūrų savybes, bei jų ryšį su vaiko asmenybės dinamika. Hammer nuomone, *H-T-P* atskleidžia asmenybės jautrumą, brandumą, pažeidžiamumą, efektyvumą ir integracijos lygį (Hammer, 1954, p. 41).

Trys objektai: *namas, medis, žmogus* - pasirenkami ne atsitiktinai, o todėl, kad šie objektai yra gerai žinomi, juos gerai žino tiek penkių, tiek dvylikos metų vaikas. Be to šie objektai sukelia daugiau asociacijų nei kiti objektai (Hammer, 1954; Oster, Gould, 2004). Tiriamojo prašoma nupiešti *namą, medį, žmogų*. Šie objektai išvardijami būtent tokia tvarka, nes manoma, kad *medis* labiau, o labiausiai *žmogus* provokuoja stipriausias asmenines reakcijas.

Namas visada siejasi su kliento šeima, patirta tarpasmenine dinamika. Manoma, kad *namas* simbolizuoja tą vietą, kurioje ieškoma meilės, saugumo. Oster, Gould (2004) nuomone, vaikas piešdamas *namą*, išreiškia savo santykį su šeima, broliais, seserimis.

Medžio piešinys susijęs su autoriaus vaidmeniu gyvenime, jo sugebėjimu priimti dovanas iš aplinkinių. Manoma, kad *medžio* piešinys suteikia turtingą įspūdį apie autoriaus gyvenimo turinį, atveria konkrečias jo praeities situacijas ir atspindi asmenybės ypatybes (Oster, Gould, 2004). *Medžio* piešinys susijęs su autoriaus ilgalaikiu, įsisąmonintu Aš jausmu, savęs vertinimu. *Medis* lengviau nei *namas* projektuoja neigiamus autoriaus jausmus apie save.

Žmogaus piešinys atskleidžia sąmoningus, jausmus susijusius su autoriaus kūnu ir vaizdiniu Aš. Manoma, kad *žmogaus* piešinys stimuliuoja emocijas, susijusias su tarpasmeniniais santykiais, idealiuoju Aš (Oster, Gould, 2004). *Žmogaus* piešinys laikomas vienas sudėtingiausių elementų *H-T-P* struktūroje.

Knoff (1990) teigia, jog projekcinių piešinių kontekstas ir teorinė interpretacija gali kisti atsižvelgiant į psichologinius raidos ypatumus.

Projekcinės piešinių technikos Lietuvoje buvo taikomos tirti vaikams, dažniausiai patyrusiems vienokių ar kitokių išbandymų.

Bieliauskaitė (1984), taikydama projekcinės metodikas – *H-T-P* ir Kinetinį šeimos piešinį, atliko psichologinį tyrimą su reumatoidiniu artritu ir reumatu sergančiais 7-10 metų amžiaus vaikais. Šių projekcinių technikų pagalba ji nustatė reumatoidinio artrito ir neaktyviu reumatu sergančių vaikų asmenybės psichologines ypatybes. Autorės teigimu, projekcinės metodikos vaizdžiai atskleidžia asmenybės savybes.

Morkvėnaitė (1997), taikydama *H-T-P* projekcinę techniką, nustatė 10-14 metų amžiaus vaikų *H-T-P* piešinių ypatumus: formaliuosius požymius – esminių detalių vaizdavimo proporcijų, perspektyvos

ypatumus, kognityvinio stiliaus lygį, vaikų asmenybės psichologines ypatybes, jų nerimo ir nerimastingumo lygį.

Murauskaitė (2004), taikydama *H-T-P* projekcinę techniką, nustatė vidutiniškai, nežymiai sutrikusio intelekto ir psichinėmis ligomis sergančių asmenų *H-T-P* atlikimo ypatumus, atlikta komparatyvinė (lyginamoji) analizė.

Vaitkevičienė (2006), taikydama *H-T-P* projekcinę techniką tyrinėjo vidutiniškai sutrikusio intelekto jaunuolių aš veiksmingumo lavinimą edukacinėmis situacijomis skatinant dailinę raišką.

Chomentauskas (1983) aprašė *Šeimos piešimo* metodikos taikymo prielaidas, *Šeimos piešinio* interpretacijas, analizavo principus. *Šeimos piešinio* metodiką taikė 7 – 9 metų amžiaus vaikų tyrimui. Analizuodamas vaikų atliktus šeimos piešinius, autorius atskleidė vaikų emocinę būseną, jų vidinius konfliktus, sąveikos su kitais šeimos nariais ypatumus bei požiūrį į tėvus, brolius, seseris. Autorius teigia, kad vaikams tirti yra paranki *Šeimos piešinio* metodika, nes leidžia įvertinti jų emocinį santykį su kitais šeimos nariais, suprasti, kaip jie suvokia tėvus, brolių ir seserų vaidmenį šeimoje.

Petronis (1997), remdamasis *Šeimos piešinio* metodika, lygino pilnų ir išsiskyrusių šeimų 8-10 metų amžiaus vaikų požiūrius į savo šeimos narius. Autorius *Šeimos piešinio* metodiką naudojo įvertinant vaiko ego ypatybes, jo emocinius santykius su šeimos nariais ir tai, kaip vaikas suvokia tėvus, brolius ir seseris šeimoje.

Schottenloher (2001) teigia, kad piešinys yra žmogiškosios patirties, kaip sąveikos tarp vidinio ir išorinio pasaulio atspindys. Jos nuomone, nupiešti objektai yra visybiški vaizdiniai ir juos suprasti ne racionali – analitiniu protu, o „priimti“ piešinį kaip visumą.

Anot Brazauskaitės (2004), vienas svarbiausių iki scheminės stadijos bruožų yra dažnas sąvokų ar atpažįstamų schemų keitimasis piešiniuose. Vieno kokio nors simbolio ar schemos piešimas, kartojamas be jokio nukrypimo ar keitimo gali byloti apie psichologinius, socialinius tam tikrus savisaugos blokus, gynybą.

Vaikas, emociškai reaguojantis į reikšmingą patyrimą ar objektus, parodys šį jautrumą piešinyje, kūryboje. Vaikai dažniausiai padidina piešinyje jiems svarbiausius, specifinius dalykus. Šiame amžiuje jutiminiai išgyvenimai greitai keičiasi, tai atispindi ir piešiniuose. Netgi 6 – 7 metų vaikai piešia padidintas objektų dalis, kurios juos domina ir ne visada tos dalys būna proporcingos.

Šio amžiaus vaikai neklausia, kaip piešti burną ar veidą, jie tai piešia pagal asmeninį suvokimą. Piešia, tapo, kuria įvairiomis medžiagomis spontaniškai, ir to nedarys, kai pataisysime jį.

Prašydami vaiko nupiešti, suteikiame jam galimybę kalbėti simboliškai ir metaforomis, viską išreiškiant grafiškai ir spalvomis. Tai sumažina kalbėjimo nerimą ir leidžia arčiau išgyventi jų buvimą, pajusti savo ir kitų santykį su jais.

Kiekvienas piešinys tiek formos, tiek turinio prasme yra kūrybiška veikla, kuriame atsiskleidžia vaiko jausmai. Piešinys atspindi ne tik praeitį ir dabartį, bet yra nukreiptas ir į ateitį, nes jame vaikas interpretuoja esamą situaciją, sprendžia jam aktualias problemas.

2. 2. Tyrimo metodika

Literatūros analizė. Analizuojant kitų autorių darbus buvo siekiama susipažinti su panašių tyrimų rezultatais bei rasti savo tyrimo faktus patvirtinančią medžiagą.

Buvo renkami duomenys apie vaiką (iš mokykloje esančios vaiko asmens bylos, mokytojų ir tėvų pasakojimo).

Stebėjimas – pirminės socialinės informacijos rinkimo metodas, kai ji renkama tyrėjui tikslingai registruojant stebimus reiškinius, įvykius, procesus, elgesį, veiksmus, vykstančius natūraliomis sąlygomis (Tidikis, 2003).

Komparatyvinė (lyginamoji) analizė. Lyginimo metodas (angl. – comparative method) – sociologinis tyrimas, kai derinama informacija, gauta (Tidikis, 2003):

- įvairiais istorinio vystymosi laikotarpiais;
- įvairių socialinių sistemų (institūtų, grupių ir t. t.);
- skirtingų autorių ar tyrimo kolektyvų;
- įvairiais rinkimo ar matavimo metodais.

Lyginimo metodu, anot Tidikio (2000), galima siekti įvairių metodologinių ar metodinių uždavinių sprendimo būdų: aprašomojo (panašumo ar skirtumo nustatymo) arba analitinio (aiškinimo, nustatymo, praktinių rekomendacijų). Lyginimo metodas naudojamas kaip informacijos (informacijos gautos specifiniais tyrimo metodais apie grupes) analizė, atlikta su skirtingais objektais, siekiant nustatyti objektų, procesų skirtumus ir panašumus.

Lyginimas – mintinis realių ir idealių objektų gretinimas ir vertinimas, siekiant pažinti jų tarpusavio santykius. Lyginimas turi tik vienerūšių objektų prasmę ir yra susijęs su analizės ir sintezės operacijomis. Lyginant objektas suskaidomas į dalis, išskiriami jų ypatumai. Sugretinami tie objektai, kuriuos norima palyginti. Jų gretinimas reiškia elementų siejimą. Palaipsniui gilėjančios analizės ir sintezės kaita leidžia lyginimu atskleisti objektų vienodumo, skirtingumo, tapatumo ir panašumo santykius (Tidikis, 2003).

Lyginamoji analizė grindžiama duomenų gretinimu. Kai lyginami objektai, stengiamasi rasti skirtumų, kurie lemia tam tikrus grupės ypatumus ar panašumų, lemiančių tam tikrus bendrumus jose.

Eksperimentinis tyrimo metodas. Martišius (1999) nurodo, kad psichologai, norintys padėti individui išspręsti savo problemas, yra suinteresuoti išsamiau to asmens tyrimu. Tokiomis aplinkybėmis pasirenkamas atskiro atvejo tyrimas. Šio tipo tyrimuose intensyviai nagrinėjami, aprašomi asmens ar organizacijos potyriai ir elgesys dabartiniu metu ir praeityje. Tyrimo tikslas – nustatyti ryšius tarp faktų, dažnai tarp praeities įvykių ir dabartinio elgesio bei potyrių. Šis metodas teikia galimybę atskleisti asmenybės unikalumą, jos psichinio gyvenimo sudėtingumą.

Buvo tikslingai organizuota tyrimo dalyvių veikla, naudojant *H-T-P* projekcinę piešinių metodiką, atrinkta nedarnių šeimų grupė. *Šeimos piešinio* metodika (pagal G. Chomentauską, 1983), naudojama kaip patikrinamoji prognostinė metodika, skirta ištirti nedarnių šeimų tarpusavio santykius, bei stebimas respondentų elgesys, veiksmai, nuomonės reiškimas, komentarai, pateikti klausimai,

pastabos, neverbalinė komunikacija jiems neįprastoje situacijoje. Tyrimo protokoluose (žr. pavyzdžius 6; 7; 8; 9 priedus) buvo fiksuojama:

- laikas, kurį tiriamasis užtruko piešdamas kiekvieną piešinį;
- objektų detalių piešimo tvarka, trysnimai;
- pauzės, spontaniškos replikos.

Tėvų grupių metodika. Buvo sudaryta tyrimo dalyvių tėvams programa, siekiant sustiprinti tėvų ir vaikų empatinį ryšį, remiantis Rudolfo Dreikurso ir Vicki Soltz mintimis, išdėstytomis knygoje „Children: the Challenge“ ir Nani Wirth seminarų medžiaga bei remtasi „Socialinių įgūdžių ugdymo vadovu“ ir M. Leliugienės, J. Klemkaitės „Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais“ knygomis. Programa pateikiama (žr. 11 priedas). Pagal šią programą dvylikai tėvų pravesta dešimt *Tėvų grupių* užsiėmimų. Užsiėmimo protokolo pavyzdys pateikiamas (žr. 10 priedas).

Anketinė apklausa. Po pravestų dešimties tėvų užsiėmimų buvo vykdoma anketinė apklausa tėvams (žr. 2 priedas), anketinė apklausa mokytojams (žr. 4 priedas). Tėvų anketų analizė (žr. 3 priedas), mokytojų - (žr. 5 priedas).

Pakartotas *H-T-P* testas ir *Šeimos piešinys* (pagal G. Chomentauską, 1983) ir palyginta su pirmų tyrimų rezultatais ar pagerėjo tėvų ir vaikų empatinis ryšys ar įvyko pokytis. *H-T-P* testų pokyčiams atskleisti naudojami balai. Jei požymis neišryškėja – 0 balų, jei išryškėja skiriamai balai. Jei tas pats požymis paliudijamas kelis kartus, tai tam požymiui skiriama atitinkamai balų suma. Šeimos piešinio pokyčiams atskleisti susumuojami taškais tiriamojo emociniai įvertinimai (teigiami ir neigiami) šeimos narių atžvilgiu. Pokyčiai vyksta labai minimaliai, todėl gali išryškėti ir tie patys rezultatai po *Tėvų grupių* užsiėmimų.

2. 3. Respondentų imtis, ypatybės

Pirmo tyrimo etapo metu buvo tiriami visi Tauragės rajono, Gaurės pagrindinės mokyklos, pradinių klasių mokiniai (62 mokiniai). Naudojama projekcinė *H-T-P* metodika ir *Šeimos piešinys* (pagal G. Chomentauską, 1983). Buvo atrinkta 12 tyrimo dalyvių, kurių piešiniuose išryškėjo psichologinių traumų. Respondentų amžius 7-11 metų, 7 berniukai ir 5 mergaitės. Tyrimo dalyvių sąrašai ir santykių šeimoje ypatybės pateikiamos (žr. priedą 1). Daugiausia respondentų, net pusė, iš nepilnų šeimų (be tėvo). Dvi šeimos, kuriose globojami vaikai. Viena daugiavaikė šeima ir viena socialinės rizikos šeima. Visose šeimose vyrauja nedarnūs santykiai.

Sudaryta 12 tėvų grupė (10 motinų ir 2 tėvai). Po pravestų tyrimo dalyvių tėvams *Tėvų grupių* užsiėmimų, vėl tiems patiems tyrimo dalyviams naudojama projekcinė *H-T-P* metodika ir *Šeimos piešinys*. Palyginami respondentų šeimos santykių pokyčiai I tyrimo etapo su II tyrimo etapu ar tyrimo dalyvių sustiprėjo empatinis ryšys su tėvais, globėjais.

2. 4. H-T-P piešinių interpretacijos. Šeimos piešinys (pagal G. Chomentauską, 1983), piešti pirmo ir antro tyrimo metu

Kristijono išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Kristijono charakteristika. Kristijonui 10 metų. Lanko pagrindinės mokyklos 4 klasę. Šeimoje auga trys vaikai, Kristijonas jauniausias iš vaikų. Dar turi 15 metų brolių ir 14 metų seserį. Vaikus augina abu tėvai. Berniukui pedagoginė – psichologinė tarnyba nustatė emocijų, elgesio ir socialinės raidos sutrikimus: savireguliacijos sutrikimus (lėta veiklos sparta, asmeniškumas). Todėl mokykloje mokiniams mokosi pagal modifikuotas bendrąsias programas.

Kristijonas gana uždaras, mažai bendraujantis su klasės draugais, vengia dalyvauti dialoge. Draugų mokykloje neturi. Mokytoja pasakoja, kad mokiniams dažnai per pamokas atlikdamas sunkesnes užduotis, skundžiasi, kad jį pykina ir pradeda vėmti arba garsiai verkia. Iš pažiūros berniukas visada atrodo kažko bijantis, susigūžęs, vaiko truputį atkišęs rankas tarsi bijotų už kažko užkliūti. Berniuko veido išraiška pikta ir kartais savo vidinį pyktį išlieja ant klasės draugų tyliai juos apkumščiuodamas. Prieš metus Kristijono mirė močiutė, kuri gyveno kartu su visa berniuko šeima. Po močiutės mirties praėjus savaitei, dingo be žinios Kristijono senelis. Jo ieškojo miškuose, upėje, ežere. Po dviejų savaitių ieškojimų, senelį rado pasikorusį miške. Manoma, kad senelis pasitraukė iš gyvenimo, nes nebemokėjo gyventi be žmonos. Berniukas labai išgyveno, nes su seneliu daugiausia bendravo, kartu dirbo visus ūkiškus kaimo darbus. Kristijono mokytoja pasakojo, kad po senelio netekties berniukas dar labiau užsisiklėdė savyje, nenoriai bendravo su tėvais. Kristijono tėvas ir mama visada užsiėmė darbais, nes gyvena kaime ir verčiasi gyvulininkyste ir žemdirbyste. Tėvai savaip myli vaiką ir viskuo jį aprūpina manydami, kad materialiniai daiktai (kompiuteris) gali kompensuoti sūnaus ir tėvų bendravimą.

Kristijono H-T-P piešinių interpretacija. Kristijono piešiniai (žr. 12 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 24 priedas). Kristijonas turi stiprų poreikį siekti artimo emocinio kontakto su aplinkoje esančiais žmonėmis pagal (Raigorodskij, 1999; Romanova, 2001; Kostin, 2002), liudija *žmogaus* ilgos rankos, kairėje lapo pusėje piešiami objektai. Berniukui stipriai išreikštas saugumo poreikis, pagal Hammer (1954), tai liudija kūrybinės detalės: žolė. Jaučia nerimą, pasak Hammer (1954), tai liudija piešiamos debesys. Kristijonas yra labai nedrąsus ir nepasitikintis savo jėgomis, tai liudija pasak Hammer (1954), visuose piešiniuose vaizduojami maži objektai. Berniukas labai nori turėti draugų, nes paklausus ko *žmogaus* piešiniui reikėtų, teigė jog draugo, jis jo neturi, jaučiasi nevisaverčiu, neadekvačiai pagal (Buck, 1948; Raigorodskij, 1999; Romanova, 2001, Kostin, 2002), liudija ypač mažas *medžio* piešinys, *žmogaus* smulkių pečių piešimas. *Medžiui* šakos piešiamos, žiūrint pagal kamieno dydį, labai mažos ir jų nedaug, tai rodo anot Buck (1948), jog berniukas negauna pasitenkinimo iš jį supančios aplinkos. Kristijonas jaučia šilumos stoką namuose, pagal Buck (1948), tai liudija nupieštas kaminas, iš kurio dūmai vaizduojami viena plona linija, jaučia aplinkos suvaržymą, turi tendencijų reaguoti agresyviai tikrovėje ar vaizduotėje. Nupieštas platus *medžio* kamienas, pasak Hammer (1954), tai liudija baime prarasti kontaktą. *Medžio* kamienas vaizduojamas negyvas, pagal Buck (1948), tai liudija, jog berniukas jaučia luošinanti ego kontrolės praradimą. Vaikas situacijas, kurias negali kontroliuoti suvokia jas

grėsmingas jo asmenybei ne tik psichologiniam aš, bet ir fiziniam. Tokią jo būseną paliudija ir pradinių klasių mokytoja (vėmimas, verkimas).

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Kristijono *Šeimos piešinį*, pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

1 lentelė

Kristijono teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis	Vyr. sesuo
1.	Piešia pirma	1	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	-	-	1
3.	Figūros detalės	-	-	-	1
4.	Gražinimas	-	-	-	-
5.	Spalvinimas	-	-	-	1
6.	Panašumas	-	-	1	-
7.	Fizinis kontaktas.	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	1	0	1	3

2 lentelė

Kristijono neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis	Vyr. Sesuo
1.	Piešia paskutini	-	-	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	1	0	0

Palyginę abi lenteles, matome, kad vyresnioji sesuo surinko daugiausia teigiamų įvertinimų (3 taškai), o neigiamą įvertinimą gavo tik mama (1 taškas).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad sesei teko 2 teigiami (1 ir 5 situacija), vyr. broliui – 1 neigiamas pasirinkimas (2 situacija), tėvui – 1 teigiamas pasirinkimas (3 situacija) ir 2 neigiami pasirinkimai (4 ir 6 situacija).

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas neatskleidžia nei su vienu šeimos nariu.

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pirmiausia dėmesį patraukia šeimos narių apranga, nupiešti beveik visi vienodai apsirengę. Kiek labiau aprangos spalvingumu išsiskiria berniuko sesuo. Piešiant visus šeimos narius, Kristijonas didesnio dėmesio nė vienam šeimos nariui neskyrė (tai liudija visų vienoda apranga). Nupiešus visus šeimos narius, sugrįžo kiek padailinti sesers kelnių. Tai rodo teigiamą emocinį ryšį su seserimi. Tėvai piešiami pirmieji, tačiau išvelgiama tarp tėvų ir vaikų nupieštas atstumas. Tėvai stovi šiek tiek atokiau nuo vaikų. Piešinyje šeima kalbasi, tačiau Kristijonas sau nenusipiešė burnos, nosies. Tai liudija, anot Hammer (1954), rimtus bendravimo sutrikimus, uždaramą, atsiribojimą nuo socialinės aplinkos. Be to burnos, lūpų nebuvimas rodo atsisakymą bendrauti su kitais. Berniukas šalia savęs piešia seserį ir atsakydamas į klausimą ką pasikviestų eiti kartu į cirką, kviečiasi seserį, negyvenamoje saloje taip pat norėtų gyventi su seserimi. Su tėvais teigiamo emocinio santykio piešinyje neparodo. Iš piešinio matyti, kad berniukas tarsi norėtų kažkur išeiti ar sekti iš paskos, nes jis

čia nejaučia šilumos. Iš apklausos paaiškėjo, kad Kristijonas piešinyje pats nelaimingiausias, nes iš jo brolis šaiposi. Piešinyje brolis ir sesuo susikibę už rankų, o jis atokiau, tarsi užima stebėtojo poziciją.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė Atlikus antrą kartą Kristijono *Šeimos piešini* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

3 lentelė

Kristijono teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis	Vyr. sesuo
1.	Piešia pirma	-	1	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1	-	-
3.	Figūros detalės	-	-	-	1
4.	Gražinimas	-	1	-	-
5.	Spalvinimas	-	1	-	-
6.	Panašumas	1	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas.	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	1	4	0	1

4 lentelė

Kristijono neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis	Vyr. Sesuo
1.	Piešia paskutini	-	-	1	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	1	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	0	4	0

Palyginę abi lenteles, matome, kad daugiausia teigiamų įvertinimų surinko mama (4 taškai), o neigiamą įvertinimą surinko vyr. brolis (4 taškai).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad mamai teko 2 teigiami (1 ir 5 situacija), tėvui – 1 teigiamas (3 situacija), broliui – 3 neigiami (2; 4 ir 6 situacija) pasirinkimai.

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Kristijono santykį su mama, o neigiamą su vyresniuoju broliu.

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pirmiausia dėmesį patraukia mamos gražinimas ko nebuvo pirmo tyrimo etapo metu. Šalia mamos piešia save, tai liudija glaudų ryšį su mama. Tėvas taip pat šalia berniuko, tačiau iš komentarų ir situacijų sprendimo rezultatų daugiausia teigiamo emocinio ryšio išvelgiama su mama. Jeigu pirmo tyrimo etapo metu mamą tarsi pavadavo vyresnioji berniuko sesuo, tai antro tyrimo etapo metu glaudūs santykiai su seserimi neišryškėja. Neigiami emociniai santykiai išryškėja su broliu. Pirmo tyrimo etapo apklausoje Kristijonas teigė, kad brolis šaiposi, tai antro tyrimo etapo apklausoje teigė, kad brolis mušasi. Galima spręsti, kad konfliktiški santykiai su broliu tęsiasi jau ilgą laiką. Sprendžiant situacijas, Kristijonas renkasi mamą gyventi negyvenamoje saloje motyvuodamas tuo, jog ji gera, tėtį kviečiasi į pagalbą, nes jis viską moka. Tai rodo šiltus jausmus tėvams. Tačiau situacijų sprendime broliui šiltų jausmų nereiškia.

5 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų, šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Tėvas	2	2	2	0

2.	Motina	0	1	6	0
3.	Brolis	1	1	0	7
4.	Sesuo	5	0	1	0

I tyrimo etapo metu 2 neigiami įvertinimai teko tėvui, o motinai 1. Po *Tėvų grupių* plėtojančių empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų užsiėmimų, II tyrimo etapo metu buvo nustatyta, kad motinai jau teko net 6 teigiami įvertinimai, o tėvui 2, neigiamų pasirinkimų tėvams Kristijonas jau neskiria. Daugiausia neigiamų įvertinimų surenka vyresnysis brolis. *Šeimos piešinio* metodika akivaizdžiai parodė, kad tarp Kristijono ir tėvų emociniuose santykiuose įvyko pokytis, sustiprėjo empatinis ryšys.

II tyrimo etapas. *Kristijono H-T-P piešinių interpretacija.* Pakartojus *H-T-P* testą, po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų, Kristijono piešiniai pasikeitė. Vaiko mama lankėsi visuose užsiėmimuose. Tėvas lankėsi trijuose. Tėvų išsilavinimas – vidurinis. Pajamos – minimalus atlyginimas.

II tyrimo etape *namo* piešinys pasikeitęs tuo, jog jis daug didesnis. Berniukas tapo atviresnis (piešiamas *namas* arti ir *name* atsirado daugiau langų, pagal Buck (1948), tai rodo prieinamumą). Kristijonas siekia būti savarankiškesniu (tai liudija pėdų nepiešimas). Pėdų nebuvimas, anot Buck (1948), liudija savarankiškumo trūkumą. Berniukas pradeda jausti jausminį subrendimą ir pusiausvyrą, šilumą pagal Buck (1948), tai liudija kamino piešimas ir nebevaizdavimas dūmų viena plona linija. *Medžio* piešinyje nebėra nė vienos negyvos *medžio* dalies ir berniukas teigia, kad nupieštasis *medis* pats stipriausias, nes jis ažuolas. Kristijonas dar jaučia nevisavertiškumą ir nori turėti daug draugų, anot Buck (1948), tai liudija piešiama smulki šakų sistema ir *žmogaus* pečiai. Nupieštame *name* nori gyventi su mama (pirmo tyrimo etapo metu – su sese). Antrame tyrimo etape piešti *namo*, *medžio* ir *žmogaus* piešiniai daug turtingesni, tai liudija, kad šeimoje įvyko bendravimo pokyčiai, sustiprėjo empatinis ryšys tarp Kristijono ir mamos, o taip pat ir tėvo.

6 lentelė

Kristijono piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

Požymiai		1 etapas	2 etapas
Poreikiai	pasiekimo	1	0
	saugumo	1	0
	autonomijos	0	1
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	nerimas	1	0
	depresija	1	0
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	1	1
Bruožai	ekstraversija	0	0
	intraversija	1	1
Gynyba	atmetimas	1	0
Psichotiniai bruožai	baimė prarasti kontaktą	1	0

I tyrimo etape Kristijono piešiniai atskleidžia pasiekimo, saugumo poreikius, liudija nerimo, depresijos požymius bei vidinį konfliktą: neadekvatumą tarp Kristijono poreikių ir socialinės aplinkos ir šio konflikto sąlygojamą nevisavertiškumo pojūtį, baimę prarasti kontaktą. Kristijonui būdinga intraversija ir atmetimas. II tyrimo etapo Kristijono piešiniai rodo, kad pasiekimo ir saugumo poreikiai ne tokie aktualūs. Tai reiškia, kad tėvų grupės, kurių metu buvo plėtojamas empatinis ryšys tarp tėvų ir vaikų, buvo efektyvios. Kristijono tėvai skyrė berniukui daugiau dėmesio, rodė daugiau meilės. Todėl

sumažėjo Kristijono nevisavertiškumo pojūtis, pakilo savęs vertinimas. Vis tik vaikui būdinga intraversija, todėl pakitęs tėvų elgesys jam yra naujas netikėtas, neįprastas dalykas jo gyvenime. Tikėtina, kad dabar rodomo tėvų dėmesio Kristijonui yra per daug, nes atsiranda naujas autonomijos poreikis. Kristijono piešiniai liudija, kad berniukas nebejaučia nerimo, išnyko depresijos požymiai, nebelieka atmetimo. Tačiau išlieka neadekvatumo pojūtis, vėl lemiantis nevisavertiškumą. *Šeimos piešinio* ir *H-T-P* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp Kristijono ir tėvų sustiprėjo empatinis ryšys.

Sauliaus išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Sauliaus charakteristika. Sauliui 7 metai. Berniukas globojamas, nes prieš du metus, vėjuotą tamsią naktį ir būdami neblaiivūs, jo mama ir tėvas eidami į namus įkrito į netoliese jų namų esantį ežerą, nuskendo. Tris mėnesius niekas nežinojo kur Sauliaus tėvai dingę, nors buvo įtarimų, kad galėjo įkristi į ežerą ir narai jų ieškojo, tačiau nesurado. Po trijų mėnesių, ežere, žvejai pastebėjo kūnus. Tai buvo Sauliaus tėvai. Berniukas, po tėvų dingimo, visą mėnesį gyveno savo tėvų namuose, kur jį prižiūrėjo vyresni du jo broliai ir netoliese gyvenanti močiutė. Per tą laiką vaikas girdėjo visokių pasakojimų, spėliojimų, kur galėtų būti jo tėvai. Berniukas gyveno nežinioje. Sauliaus močiutė buvo nepajėgi vaiką prižiūrėti, vyresnieji broliai jau buvo baigę kaimo vidurinę mokyklą ir mokėsi kitose mokyklose. Jiems taip pat nebuvo galimybės būti kartu su mažesniuoju broliuku. Todėl buvo nuspręsta berniukui ieškoti globėjų. Saulių globoti nusprendė jo giminaičiai (tėvo brolis). Globėjai pasakojo, kad berniukas nenoriai važiavo iš savo namų, teigdamas, kad lauks kol grįš mama su tėčiu. Jaučiąs kalte, jog nėjo kartu su tėvais tą naktį, nes būtų juos parvedęs (ką ne kartą yra daręs, būnant tėvams neblaiiviems eidavęs su šuniuku priekyje rodydamas kelią, o dabar dėl jo kaltės, kaip jis teigia, pasiklydę tėvai). Globėjų šeimoje Saulius auga vienas vaikas. Abu globėjai turi aukštąjį išsilavinimą ir dirbantys. Pakvietus dalyvauti tėvų užsiėmimuose, kurių tikslas stiprinti vaiko ir globėjų empatinį ryšį, jie nedvejodami sutiko.

Saulius gana draugiškas, paslaugus, laisvai bendraujantis, draugų mėgstamas mokykloje. Gana judrus. Labai jautrus. Mėgsta piešti. Dalyvauja skelbiamuose respublikiniuose piešinių konkursuose. Mokykloje gerai sekasi mokytis visus dalykus. Globėjai apibūdina globotinį kaip nuoširdų, užjaučiantį, savarankišką. Tačiau namuose dažnai užtinkantys berniuką liūdinti, su ašaromis akyse, neretai iš berniuko išgirsta, kad be reikalo gimęs arba esąs nevykėlis.

Sauliaus H-T-P piešinių interpretacija. Sauliaus piešiniai (žr. 13 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 25 priedas). *Namas* nupieštas mažas ir tolumoje, pagal Buck (1948), tai liudija, kad berniukas nesugeba susitvarkyti su savo namų situacija. Po *namu* piešiama pagrindo linija, anot Hammer (1954), tai rodo saugumo poreikį. Saugumo poreikį paliudija berniuko globėjų pasakojimas, kad globotinis neretai pasitikslina jų klausdamas, ar jūs nepasiklysite, kaip mano tėvai. Saulius piešia mažas *namo* duris, pasak (Rimskaja, Rimskij, 1999; Teilor, 2002; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Stoliarenko, 1997; Kostin, 2002), tai rodo nenorą įsileisti į savo „aš“, neatitikimo, neadekvatumo ir neryžtingumo jausmus socialinių situacijų atžvilgiu. *Namui* nepiešia kamino, pasak Buck (1948), tai rodo, kad berniukas jaučia jog jo santykiams trūksta psichologinės šilumos. Kamino nebuvimas, Oster ir Gould (2000) nuomone, reiškia šiltų, intymių santykių nebuvimą su *name*

gyvenančiais žmonėmis arba konfliktą su vyriškos lyties asmeniu. Galima manyti, kad Sauliui sunku surasti adekvatų bendravimo būdą su globėju. Vaikas vaizduoja langus stoge, pagal Buck (1948), tai rodo priešiškas fantazijas, kurios sukelia kalnę. Iš Sauliaus gyvenimo istorijos galima spręsti, kad jis nuolat jaučia kalnę dėl savo tėvų mirties (neblaivių tėvų neparvedęs į namus). *Namo* stogą Saulius piešia susidedantį iš dviejų stogų. Tokios interpretacijos nėra nurodęs nė vienas H-T-P metodikos ypatybės aprašęs autorius, bet pagal Sauliaus gyvenimo faktus galima spręsti, kad berniuko vizduotėje nuolat iškyla tėvų namai, pirmoji jo gyvenimo vieta. Tikėtina, kad Sauliui sunkiai sekasi adaptuotis naujuosiuose globėjų namuose, todėl jis vaizduoja tarsi du namus į kuriuos yra tik vienos durys. Piešiant *namą*, tai paliudija berniuko spontaniškai ištarta frazė: staiga pažvelgė pro langą ir pamatęs debesį jis paklausė lyg pats savęs, kažin kuriuo debesiu mano mama plaukia.

Medį Saulius vaizduoja linkstantį į kairę pusę, anot Buck (1948), tai liudija prisirišimą prie praeities ir ateities baimę. *Medžio* kamienas gumbuotas, storas. Pagal Buck (1948), tai liudytų psichinę patirtį, kurią piešinio autorius laiko traumuojančia. Tai galima susieti su berniuko išgyvenimais dėl tėvų girtuokliavimo bei jų netekimo. Šakų struktūra aukšta ir siaura, pagal Buck (1948), tai liudija, kad piešinio autorius bijo ieškoti pasitenkinimo aplinkoje. Piešiamas *medis* su plonomis, giliomis, akcentuotomis šaknimis, pagal Buck (1948), tai liudija nesaugumą, didelį poreikį išlaikyti tikrovės suvokimą (Saulius pasąmoningai jaučia, kad spontaniškai pasinerdamas į vaizduotėje kylančius prisiminimus nutolsta nuo realaus pasaulio ir praranda su juo ryšį). *Medyje* pavaizdavo vos įmatomą drevę ir bepiešdamas pakomentavo, kad tai voveraitės namelis, bet ją nupiešti nesisekė. Tai rodo, anot Buck (1948), įkyrų kaltės jausmą, kurį manoma vaikas nuolat jaučia dėl tėvų netekties.

Žmogus vaizduojamas herojus iš multiplikacinio filmuko, stiprus, kuris moka kautis. Apsirengęs Rytų kovotojų drabužiais. Plaukus žmogui vaizduoja intensyviai užtušiuotus, pasak (Raigorodskij, 1999; Romanova, 2001; Kostin, 2002), tai rodo nerimą dėl mąstymo ir vaizduotės. Plaukų pavaizduota daug, pasak Buck (1948), tai vyriškumo, drąšos siekimas. Veidas paryškintas, pagal Buck (1948), tai didelis rūpestis dėl santykių su aplinkiniais. Galima manyti, kad globėjų šeimoje Sauliui nuolat iškyla bendravimo sunkumų. Pečiai smulkūs, pagal (Raigorodskij, 1999; Romanova, 2001; Kostin, 2002, Buck, 1948), tai rodo esantį nevisavertiškumo pojūtį. Kad šis pojūtis gali būti stipriai išgyvenamas, liudija ir berniuko pasakymai, kad aš esu nevykėlis. Rankos vaizduojamos ištiestos į abi puses (mažos) ir be plaštakų, pasak (Buck, 1948 Raigorodskij, 1999, Romanova, 2001, Kostin, 2002), tai liudija piešinio autoriaus neadekvatumą, nevisavertiškumą Kojos pavaizduotos išskėtos, pagal Buck (1948), tai liudija nesaugumo jausmą. Pėdos nevaizduojamos, pagal Buck (1948), tai rodo deformuoto savarankiškumo požymį. Tai liudija globėjų pasakojimas, kad berniukas pagal savo metus per daug savarankiškas.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Sauliaus *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

7 lentelė

Sauliaus teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Globėjas	Globėja
1.	Piešia pirma	1	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1

3.	Figūros detalės	1	-
4.	Gražinimas	-	-
5.	Spalvinimas	-	1
6.	Panašumas	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	1	1
8.	Tašku suma:	3	3

8 lentelė

Sauliaus neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Globėjas	Globėja
1.	Piešia paskutinį	-	-
2.	Piešia atokiau	1	-
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	3	1

Palyginę abi lenteles, matome, kad abu globėjai surinko vienodą teigiamų įvertinimų skaičių (3 taškai). Neigiamų įvertinimų (3 taškus) surinko globėjas, o globėja (1 tašką). Kiekybinė analizė, pagal G. Chomentausko (1983) metodiką, Sauliaus santykių neidentifikavo su globėjais.

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad globėjai teko 1 teigiamas atsakymas (1 situacija), neigiami du įvertinimai (2 ir 6 situacijos), globėjui – 2 teigiami pasirinkimai (3 ir 5 situacijos), 2 neigiami pasirinkimai (2 ir 6 situacijos).

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę iš karto atkreipiamas dėmesys į figūrų rankas. Pirštai dideli, panašūs į spyglius, tai liudija, anot Buck (1948), priešiškus, vaiko baime, pasąmoningai jaučiamą agresyvumą, priskiriamą visiems šeimos nariams. Tačiau atlikus apklausą, berniukas teigia, kad čia visa šeima mojuoja Kalėdų seneliui, laukia jo atvykstant. Pirmą piešinyje piešė globėją, tai rodo teigiamus jausmus globėjui. Jį piešdamas komentavo, kad globėjas stiprus, nes gaudo vagis, aprensiu uniforma (policininkas). Save piešė paskutinį, tačiau arti globėjos, o globėją šiek tiek atokiau. Tai parodo tarsi berniuko norą, kad globėja daugiausia juo rūpintųsi, jį labiausiai mylėtų negu kitus šeimos narius. Prieš pradėdamas piešinį piešti, Saulius ilgokai dvejojo, komentuodamas ką pirmiausia piešti, kažin ar vyresniusius brolius piešti ar ne. Nusprendė jų nepiešti teigdamas, kad dabar jie negyvena kartu, tai tikriausiai nebeprispaus šeimai. Atliekant apklausą paaiškėja, kad vaikas pats nelaimingiausias šeimoje teigdamas, kad mažiausiai šypsosi. Iš to galima manyti, kad berniukui trūksta empatinio ryšio su dabartine šeima. Globėjams ir sau nepiešia ausų. Tai liudija, pasak Hammer (1954), atmetimą, tarsi nesuskalbėjimą, nes negirdi ko jie norėtų vienas iš kito. Iš situacijų sprendimo atsakymų taip pat matyti, kad berniukas paskirsto beveik vienodai teigiamus ir neigiamus atsakymus abiem šeimos nariams. Tikėtina jog vaikas dar tebetikrina globėjus, analizuoja savo santykius su jais ir nė vienam neskiria ypatingo dėmesio. Sauliaus *namo, medžio, žmogaus* piešinių analizė atskleidė, kad globėjai turėtų daugiau laiko skirti bendravimui su vaiku, įsijausti į jo išgyvenimus šiuo sunkiu adaptaciniu laikotarpiu. Tai patvirtino ir *Šeimos piešinys*.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Sauliaus *Šeimos piešinį* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

Sauliaus teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Globėjas	Globėja
1.	Piešia pirma	1	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1
3.	Figūros detalės	-	1
4.	Gražinimas	-	1
5.	Spalvinimas	-	1
6.	Panašumas	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	1	1
8.	Tašku suma:	2	5

10 lentelė

Sauliaus neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Globėjas	Globėja
1.	Piešia paskutini	-	-
2.	Piešia atokiau	1	-
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	3	1

Palyginę abi lenteles, matome, kad globėja surinko daugiausia teigiamų įvertinimų (5-1=4), su globėju Sauliaus santykis neišryškėja (3 taškai).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad globėjai teko du teigiami pasirinkimai (1 ir 3 situacijos), 2 neigiami pasirinkimai (4 ir 6 situacijos). Globėjui 1 teigiamas pasirinkimas (5 situacija), ir vienas neigiamas pasirinkimas (2 situacija).

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę pirmiausia pastebimas pasikeitimas, kad šeimos nariai nebepiešiami išskėlę rankų ir su dideliais, smailiais pirštais. Tai galima teigti, kad šeimos santykiuose atsiranda daugiau šilumos. Didelę reikšmę teikia globėjui, nes jį piešia pirmą ir vėl komentuoja taip pat, kaip ir pirmo tyrimo metu: globėjas stiprus, daug darbe dirba, turi sugaudyti visus vagis. Situacijų sprendime globėją visada palieka namuose motyvuodamas tuo, kad geriau namus prižiūrės nuo vagių. Saulius save piešia truputį atitraukęs nuo globėjo. Tai liudija, kad berniukas labiau šilumą jaučia iš globėjos ir tarsi norėtų, kad ji visą meilę skirtų tik jam. Piešinyje pavaizdavo šeimą einančią į parduotuvę, iš komentarų galima spręsti, kad Sauliui patinka kai kartu visa šeima eina į parduotuvę pirkti įvairių pirkinių. Globėją piešinyje labiausiai išgražina ir nupiešia spalvingiausią. Tai rodo atsiradusius šiltus jausmus. Galima teigti, kad antro tyrimo metu, išryškėja šiltesnis bendravimas šeimoje. Vaikas jaučiasi esąs labiau suprastas kitų šeimos narių. Sauliaus *Šeimos piešinio* analizė leidžia teigti, kad praversti užsiėmimai, plėtojantys vaikų ir globėjų empatinį ryšį, pagerino Sauliaus santykius su globėjais.

11 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų, šeimos emocijų santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Globėjas	5	5	3	4
2.	Globėja	4	3	7	3

Apibendrinant „Šeimos piešinio“ I ir II tyrimo etapų duomenis, išryškėja, kad Saulius I tyrimo etape globėjai skyrė tik vieną teigiamą įvertinimą, o II – net 4 teigiamus įvertinimus. Tai rodo, kad emociniuose santykiuose su globėja įvyko ženklus pokytis ir empatinis ryšys sparčiai stiprėja. Tyrimo duomenys liudija, kad Sauliaus santykiuose su globėju, deja, empatinis ryšys nesustiprėjo.

II tyrimo etapas. Sauliaus H-T-P piešinių interpretacija. Matomas *namo, medžio, žmogaus* piešinių pasikeitimas. II tyrimo etape piešiamo *namo* forma pakitusi. *Namas* piešiamas siauresnis ir aukštesnis bei su vienu stogu. Nors *namas* piešiamas nedidelis, tačiau arti, durys žymiai didesnės nei pirmame *namo* piešinyje. Tai paliudija anot Buck (1948), Sauliaus atvirumą kitiems. *Namo* stogas vaizduojamas vienas (pirmo tyrimo metu vaizduojami du stogai), tai reikštų, kad vaikas apsipranta su naujaisiais namais. *Namo* piešinyje vaizduojamas kaminas, pasak (Buck, 1948; Oster, Gould, 2000; Teilor, 2002), liudija jausminį subrendimą ir pusiausvyrą, šilumą tarpasmeniniuose santykiuose. Įvykusį pokytį patvirtina Sauliaus piešimo metu išstartos frazė: pirmo tyrimo metu, Saulius globėjus vadino vardais, tiriant antrą kartą – juos vadina mamyte ir tėveliu.

Medžio piešinyje žemės linija vaizduojama tarsi lanko formos kalva. Pagal Buck (1948), tokia žemės linija liudija stiprų emocinių santykių su motina troškimą. Kalvos viršūnėje Saulius piešia didelį *medį*, vos išsitenkanti popieriaus lape. Toks *medžio* vaizdavimo pobūdis liudija Sauliaus santykių su aplinka reikšmę: berniukas jaučia stipresnį pasitenkinimą dalyvaudamas veikloje, nei nuklysdamas į fantazijas (fantazijų dominavimą liudijo Sauliaus pirmojo etapo *namo* piešinys). Tai labai reikšmingas Sauliaus išgyvenimų pokytis, reiškiantis, kad berniukas palaipsniui išsina iš krizės. Vis tik santykiai su aplinka Sauliui tebėra aktualūs: tai liudija ypatingai platus *medžio* kamieno pagrindas ties žemės linija. Šis požymis liudija, kad Saulius globėjų šeimoje tebeieško patikimos vietos, jo elgesiui būdingas saugumo poreikis. Berniukas išgyvenęs tėvų netektį bijo, kad gali prarasti globėjus. Antrojo etapo *medžio* piešinys yra palinkęs į dešinę (pirmame etape *medis* piešiamas palinkęs į kairę: tai liudijo, pasak Buck (1948), Sauliaus prisirišimą prie praeities, prie motinos). Pakitusi *medžio* kamieno kryptis atskleidžia, kad Saulius jau nukreipia dėmesį į ateitį, jau svarbus kontaktas su globėju, tačiau jis nesuranda su juo adekvataus bendravimo būdo: siekia bendrauti, bet bijo nuoširdžiai atskleisti savo emocijas ir tuo pačiu praranda pusiausvyrą bendravimo metu.

Žmogaus figūros padėtis popieriaus lape, lyginant pirmojo ir antrojo etapų piešinius, yra mažiausiai pakitusi: ta pati kūno poza, taip pat pražergtos kojos, ta pati rankų kryptis, ta pati piešinio herojaus veiklos sritis – sportas. Skirtumas tas, kad I tyrimo etape, Saulius vaizduoja herojų, įvaldžiusį Rytų kovos menus, o II etape – vieną iš Europos sporto šakų atstovą.

Didžiausi skirtumai lyginant I ir II tyrimo etapų *žmogaus* piešinius pastebimi *žmogaus* kūno dalyse: II etape *žmogaus* plaukai priglundę prie galvos (I etape plaukai styro ant galvos tarsi piltuvėliai), *žmogus* jau turi ausis, bet nebeturi nosies (I etape nosis vaizduojama), rankos vaizduojamos su plaštakomis, kojos su pėdomis. Pakitusi plaukų forma, pagal Romanovą (2001) liudytų, kad Saulius nebeišgyvena nerimo dėl savo fantazijų. Ši interpretacija sutampa su pakitusio *namo* stogo požymiu. Saulius nebepasineria vaizduotėje į prisiminimus apie tėvų namus, adaptuojasi naujoje globėjų šeimoje. Atsiradusios ausys, pagal Romanovą (2001), liudytų, kad Saulius jau priima akustinę informaciją, kurios, tikėtina, anksčiau negirdėjo

arba nekreipė į ją dėmesio. Nosies nevaizdavimas *žmogaus* piešinyje yra reikšmingas požymis, juo labiau, kad I etape nosis *žmogaus* veide vaizduojama. Įvairių autorių (Buck, 1948, Hammer, 1954, Mahover, 2000, Romanovas, 2001, Lebedevos, Nikonorovas, Tarakanovas, 2006) pateikiamose *H-T-P* interpretacijose interpretuojamas ne nosies nebuvimas, o nosies vaizdavimas. Kadangi nosis, kaip ir kitos veido detalės (akys, ausys, burna) susijusios su pojūčiais, jos atspindi piešinio autoriaus kontaktą su išoriniu pasauliu. Nosies vaizdavimas I etapo Sauliaus piešinyje gali būti susijęs su jo patirtimi gyvenant tėvų namuose: Sauliaus tėvai gerdavo daug alkoholio ir ypač dažnai naminę degtinę. Todėl berniuko tėvų namuose nuolat tvyrojo alkoholio tvaikas. Tikėtina, kad tuo metu, kai Sauliui nuolat iškildavo prisiminimai apie tėvų namus, nosis buvo pakankamai reikšmingas santykių su aplinka informacijos šaltinis, todėl ji vaizduojama I etapo *žmogaus* piešinyje.

Žmogaus piešinyje rankos vaizduojamos išskėstos į šalis. Pagal Romanovą (2001), tai liudija stiprų piešinio autoriaus poreikį veikti. Sauliaus globėja patvirtina, kad berniukas viską nori daryti pats, be suaugusių pagalbos. Tą patį poreikį paliudija ir *žmogaus* piešinyje vaizduojamos kojos. Saulius kojas vaizduoja plačiai išskėstas. Šis požymis liudija nepaklusimą, reikalavimų ignoravimą, net niekinimą arba nesaugumą. Kojų vaizdavimo pobūdis liudija, kad Sauliaus elgesyje autonomijos poreikis iš tiesų slepia saugumo troškimą.

Apibendrinus I ir II etapų *namo, medžio, žmogaus* piešinius galima teigti, kad Saulius jaučia glaudesnę ryšį su savo globėjais, tačiau patirti skaudūs išgyvenimai, tebeformuoja stiprų saugumo troškimą.

12 lentelė

Sauliaus piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

Požymiai		1 etapas	2 etapas
Poreikiai	pasiekimo	1	0
	saugumo	2	2
	autonomijos	2	2
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	priešiškumas, agresija	1	0
	depresija	1	1
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	2	0
Gynyba	atmetimas	1	0
Psichotiniai bruožai	baimė prarasti kontaktą	1	1

I etape Sauliaus piešiniai atskleidė, jog berniuko elgesyje išreikšti pasiekimo, saugumo, autonomijos poreikiai. Bendraudamas Saulius išgyvena neadekvatumo ir nevisavertiškumo pojūčius, elgiasi priešiški, agresyviai. Jo elgesyje išryškėja atmetimo gynybinis mechanizmas. Saulius niekaip negali susitaikyti su tėvų netektimi.

II tyrimo etape Sauliaus piešiniuose pasiekimo poreikis jau nebėra išreikštas. Tačiau ryškus autonomijos poreikis. Berniukas tėvų namuose buvo praręs rūpintis viskuo pats, savarankiškai. Šis poreikis išlieka aktualus ir globėjų šeimoje. Po *Tėvų grupių* užsiėmimų išnyksta priešiškus, agresija. Tai reiškia, kad empatijos plėtojimas tarp Sauliaus ir jo globėjų buvo efektyvus. Naujoje šeimoje Saulius nebesijaučia neadekvačiai, neišgyvena nevisavertiškumo. Tačiau išlieka Sauliaus baimė prarasti kontaktą ir stipriai išreikštas saugumo poreikis. *H-T-P* ir *Šimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp Sauliaus ir globėjos sustiprėjo empatinis ryšys po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų.

Lino išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Lino charakteristika. Linui 9 metai. Lanko kaimo pagrindinės mokyklos ketvirtą klasę. Gyvena dviese su mama. Berniuko tėvas kartu negyvena ir jis jo nėra matęs. Mama dirba sezoninius darbus, šeimos pajamos labai mažos. Gyvena skurdžiai, mažame namelyje, tačiau tvarkingai. Mama mėgstanti vartoti alkoholį. Linas turi dvi suaugusias seseris ir vieną brolių, kuris išvykęs uždarbiauti į užsienį. Seserų ir brolio kitas tėvas. Linas gimė praėjus keliems metams po jo motinos skyrybų su vyru. Motina labai gėrė ir mėgo įvairias kompanijas, tame laikotarpyje ir gimė Linas, kurį motina augina viena. Linui mokykloje sunkiai sekasi mokytis, todėl pedagoginė – psichologinė tarnyba nustatė kompleksinę mokymosi negalią dėl girdimojo suvokimo (nežymi akustinė disgrafija), bendrieji atminties ir savireguliacijos (dėmesio) sutrikimai. Berniuką jo mokytoja apibūdina kaip nuoširdų, savarankišką, draugišką. Kartais reaguojantį į kai kurias situacijas agresyviai. Mokytoja prisiminė kaip pirmoje klasėje su Linu niekas iš vaikų nenorėjo susikibti už rankų, žaidžiant žaidimus kūno kultūros pamokose. Pats Linas klasės draugų atstūmimą išgyveno agresyviai elgdamasis jų atžvilgiu. Pradinių klasių mokytojai pavyko pasiekti, kad berniuko klasės draugai neatstumtų. Šiuo metu, ketvirtoje klasėje, mokytoja teigia, nebepastebinti Lino atstūmimo reakcijų kūno kultūros pamokose. Sumažėjo ir Lino agresyvumas bendraklasių atžvilgiu.

Lino H-T-P piešinių interpretacija. Lino piešiniai (žr. 14 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 26 priedas). *Namas, žmogus* patalpinti aukštai popieriaus lape (nepasiekiami tikslai), tai patvirtina mokytojos pasakojimas, kad vaikas kartais nenori po pamokų eiti į namus motyvuodamas tuo, kad mama šiandien geria. Linas dažnai mokytojai prasitaria, kaip būtų gerai, kad mama nustotų vartoti alkoholį. Pėdų nepiešia ir jos panašios į kojūkus (jaučiasi neadekvačiai, autonomijos poreikis). Pėdų nebuvimas, anot Buck (1948) liudija savarankiškumo trūkumą.

Namui duris piešia šonines, languose užuolaidos, pasak Buck (1948), tai rodo pasitraukimą, pabėgimą, vengimą. Šiuos piešinio požymius paliudija vaiko elgesys, neretai Liną kaime galima sutikti vakare vaikščiojantį vieną, vengiantį eiti į namus. Linas turi didelį saugumo poreikį, tai liudija, pasak Buck (1948), *namas* nupieštas kairėje lapo pusėje. Nesijaučia berniukas saugiai kai namuose mama girta ir neretai, pasak kaimynų pasakojimų, tenka iškviesti policiją, kad apramintų įsisiautėjusią kompaniją. *Namui* kaminas vos matomas, pasak Oster, Gould (2000) vaikas jaučia, kad jo santykiams trūksta psichologinės šilumos, patiria sunkumus, susidurdamas su vyriškos lyties asmeniu. Tokius Lino išgyvenimus paliudija mokytojos pasakojimas, kad berniukas labai prisirišęs prie jos, nori būti išgirstas, paguostas, o jeigu klasėje kalbama apie tėvelius, berniukas tuo tarpu tarsi būna atsiribojęs ir neišijungia į pokalbį.

Linas piešia palėpėje langą, anot Buck (1948), tai rodo priešišumą, agresiją. Apklausoje po piešimo proceso, vaikas teigė, jog oras prie *namo* piešinio blogas, bjaurus. Tai rodo, pasak Romanovos (2001), jog piešinio autorius suvokia savo aplinką kaip slopinančią, priešišką, slegiančią. Romanovos nuomone, kuo oras bjauresnis, tuo labiau piešinio autorius mano, kad socialinė aplinka priešiška jam. *Namo* linijos storos, pasak Buck (1948), tai liudija įtampą.

Apklausoje apie *medį*, ko *medžiui* labiausiai reikėtų, berniukas teigė, jog stiprybės, nes vėjas lanksto, anot Buck (1948), stiprus nepasitenkinimas tikrove. Linas *medį* piešia linkstantį į kairę pusę, pagal Buck (1948), tai rodo laiko požiūriu, ateities baimę. Berniukas, galima manyti, jaučia baimę dėl mamos nuolatinio girtuokliavimo, bijo ir nerimauja dėl to, kas ateityje gali nutikti.

Žmogų piešia labai mažą, pasak Buck (1948), tai liudija apie Lino išgyvenamą neadekvatumą ir nevisavertiškumą. Linas dėl mamos alkoholio vartojimo, skurdžios buities bei neturėjimo tokių materialinių dalykų kaip kiti vaikai, jaučiasi ne toks, kaip kiti. Plaukus piešia, tačiau apklausoje teigia, kad jų trūksta (vyriško siekimo išraiška). Veidą paryškina, pasak Buck (1948), tai liudija didelį rūpestį dėl santykių su aplinkiniais, susirūpinimą išorine išvaizda. Tokius Lino išgyvenimus paliudija mokykloje dirbančios medicinos darbuotojos pasakojimas, kad berniukui patikrinus sveikatą ir nurodžius gerti vitaminus, nes veidas labai išbalęs ir pajuodę paakiai, jis be galo susirūpinęs per kiek laiko galima vėl gražiau atrodyti. Lino skaudžius išgyvenimus dėl skurdžios aprangos paliudija ir vaiko džiaugsminga reakcija mokykloje gavus labdaros: sportinę aprangą bei avalynę. Linas labai džiaugėsi, kad dabar iš jo niekas nesišaipys. *Žmogaus* piešinyje galva per didelė liemens atžvilgiu. Pagal Buck (1948), šis požymis rodo, kad Linui pasitenkinimo šaltinis yra vaizduotė. Rankos per didelės, pasak (Raigorodskij, 1999; Romanova, 2001; Kostin, 2002), tai liudija stiprų poreikį tobuliau prisitaikyti socialiniuose santykiuose, kuris sumišęs su neadekvačiais jausmais.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Lino *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys.

13 lentelė

Lino teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia pirma	-	-
2.	Piešia šalia savęs	1	-
3.	Figūros detalės	1	-
4.	Gražinimas	-	-
5.	Spalvinimas	1	-
6.	Panašumas	-	1
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
8.	Tašku suma:	3	1

14 lentelė

Lino neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia paskutini	-	1
2.	Piešia atokiau	-	1
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	0	2

Palyginę abi lenteles matome, kad motina surinko teigiamų įvertinimų (3 taškus), tėvas (išivaizduojamas vaizduotėje) – (1 tašką). Pagal G.Chomentausko (1983) *Šeimos piešinio* analizės metodiką, emociniai santykiai su šeimos nariais neišryškėja.

Situacijų sprendimų analizė taip pat nerodo vienareikšmių emocinių santykių su šeimos nariais. Motinai teko 1 teigiamas pasirinkimas (3 situacija), tėvui – 2 teigiami pasirinkimai (1 ir 4 situacija). Visuose neigiamuose pasirinkimuose Linas rinkosi save. Situacijų sprendimo požymiai liudija, kad Linas išgyvena stiprų nevisavertiškumo jausmą.

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, dėmesį patraukia tai, kad Linas visus šeimos narius vaizduoja apsirengusius labai vienodai. Realybėje berniukas gyvena tik su motina ir tėvo nėra matęs. Todėl stebėtina, kad piešinyje jis nupieštas. Tai liudija, kad tėvas berniukui labai reikalingas. Stiprų tėvo poreikį patvirtina Lino apklausa po piešinio. Berniukas teigė, kad dabar jis pats laimingiausias šeimoje, nes visa šeima kartu. Piešinyje tėvą piešia atokiau (saugumo jausmas), nes Linas tik jį išivaizduoja ir nepažįsta jo kaip žmogaus. Piešdamas mamą didesnio dėmesio jai neskiria, tačiau nupiešia jai plaukus ir spalvindamas naudoja daugiausia spalvų. Tai rodo, kad mamai jaučia teigiamus jausmus. Tačiau paklausus, kas nelaimingiausias šeimoje, teigia, kad mama, nes jai skauda galvą. Galima manyti, kad vaikas nuolat girdi mamos nusiskundimus, kuriuos sukelia pagirios. Berniukas norėtų būti panašus į išivaizduojamą tėvą, tai liudija šeimos narių išdėstymas piešinyje: visi šeimos nariai piešiami aukštai popieriaus lape, o save piešia dar aukščiau, negu kitus. Piešinio komponavimas popieriaus lapo viršuje rodo, kad Linas linkęs ieškoti pasitenkinimo fantazijose. Pirštus piešia išskėstus, apsuptus kilpomis, pasak Buck (1948), tai liudytų pastangas nuslopinti agresyvumą.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Lino *Šeimos piešinį* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

15 lentelė

Lino teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia pirma	1	-
2.	Piešia šalia savės	1	-
3.	Figūros detalės	1	-
4.	Gražinimas	-	-
5.	Spalvinimas	-	1
6.	Panašumas	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
8.	Tašku suma:	3	1

16 lentelė

Lino neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia paskutini	-	1
2.	Piešia atokiau	-	1
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	0	3

Palyginę abi lenteles, matome, kad motina surinko teigiamų įvertinimų tiek pat kaip ir pirmo tyrimo metu (3 taškai). Tėvas – (1 tašką). Neigiamus įvertinimus (3 taškus) surinko tėvas. Pagal

G.Chomentausko (1983) *Šeimos piešinio* analizės metodiką, neišryškėja emociniai santykiai su šeimos nariais.

Situacijų sprendimų analizė taip pat nerodo vienareikšmių emocinių santykių su šeimos nariais. Kaip ir pirmo tyrimo metu situacijų pasirinkimai tokie patys.

Atliekant kokybinę piešinio analizę, pirmiausia dėmesį patraukia tai, kad visi šeimos nariai piešiami didesni ir nebe popieriaus lapo viršuje. Mama piešiama pirmoji, pats save piešia šalia jos. Tėvą, kaip ir pirmo tyrimo metu, piešia atokiau. Tėvo kojų pėdas piešia atsuktas į šeimą. Tai tebeliudija didelį Lino poreikį, kad tėvas būtų kartu su juo. Apklausus po piešimo, kas nelaimingiausias, paaiškėja, kad nebe mama, o tėvas nes jis negyvena kartu ir ilgisi šeimos. Laimingiausia mama, nes piešinio autorius teigė, jog jis gražiai sutvarkęs kambarius. Galima teigti, kad antro etapo tyrimo rezultatai labai panašūs į pirmo etapo tyrimo.

17 lentelė

Šeimos piešinių I ir II tyrimų etapų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Mama	4	0	4	0
2.	Tėvas	3	2	3	3

I ir II etapų *Šeimos piešinio* tyrimai, Lino piešiniuose neparodo teigiamų pokyčių su motina. Berniukas svajoja apie tėvą, kurio jam labai trūksta. I tyrimo etapo teigiamų pasirinkimų skaičius lygiai toks pat kaip ir II tyrimo etapo. Tai rodo, kad empatinis ryšys, po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų, tarp Lino ir mamos nesustiprėjo. Lino mama iš dešimties tėvų užsiėmimų lankėsi tik keturiuose pirmuosiuose, vėliau jos prisikviesti nepavyko. Todėl antro tyrimo metu žymesnio pokyčio tarp mamos ir sūnaus santykių neižvelgiama.

II tyrimo etapas. *Lino H-T-P piešinių interpretacija.* Pats namas piešiamas žymiai didesnis (I tyrimo etape mažesnis), durys taip pat didelės, tai rodo pasak (Buck, 1948; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Kostin, 2002) vaiko prieinamumą, norą bendrauti. Saugumo jausmas išlieka stiprus kaip ir pirmo tyrimo metu, tai liudija, anot Buck (1948), piešinių paryškintos linijos, popieriaus krašto naudojimas, vienai kuriai *namo sienai*, pėdos didelės. Langai piešiami be užuolaidų, pasak Buck (1948), tai rodo mažesnę atsiribojimą. Tačiau vieną langą palėpėje Linas piešia trikampio formos. Stogas pagal (Stoliarenko, 1997; Raigorodskij, 1999; Romanova, 2001; Kostin, 2002) yra fantazijos sfera. Langas stoge, anot Buck (1948), susirūpinimas moteriškos lyties figūra. Iš šių požymių galima išžvelgti piešinio autoriaus rūpestį dėl mamos nuolatinio girtuokliavimo. Kaminą pavaizdavo ryškiau, nei I tyrimo etape (I tyrimo etape kaminas vos matomas), iš jo vaizduojami rūkstantys dūmai viena plona linija. Pasak Buck (1948), tai liudija šilumos stoką namuose. Tikėtina, kad Linas pajuto bendravimo su mama pokytį, kol ji lankėsi tėvų grupių užsiėmimuose. Tačiau po keturių prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų Lino mama perspėjo, kad daugiau nebesilankys, nes nebeturinti laiko. Kitą dieną berniukas pasakojo, kad mama vėl geria alkoholį. Mamos išsilavinimas žemesnis už vidurinį, pajamos – žemiau minimalaus atlyginimo.

Medžio piešinyje kamienas piešiamas platus, anot Hammer (1954), tai liudija baimę prarasti kontaktą. Lyginant medžio piešinį su I tyrimo etapu jie skiriasi tuo, kad II etape *medis* vaizduojamas ant kalvos. Pasak Hammer (1954), tai liudija kovos poreikį. Berniukas nenori matyti girtos mamos. *Medžio*

šakos aštriai nusmailintos ir nupieštos kaip lazdos, pasak Buck (1948), tai liudija piešinio autoriaus stiprų priešišumą. Be to jos tvarkingai išauga iš kamieno abiejose jo pusėse ir nesusisiekia su kitomis šakomis. Pasak Teilor (2002), Lebedeva (2006), *medžio* šakos liudija asmenybės adaptaciją ir turimus vidinius resursus. Galima teigti, kad Linas esamuoju piešimo proceso metu turi daug energijos (šakos labai storos), įvairiose, nusistovėjusiose jo gyvenimo srityse yra gerai prisitaikęs, tačiau jo gyvenimo sritys yra tarsi atskirtos viena nuo kitos, o įgytos patirties vienoje srityje Linas nesugeba perkelti į kitą. I etape *medžio* kamienas šliejasi prie kairės popieriaus lapo pusės. Toks vaizdavimo pobūdis, pagal Romanova (2001), Lebedeva (2006) reiškia, kad piešinio autorius atsitraukia bijodamas išpuolių iš aplinkos. II etape *medžio* kamienas palinkęs į dešinę. Pagal Romanova (2001), Lebedeva (2006), tai liudija pagalbos ir paramos ieškojimą.

Žmogaus figūrą II etape Linas vaizduoja kiek kitaip, nei I etape. Ji aptakesnė, ne tokia kampuota, šiek tiek didesnė. I etape vaizduojami antakiai, akys didelės, o II etape – akys tik taškeliai, antakių nėra, galva piešiama be ausų (I tyrimo etape su ausimis), rankos be plaštakų. Tačiau atsiranda pėdos. Anot Hammer (1954), ausų nebuvimas, liudija piešinio autoriaus atsiribojimą nuo socialinės aplinkos. Mamai nustojus lankytis užsiėmimuose ir pradėjus vėl vartoti alkoholį, Linas atsiriboja nebeprimdamas akustinės informacijos. Pakitęs akių vaizdavimo pobūdis taip pat gali reikšti, kad berniukui vizualinė informacija nebėra tokia aktuali, jis nebesirūpina taip stipriai savo išore, labiau pasitiki savimi (kojos vaizduojamos su pėdomis), tačiau bendraudamas su kitais žmonėmis gali būti atsiribojęs, nepasitikintis.

Lyginant I ir II tyrimo etapų H-T-P piešinius, piešinių detalės neparodo tarp Lino ir mamos šiltų emocijų santykių. Tai reiškia, kad motinos ir vaiko empatinis ryšys nesustiprėjo.

18 lentelė

Lino piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

Požymiai		1 etapas	2 etapas
Poreikiai	pasiekimo	1	0
	saugumo	3	3
	autonomijos	1	1
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	priešiškumas, agresija	2	2
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	3	1
Bruožai	ekstraversija	1	0
	intraversija	1	0
Gynyba	atmetimas	2	3
Psichotiniai bruožai	baimė prarasti kontaktą	0	2

I etape Lino piešiniai atskleidė pasiekimo ir autonomijos poreikius. Išryškėjo labai stiprus saugumo poreikis. Berniuko elgesyje pasireiškia priešiškas, agresyvas. Bendraudamas Linas ypač jaučiasi neadekvačiai, nevisavertiškai. Vienodai būdingi tiek ekstraversijos, tiek intraversijos bruožai, elgesyje stipriai veikia gynybinis atmetimo mechanizmas. II tyrimo etape, Lino piešiniuose, nebeišryškėja pasiekimo poreikis. Vaikas tapo atviresniu, turi norą bendrauti. Tačiau išlieka stiprus saugumo poreikis, kurio trūksta dėl nuolatinio mamos girtuokliavimo. Išlieka nepakitęs autonomijos poreikis. Taip pat išryškėja priešiško ir agresyvio požymiai, tačiau II etapo piešiniuose atsiskleidžia, kad Linas sąveikaudamas su kitais menčiau išgyvena neadekvatumą ir nevisavertiškumą (Linas negirdi

(nėra ausų) ir nemato (sumažėjusios akys), nes stipriau veikia atmetimo gynybinis mechanizmas. Todėl atsiranda naujas ryškus požymis: tai baimė prarasti kontaktą. *H-T-P* ir *Šeimos metodikų* I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp mamos ir Lino nesustiprėjo empatinis ryšys, nes mama tik pirmuose keturiuose lankėsi *Tėvų grupių* užsiėmimuose, vėliau nebesilankė.

Jurgitos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Jurgitos ir Sonatos charakteristikos. Jurgitai 11, o Sonatai 9 metai. Jos seserys. Mokosi kaimo pagrindinėje mokykloje, Sonata trečioje, o Jurgita ketvirtoje klasėje. Mergaitės gyvena su mama ir trijų metų broliuku. Jurgita dar turi ir septynerių metų brolių. Jis gyvena atskirai su tėvu. Jurgita, jos sesuo ir broliai prieš porą metų buvo laikinai globojami globos namuose, nes tuo tarpu vaikų mama vartojo alkoholį, nebepriziūrėjo vaikų. Išsigydžiusi alkoholizmą, motina vėl augina vaikus. Tačiau vyras šeimoje kartu nebegyvena, nusprendamas auginti su savimi tik vieną sūnų.

Jurgitai mokytis sekasi labai sunkiai. Mokytoja ruošia mokinę pedagoginei-psichologinei tarnybai, kad nustatytų pagal kokią programą mergaitė yra pajėgi mokytis. Sonatai tarnyba yra nustačiusi kompleksinę mokymosi negalią dėl specifinių pažinimo procesų sutrikimų (trumpalaikės atminties) ir savireguliacijos (dėmesio) sutrikimų. Ji mokosi pagal modifikuotą bendrąją programą. Jurgita uždara, sunkiai bendraujanti, gana lėto būdo. Sonata atviresnė ir lengviau bendraujanti, mokykloje neretai padedanti seseriai išspręsti įvairias problemas. Klasės draugų, pagal mokytojų pasakojimus, nėra mėgstamos, neretai užgauliojamos.

Jurgitos H-T-P piešinių interpretacija. Jurgitos piešiniai (žr. 15 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 27 priedas). *Namas* nupieštas kairėje lapo pusėje, pasak Buck (1948), tai liudija saugumo poreikį. Mergaitė nesijaučia saugiai, tai patvirtina ir apklausa po piešinio, nes ji norėtų namuose, kurį nupiešė gyventi su visa šeima. Kaminą vaizduoja su rūkstančiais dūmais viena plona linija, pasak Buck (1948) tai liudija šilumos stoką namuose, trūkumą šilto emocinio bendravimo. Langus vaizduoja su užuolaidomis, jos neužtrauktos, tai rodo, pasak Buck (1948), sąmoningai kontroliuojamą sąveiką, tam tikrą nerimo atspalvį. Durys vaizduojamos mažos, pasak (Buck, 1948; Rimskaja, Rimskij, 1999; Teilor, 2002; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Stoliarenko, 1997; Kostin, 2002), tai liudytų nenorą įsileisti į savo „aš“, neatitikimo, neadekvatumo ir neryžtingumo jausmus socialinių situacijų atžvilgiu. Pasak Buck (1948), neadekvatumo pojūtį, lydimu nesaugumu, neryžtingumu liudija neryškios linijos visame *namo* piešinyje.

Medį vaizduoja su nulaužta šaka, pasak Buck (1948), tai liudija piešinio autorės patirtą psichinę ar fizinę traumą. Piešdama komentuoja, kad truputį nupiešti nesiseka, tai čia bus nulaužta šaka. Praeityje mergaitė iš tiesų patyrė psichinę traumą, nes gyveno be mamos ir tėvo vaikų globos namuose. *Medžio* kamienas platus, plotis rodo, kad *medis* būtų daug aukštesnis. Pagal Romanova (2001) toks kamieno vaizdavimas liudija, kad Jurgita ieško patikimos savo vietos socialinėje aplinkoje. *Medžio* žievė nupiešta labai skrupulingai, pasak Buck (1948), tai liudija piešinio autorės didelį rūpinimąsi savo santykiais su aplinkiniais.

Žmogui galva piešiama didelė, pasak Buck (1948), tai liudytų vaizduotės kaip pasitenkinimo šaltinio akcentavimą ir pasiekimo poreikį. Rankos piešiamos ne kaip vientisos liemens dalys, bet skersai nugarą, ištiestos į abi puses, anot Buck (1948) piešinio autorė kartais susigriebia, atliekanti veiksmus, kurių nekontroliuoja. Kojos vaizduojamos trumpos, anot Buck (1948) tai liudija piešinio autorės psichologinį ar fiziologinį nepaslankumo jausmą. Pėdos vaizduojamos per mažos, pasak Buck (1948), rodo suvaržymo pojūtį. Pats *žmogaus* piešinys mažas ir patalpintas lapo apačioje, tai liudija, pasak Hammer (1954), depresijos požymį. Galima manyti, kad Jurgitai labai trūksta tėvo ir brolio, kurie gyvena atskirai nuo šeimos. Iš piešinių tyrimų jaučiama empatijos stoka tarp mamos ir dukters, todėl tarp mamos ir Jurgitos reikėtų skatinti glaudesnę bendravimą.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Jurgitos *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

19 lentelė

Jurgitos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Jaun. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia pirmą	-	-	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	-	1	-	-
3.	Figūros detalės	1	-	-	-	-
4.	Gražinimas	-	-	-	-	-
5.	Spalvinimas	1	-	-	-	-
6.	Panašumas	-	-	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	2	0	2	0	0

20 lentelė

Jurgitos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Jaun. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	1	-	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detalium	-	1	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	-	1
7.	Užbrūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	2	0	0	2

Palyginę abi lenteles, matome, kad mama surinko teigiamų įvertinimų (2 taškus), jaunesnioji sesuo – (2 taškus). Neigiamus įvertinimus surinko tėvas (2 taškus), jaunesnysis brolis (2 taškus). Pagal G. Chomentausko (1983), *Šeimos piešinio* metodiką nei su vienu šeimos nariu neišsryškėja nei teigiamas, nei neigiamas emocinis vertinimas.

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad seseriai teko 2 teigiami pasirinkimai (1 ir 3 situacijos), tėvui – 1 teigiamas (5 situacija), mamai 1 neigiamas pasirinkimas (2 situacija), mažajam broliui – 2 neigiami (4 ir 6 situacijos).

Atliekant *Šeimos piešinio* kokybinę analizę, pirmiausia dėmesį patraukia, kad visi šeimos nariai piešiami labai maži ir lapo apačioje, stovintys ant pirštų galiukų. Tai galima manyti, kad Jurgita įsivaizduoja savo šeimą nevisavertiška, nes jos nepiešia adekvataus dydžio. Visų šeimos narių pirštai

piešiami panašūs į spyglius. Tai liudija, pasak Buck (1948), kad bendraujant šeimoje prasiveržia agresyvumas. Pirmiausia piešia save, tačiau save piešia mažesnę už jaunesnę seserį, tai liudija, kad mergaitė šeimoje jaučiasi neadekvačiai, mažiau reikšminga negu sesuo. Tai galima išvelgti iš mergaičių charakteristikos, nes Sonata valdingesnė, greičiau susiorientuojanti įvairiose situacijose, o Jurgita apibūdinama gana lėto būdo. Prie savęs piešia jaunesniąją seserį, tai rodo šiltus emocinius jausmus seseriai. Tai galima išvelgti, kaip saugumo jausmą, nes su seserimi ji jaučiasi saugi. Po sesers piešia brolių, kuris negyvena kartu, tačiau jį piešia ir tai liudija, kad ji jo ilgisi ir norėtų, kad brolis augtų šeimoje kartu. Mažąjį brolių nupiešė naudodama mažiausiai spalvų ir situacijų sprendime su juo susiję neigiami pasirinkimai, kuriuose akcentavo, kad brolis dar mažas ir daug ko nemoka. Mamą ir tėvą piešia paskutinius. Nei vienas šeimos narys nevaizduojamas su ausimis, išskyrus mamą. Tai galima manyti, kad mergaitė nori būti mamos išgirsta, suprasta ar paguosta, kad jai trūksta kontakto su ja. Neigiamus emocinius santykius su mama rodo ir tai, kad ji piešiama beveik paskutinė piešinyje. Nupiešus mamą, Jurgita kelias sekundes kažką galvojo ir garsiai komentavo, kad dabar nupieš tėtį, nors jis ir negyvena kartu, tačiau tėtis vis tiek šeimos narys. Spręsdama situacijas, mergaitė pasirinko tėvą gyventi su ja negyvenamoje saloje, nes „jis stiprus“. Galima manyti, kad tėvas šeimoje ne tik buvo jai emociškai artimas žmogus, bet ir suteikdavo jai reikiamą saugumo jausmą, kurio šiuo metu Jurgitai trūksta. Atlikus *Šeimos piešinio* kokybinę analizę, galima išvelgti Jurgitos neigiamus emocinius santykius su motina, todėl reikalinga stiprinti empatinį ryšį tarp mamos ir dukters.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Jurgitos *Šeimos piešinį* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

21 lentelė

Jurgitos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Jaun. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia pirma	1	-	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	1	-	-	-	-
3.	Figūros detalės	1	-	-	-	-
4.	Gražinimas	-	-	-	-	-
5.	Spalvinimas	1	-	-	-	-
6.	Panašumas	-	-	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	4	0	0	0	0

22 lentelė

Jurgitos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Jaun. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	1	-	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detalių	-	1	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	-	1
7.	Užbrūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	2	0	0	2

Palyginę abi lenteles, matome, kad mama surinko daugiausia teigiamų įvertinimų (4 taškai), tėvas - neigiamus (2 taškai).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 1 teigiamas pasirinkimas (1 situacija), seseriai – 1 teigiamas (3 situacija), tėvui – 1 teigiamas (5 situacija). Visi trys neigiami pasirinkimai teko mažajam broliui.

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Jurgitos santykį su mama, neigiamas emocinis santykis ryškėja su jaunesniuoju broliu, tačiau tam patvirtinti reikalinga kokybinė šeimos piešinio analizė.

Piešinyje mamą piešia pirmą. Galima manyti, kad Jurgita šiuo metu mamai jaučia teigiamus emocinius jausmus. Savę piešia šalia. Mamai piešia daugiausia figūros detalių ir ji spalvingiausia. Piešdama komentuoja, kad mamai nupieš gražų gėlėtą sijoną, nes ji mėgsta rūbus ant kurių nupieštos gėlės. Tai rodo, kad mama jai reikšminga. Sesuo piešiama taip pat šalia Jurgitos ir situacijų sprendime jai skiria 1 teigiamą pasirinkimą. Tai liudija, jog sesuo išlieka svarbi ir antro tyrimo metu. Šeimos nariai nebepiešiami su smailiais pirštais, tai liudytų, kad šeimoje įsivyrąja emociškai šiltesni santykiai, sumažėja agresyvumas. Jaunesnis brolis mažiausiai susilaukia dėmesio iš sesers Jurgitos, tačiau, kad neigiamas emocinis santykis išryškėtų tarp jų, kokybinė piešinio analizė neparodo. Situacijų sprendimo analizė rodo, kad mergaitė jam skiria neigiamą pasirinkimą todėl, kad jis esąs mažas ir nieko neišmano. Po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų ir atlikus antrą kartą *Šeimos piešinio* analizę, matome, kad Jurgitos emociniai santykiai su mama pasikeitė. Manoma, kad tarp jų sustiprėjo empatinis ryšys.

23 lentelė

Šeimos piešinių I ir II tyrimų etapų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Mama	2	1	5	0
2.	Tėvas	0	2	1	2
3.	Jaun. sesuo	4	1	1	0
4.	Vyr. brolis	0	0	0	0
5.	Jaun. brolis	0	4	0	5

I tyrimo etape Jurgita mamai skiria 1 neigiamą įvertinimą. II tyrimo etape Jurgita mamai skiria 5 teigiamus įvertinimus, neigiamų nebeskiria. Po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų, matomas teigiamas emocinis santykis su mama, tai reiškia, kad sustiprėjo empatinis ryšys tarp Jurgitos ir mamos.

II tyrimo etapas. *Jurgitos H-T-P piešinių interpretacija.* Jurgitos mama iš dešimties tėvų užsiėmimų buvo aštuoniuose. Užsiėmimų metu, atliekant įvairias užduotis ir bendraujant su savo dukromis, jautėsi iš mamos pasyvumas, tarsi per prievartą dalyvautų užsiėmimuose. Mamos reakcijos tėvams vestų užsiėmimų metu neleido tikėtis, kad empatinio ryšio pokytis šeimoje bus ženklus.

II tyrimo etape Jurgitos pieštame piešinyje *namas* piešiamas taip pat lapo kairėje pusėje, pasak Buck (1948), saugumo poreikis, kurio tikisi iš mamos. Kaminas piešiamas be dūmų (I tyrimo etape su dūmais), tai rodo pasak (Buck, 1948; Oster, Gould, 2000), kad mergaitė pradėjo jausti šilumą bendraudama su mama, galima manyti, kad tai sustiprino bendri tėvų ir vaikų vedami užsiėmimai. Langai piešiami be užuolaidų (I tyrimo etape su užuolaidomis), pasak Buck (1948), piešinio autorei nėra

poreikio maskuoti savo jausmus. Tai patvirtina vesto užsiėmimo „Aš esu“ žaidime „Aš didžiuojusi“ Jurgitos pasakymas, jog ji didžiuojasi mamos buvimu čia, šalia jos. *Namo* stoge piešiami langai ir apklausoje po piešinio mergaitė teigė, jog stogas yra geriausia *namo* dalis. Tai liudija, anot Buck (1948), kad Jurgita ieško pasitenkinimo fantazijose. Prie *namo* piešia taką (I tyrimo metu nepiešė), pasak (Stoliarenko, 1997; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Kostin, 2002; Buck, 1948) mergaitė bendraudama su kitais išlaiko kontrolę ir taktą. *Namo* durys, kaip ir pirmo tyrimo etape, piešiamos mažos, pasak Buck (1948), neadekvatumas, nevisavertiškumas.

Medis piešiamas, kaip liudija apklausa, gyvas, tvirtas ir nebėra nulaužtų šakų, kaip pirmo tyrimo metu. Tai rodo, pasak Buck (1948), kad Jurgita pradeda sugebėti valdyti vidines ir aplinkos krizes, patirtą traumą.

Žmogų talpina, kaip ir I tyrimo etape, lapo apačioje, tai rodo, pasak Hammer (1954), depresijos požymius. Galva vaizduojama normalaus dydžio (I tyrimo etape labai didelė liemens atžvilgiu), pečiai nevienodo dydžio, pasak Buck (1948), nėra pusiausvyros asmenybės viduje. Rankų padėtis lyginant su pirmo tyrimo etapu labiausiai pakitusi. Rankas vaizduoja ilgas ir su pirštais dideliais, panašiais į vinis, spyglius, anot Buck (1948), Jurgita bendraudama tam tikrose situacijose jaučia priešišumą. Pėdas vaizduoja mažas ir žmogų stovintį ant pirštų galiukų. Tai rodo, pasak Buck (1948), subtilų rafinuotą tikrovės suvokimą.

24 lentelė

Jurgitos piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	pasiekimo	1	1
	saugumo	3	1
Konfliktiniai ir psichiatriniai simptomai	depresija	2	1
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	2	1
	psichinė trauma	2	0
Gynyba	atmetimas	1	0
	pasitenkinimas fantazijomis	0	1
Psichotiniai bruožai	baimė prarasti kontaktą	1	1

I tyrimo etape Jurgitos piešiniuose išryškėja pasiekimo poreikis, stipriai išreikštas saugumo poreikis. Bendraudama jaučiasi neadekvačiai, nevisavertiškai. Išryškėja gynybinis atmetimo mechanizmas. Jaučiama depresijos ir psichinių traumų žymės. Aktualus bruožas: baimė prarasti kontaktą.

II tyrimo Jurgitos piešinių etape, tebeišlieka aktualus pasiekimo poreikis, tačiau mergaitė jaučiasi saugiau, nes šis poreikis piešiniuose taip stipriai nebeišryškėjo. Piešiniuose atsiskleidė naujas požymis – pasitenkinimas fantazijomis. Nebeišryškėja psichinių traumų žymių ir silpniau veikia gynybinio atmetimo mechanizmas. Piešinių detalėse sumažėjo depresijos požymių. Jurgita bendraudama jaučiasi adekvačiau, nors išlieka baimė prarasti bendravimo kontaktą.

I ir II etapų tyrimų palyginimai rodo, kad tarp mamos ir Jurgitos emociniuose jausmuose įvyko pokytis. Jurgitos *Šeimos piešinys* labiausiai atskleidė, kad tarp jos ir mamos sustiprėjo empatinys ryšys.

Sonatos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Sonatos piešiniai (žr. 16 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 28 priedas). *Namą* mergaitė piešia didelį ir apačioje piešinio, lapo kraštus naudoja kaip *namo* sienų linijas. Pasak Buck (1948), tai liudija, kad mergaitei trūksta saugumo. Šią interpretaciją būtų galima tikslinti taip: nors Sonatai pačiai saugumo trūksta, tačiau ji suteikia saugumo jausmą savo seseriai. Būtent todėl jos piešinyje *namas* neišsitenka popieriaus lape. Sonata piešia labai didelį stogą ir jį subrūkšniuoja storomis linijomis. Anot Buck (1948), tai rodo, kad mergaitė susikoncentruoja ties fantazija kaip pasitenkinimo šaltiniu, paprastai lydimu nerimu. *Namui* kamino nepiešia, tai liudija, anot Oster, Gould (2000), kad mergaitė jaučia, kad jos santykiams trūksta psichologinės šilumos, intymių santykių nebuvimą su *name* gyvenančiais žmonėmis. Langų daug, pasak Buck (1948), piešinio autorė pasiruošusi užmegzti kontaktus.

Medis vaizduojamas su randais kamiene, tai liudija, pasak Hammer (1954), psichinių traumų žymes. Sonata patyrė traumą, kai buvo globojama vaikų globos namuose, atskirta nuo mamos. Sugrįžusi pas mamą išgyvena, kad tėvas ir vyresnysis brolis negyvena kartu šeimoje, tai patvirtina *namo*, *žmogaus*, *medžio* talpinimas lapo apačioje. Tai, anot Hammer (1954), depresijos požymis. Sonata *medį* piešia su smulkia šakų sistema, tai liudija, pasak Buck (1948), neadekvatumo ir nevisavertiškumo jausmus. Tuos pačius išgyvenimus patvirtina ir *žmogaus* piešinyje nupieštos labai trumpos rankos (Hammer, 1954).

Žmogui akis piešia kaip tuščias akiduobes ir *žmogaus* galva didelė žiūrint liemens atžvilgiu, tai liudija, pasak Buck (1948), jog mergaitė gyvena fantazijų pasaulyje, kuriame neatsižvelgia į iš išorės ateinančius vizualinius stimulus. Kaklą piešia ilgą ir ploną, anot Buck (1948), tai liudija piešinio autorės šizoidinius požymius, kurie Sonatos elgesyje tam tikrose situacijose pasireiškia kaip atsiribojimas nuo socialinių santykių. Mokytojų ir darbo autorės stebėjimo duomenimis, Sonata užgauliojama bendraklasių, susigūžia, tyli, nereguoja į pravardes, replikas. Pečiai labai kampuoti, pasak Buck (1948), tai liudija piešinio autorės gynybinę, perdėto atsargumo nuostatą. *Žmogaus* piešinyje nėra kojų, jos neišsitenka lape. Kojų nebuvimas, pasak Buck (1948) rodo suvaržymo pojūtį, o pasak Hammer (1954), autonomijos poreikį. *Žmogui* nepiešia ausų. Anot Hammer (1954), ausų nebuvimas, liudija Sonatos atsiribojimą nuo socialinės aplinkos, audio stimulų. Prie *namo*, *medžio*, *žmogaus* piešiami debesys. Tai rodo, pasak Hammer (1954), jog mergaitė jaučia nerimą.

Tyrimas rodo, kad mergaitė nesijaučia saugi šeimoje, kad jai trūksta empatinio ryšio su motina.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Sonatos *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

25 lentelė

Sonatos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Vyr. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia pirma	1	-	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	-	-	-	1
3.	Figūros detalės	-	1	-	-	-
4.	Gražinimas	-	-	-	1	-
5.	Spalvinimas	1	-	-	-	-
6.	Panašumas	-	-	-	-	-

7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-	-	-
8.	Taškų suma:	2	1	0	1	1

26 lentelė

Sonatos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Vyr. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	-	-	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	-	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	-	1
7.	Užbrūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-	-
8.	Taškų suma:	0	0	0	0	3

Palyginę abi lenteles, matome, kad motina surinko teigiamų įvertinimų (2 taškus), tėvas, vyr. brolis ir jaun. brolis po vieną tašką. Neigiamus įvertinimus surinko jaun. brolis (3 taškai). Pagal G. Chomentausko (1983), *Šeimos piešinio* metodiką Sonatos emocijų ryšių dinamika su visais šeimos nariais neišryškėja, kiek ryškesnis neigiamas emocinis santykis su jaunesniu broliu, tačiau reikalinga tam patvirtinti gilesnė kokybinė piešinio analizė.

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 1 teigiamas pasirinkimas (5 situacija), seseriai – 1 teigiamas (3 situacija), vyr. broliui – 1 teigiamas (1 situacija). Seseriai - 1 neigiamas (2 situacija), jaun. broliui – 2 neigiami (4 ir 6 situacijos).

Atliekant kokybinę šeimos piešinio analizę, pirmiausia dėmesį patraukia, kad šeima piešiama apačioje lapo ir kojų pėdos neišsitenka piešinyje. Save piešia paskutinę, prieš tai klausia „ar save nupiešti?“ ir pati sau nieko nelaukdama atsako „na, gerai nupiešiu“. Tai rodo, kad jos santykiai su šeimos nariais dažnai susiję su neigiamomis emocijomis, konfliktais. Pirmą piešia motiną, tačiau daug jos negražina, tik piešdama naudoja daugiau spalvų. Šalia motinos piešia tėvą, tai liudija jo reikšmingumą, nes tėvas su šeima kartu negyvena. Taip pat piešia brolių, kuris gyvena kartu su tėvu ir jį daugiausia gražina, tai liudija šiltus jausmus. Šalia savęs piešia jaunesnįjį brolių, neadekvataus dydžio (mažas). Situacijų sprendimo analizė parodė neigiamą santykį su jaun. broliu, tačiau atsakymai rodo, kad jis nereikšmingas mergaitei tik dėl savo amžiaus, nes jis dar kaip ji teigia „nieko neišmano“.

Tyrimas parodo, kad Sonatai trūksta empatinio ryšio su mama.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Sonatos *Šeimos piešini* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

27 lentelė

Sonatos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Vyr. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia pirma	1	-	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1	-	-	-
3.	Figūros detalės	-	1	-	-	-
4.	Gražinimas	1	-	-	-	-
5.	Spalvinimas	-	-	-	-	-
6.	Panašumas	1	-	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-	-	-

8.	Tašku suma:	3	2	0	0	0
-----------	--------------------	----------	----------	----------	----------	----------

28 lentelė

Sonatos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas	Vyr. sesuo	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	-	1	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	-	1
7.	Užbrūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	0	1	0	2

Palyginę abi lenteles, matome, kad motina surinko teigiamų įvertinimų (3 taškus), tėvas – (2 taškus). Neigiamą įvertinimą surinko vyr. sesuo (1 taškas), jaun. brolis (2 taškai).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko visi trys teigiami pasirinkimai. Neigiami pasirinkimai teko seseriai (2 situacija) ir jaun. broliui (4 ir 6 situacijos).

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pastebimas pokytis. Sonata save piešia tarp tėvo ir vyr. brolio. Galima teikti, kad Sonatai jų trūksta ir ji būtų šeimoje saugesnė, jeigu kartu gyventų visi drauge. Motiną piešia pirmą, gražina ir nupiešia panašią į save, abi pasipuošusios ant kaklo tokiais pat vėriniais. Nupiešusi visą piešinį dar kartą grįžta prie mamos, dailina sijoną. Tai rodo, kad mergaitei mama svarbi. Visi šeimos nariai piešiami su pėdomis ir truputį aukščiau lapo, negu pirmo tyrimo metu. Tai rodo, kad savo šeimą nebevertina nevisavertiškai ir šeimoje ji tarsi atranda savo vietą. Kokybinė piešinio analizė patvirtina teigiamus emocinius santykius su mama.

Tyrimas parodė, kad po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų, empatinis ryšys tarp mamos ir dukters sustiprėjo.

29 lentelė

Šeimos piešinių I ir II tyrimų etapų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Mama	3	0	6	0
2.	Tėvas	1	0	2	0
3.	Vyr. Sesuo	1	1	0	2
4.	Vyr. Brolis	1	0	0	0
5.	Jaun. Brolis	1	5	0	4

I tyrimo etape motinai skiria 3 teigiamus įvertinimus, neigiamų neskiria. II tyrimo etape motinai skiria žymiai daugiau teigiamų įvertinimų net 6, neigiamų neskiria. Tai liudija, kad tarp Sonatos ir mamos empatinis ryšys sustiprėjo.

II tyrimo etapas. *Sonatos H-T-P piešinių interpretacija.* Antrame tyrimo etape, piešiami piešiniai labai dideli, sunkiai telpantys į lapą. Tai liudija pasak Buck (1948), kad mergaitė dėl frustracijos patiria priešišumą. Šeimoje patiria nemalonę, įtemptą emocinę būseną dėl negalėjimo patenkinti koki nors poreikį. Sonatai trūksta saugumo poreikio, kurį gali suteikti tik pilna šeima. Apklausoje ji teigė, kad *namas* tėčio ir ji jame, su šeima, norėtų gyventi. Tai galima manyti, kad mergaitė jaučia motinai

priešiškumą, kad dėl jos kaltės šeimoje nėra tėvo. Anot Buck (1948), saugumo poreikį patvirtina ir lapo krašto naudojimas kaip *namo* sienos linijos. *Namas* piešiamas su daug langų, taip pat kaip ir pirmo tyrimo metu, pasak (Buck, 1948; Romanova, 2001, Raigorodskij, 1999, Kostin, 2002), tai liudija pasiruošimą užmegzti kontaktus. Antro tyrimo metu piešiamas kaminas, (ko nebuvo pirmo tyrimo metu), tačiau iš jo dūmai rūksta iš dešinės į kairę. Pasak Buck (1948), tai liudija, kad mergaitė pesimistiškai žiūri į ateitį. Tai galima manyti, kad Sonata nuolat jaučia nerimą, kad vėl mama nepradėtų vartoti alkoholi, o jai su seserimi ir mažuoju broliuku netektų gyventi vaikų globos namuose.

Medis piešiamas beveik toks pat kaip ir pirmo tyrimo metu, tik didesnis, tvirtesnis ir be randų ant kamieno. Tačiau piešiamas su smulkia šakų sistema ir *žmogaus* smulkūs pečiai su trumpomis rankomis. Tai liudija, pasak Buck (1948), kad išlieka tokie patys neadekvatumo ir nevisavertiškumo jausmai.

Žmogaus piešinys mažai pakitęs lyginant su I tyrimo etapu. Skiriasi tuo, kad *žmogaus* akys piešiamos nebe tuščios akiduobės. Mergaitė pradeda priimti vizualią informaciją Pečių forma pakitusi (I tyrimo metu kampuoti pečiai), o II tyrime smulkūs. Sonata bendraudama nebejaučia labai didelio priešiškumo. *Žmogus* piešiamas su didele galva, tai liudija pasak Buck (1948), kad piešinio autorė linkusi pasitenkinimo ieškoti vaizduotėje. Kojų nepiešia kaip ir pirmo tyrimo metu, tai rodo, anot Hammer (1954), autonomijos poreikį. Sonata jaučiasi suvaržyta. Nors apklausoje teigia, jog *žmogaus* pati geriausia dalis, tai kojos, nes visur gali keliauti. Tai liudija, kad mergaitėi trūksta kartu su šeima nors trumpam pakeisti namų aplinką ir iš kaimo vietovės, kurioje jos šeima gyvena nuvykti į artimiausią miestą. *Žmogus* be ausų (I tyrime taip pat). Anot Hammer (1954), tai liudija atsiribojimą nuo socialinės aplinkos audio stimulų. Depresijos požymiai išlieka, kadangi tai liudija, anot Hammer (1954), *žmogaus* piešinys piešiamas popieriaus lapo apačioje. Atlikus antrą *H-T-P* piešinio analizę galima išvelgti teigiamą poslinkį siekiant sustiprinti mamos ir dukters empatinį ryšį. Tačiau tai trukdo Sonatos priešiški jausmai motinai dėl nepilnos šeimos.

30 lentelė

Sonatos piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	2	2
	autonomijos	1	1
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	depresija	1	1
	psichinių traumų žymės	1	0
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	2	2
	priešiškumas	1	1
Psichotiniai bruožai	išsisukinėjimai	1	1
Gynyba	atmetimas	1	1
	pasitenkinimo fantazijomis	2	1

I tyrimo etape, Sonatos piešiniuose, išryškėja ryškus saugumo poreikis. Aktualus autonomijos poreikis. Išryškėja psichinių traumų žymės. Mergaitė jaučiasi neadekvačiai, nevisavertiškai, nusiteikusi priešiškai. Būdingi išsisukinėjimo bruožai. Išryškėja gynybiniai atmetimo ir pasitenkinimo fantazijomis mechanizmai, depresijos požymiai.

II tyrimo etapo metu, Sonatos piešiniuose nebeišryškėja psichinių traumų žymės. Išlieka aktualus priešiškumo požymis. Sonatai išlieka labai aktualus saugumo poreikis. Bendraudama jaučiasi

neadekvačiai ir nevisavertiškai. Išlieka gynybinis atmetimo mechanizmas. Tačiau mažiau aktualus pasitenkinimas fantazijomis.

H-T-P ir *Šeimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp mamos ir Sonatos, po pravesių *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų, empatinis ryšys tarp Sonatos ir mamos nežymiai sustiprėjo.

Kristupo išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Kristupo ir Edgardo charakteristikos. Kristupas ir Edgaras broliai. Kristupui 7 metai. Mokosi pirmoje klasėje. Edgarui 9 metai. Mokosi trečioje klasėje. Motina ir tėvas dirbantys sezoninius darbus. Tėvas mėgsta vartoti alkoholį. Neretai šeimoje kyla konfliktinės situacijos. Prieš metus tėvas, būdamas neblaivus, vairavo automobilį, kuriame buvo visa šeima ir padarė avariją. Abu berniukai buvo nesunkiai sužaloti. Prieš pusmetį mirė močiutė, kuri gyveno kartu su šeima.

Kristupas labai judrus berniukas. Mokytoja teigia, kad jam sunku išlaikyti dėmesį, susikaupti pamokų metu, mėgsta trukdyti kitiems mokiniams. Neretai skriaudžia kitus vaikus, juos apkumščiuodamas, apspardydamas ar pravardžiuodamas.

Edgaras lėtesnio būdo, negu brolis. Stengiasi stropiai mokytis ir tinkamai elgtis mokykloje. Labai mėgsta bendrauti su vyresniais už save. Yra mėgstamas klasės draugų.

Kristupo H-T-P piešinių interpretacija. Kristupo piešiniai (žr. 17 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 29 priedas). *Namas* piešiamas lapo apačioje. Tai liudija, pasak Buck (1948), depresijos požymius. *Namui* pagrindo linija naudojamas apatinis popieriaus kraštas, anot Hammer (1954), ryškiai išreikštas nesaugumo jausmas. Ant *namo* piešiamas kryžius. Tokios interpretacijos nėra nurodyta H-T-P kataloge. Venger (2003) nuomone, tai gali liudyti apie piešinio autoriaus norą būti dėmesio centre. Tai galima susieti su Kristupo močiutės netektimi. Apklausoje Kristupas teigė, kad šis *namas* primena bažnyčią, kurioje jie su močiute dažnai lankydavosi. *Namo* durys piešiamos ryškiau, negu visas piešinys, didelės, tai liudija anot Buck (1948), piešinio autoriaus norą bendrauti. Langai išdėstyti nederinant jų su aukštais, anot Buck (1948), tai liudija ankstyvuosius šizofrenijos požymius. Tai patvirtina Kristupo mokytoja, kad neretai berniukas elgiasi agresyviai, nevaldo savęs, klasės draugus muša, užgaulioja.

Medis piešiamas kaip „rakto skylutė“, pasak Hammer (1954), tai taip pat patvirtina, kad vaikas iš dalies rigidiška asmenybė su pakankamai stipria potencija elgtis agresyviai, nesivaldančiai. Apklausoje po piešinio, berniukas teigė, kad *medžiui* nupjauta šaka. Tai liudija pasak Hammer (1954), psichinių traumų žymę. Berniukas išgyvena patirtą autoavariją bei močiutės mirtį. Gali būti, kad šeimoje yra drausminamas fizinėmis bausmėmis.

Žmogus piešiamas aukštai popieriaus lape. Pasak Buck (1948) tai liudija, jog piešinio autorius siekia nerealių tikslų. Virš jo piešia debesį. Anot Hammer (1954), vaikas jaučia nerimą, susijusį su socialinės aplinkos santykiais. *Žmogus* piešiamas skrendantis, kaip multiplikacinio filmuko herojus. Tai rodo, pasak Buck (1954), kad Kristupas turi norą atsiriboti nuo aplinkos, stebėti ją tarsi iš paukščio skydžio. Berniukas piešia veidą, tačiau jame nepiešia akių, burnos, nosies ir ausų. Tai rodo, anot Hammer

(1954), taip pat atsiribojimo tendenciją nuo socialinės aplinkos. Be to burnos, lūpų nebuvimas rodo atsisakymą bendrauti su kitais. *Žmogaus* rankos per ilgos, pasak Buck (1948), piešinio autorius siekia per daug ambicingų siekių. Plaukai nupiešti styrantys ant galvos, jų daug. Pasak Buck (1948), tai vyriškumo siekimas. Tyrimas rodo, kad berniukas šeimoje jaučiasi tarsi atsiribojęs, stoka su tėvais empatinio ryšio.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Kristupo *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

31 lentelė

Kristupo teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis
1.	Piešia pirma	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	1	-	-
3.	Figūros detalės	1	-	-
4.	Gražinimas	1	-	-
5.	Spalvinimas	-	-	-
6.	Panašumas	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	4	0	0

32 lentelė

Kristupo neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis
1.	Piešia paskutini	-	1	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detalių	-	1	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	3	0

Palyginę abi lenteles, matome, kad tėvas surinko daugiausia teigiamų įvertinimų (4 taškus), neigiamus įvertinimus surinko mama (3 taškus).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad tėvui teko visi trys teigiami pasirinkimai (1; 3; 5 situacijos), vyresniajam broliui – 2 neigiami (4 ir 6 situacijos).

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Kristupo santykį su tėvu. Tyrimo rezultatai liudija, kad Kristupo emocinis santykis su mama gali būti neigiamas. Ši prielaida tikrinama kokybine piešinio analize.

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pirmiausia dėmesį patraukia, kad visi šeimos nariai užsidėję kepure, anot Oster, Gould, (2000), tai liudija, pyktį, sumišusį su baime. Šeimos nariai labai panašūs. Labiausiai į save panašiausią piešia tėvą ir po savęs jį piešia pirmiausia. Tačiau visą šeimą piešia šiek tiek atokiau nuo savęs, tarsi jis pats nebūtų svarbus šeimai. Motiną piešia paskutinę ir visiškai jos negražina. Tai nerodo teigiamų jausmų jai. Motinai nepiešia ausų, tai rodo, pasak Hammer (1954), motinos atsiribojimą nuo audio stimulų. Ji tarsi neišgirsta kas Kristupui svarbiausia. Situacijų sprendimo analizė rodo teigiamus jausmus tėvui, o motina tarsi pamiršta. Kokybinė *Šeimos piešinio* analizė patvirtina neigiamą emocinį Kristupo santykį su motina.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Kristupo *Šeimos piešinį* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

33 lentelė

Kristupo teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis
1.	Piešia pirmą	-	1	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1	-
3.	Figūros detalės	1	-	-
4.	Gražinimas	-	1	-
5.	Spalvinimas	1	-	-
6.	Panašumas	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	3	3	0

34 lentelė

Kristupo neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Vyr. brolis
1.	Piešia paskutini	-	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detalių	-	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	0	3

II tyrimo duomenys liudija, kad Kristupo santykiuose su motina (mama lankėsi *Tėvų grupių* užsiėmimuose) įvyko pokytis. Palyginę abi lenteles, matome, kad po tris teigiamus įvertinimus surinko tėvas ir mama. Vyr. brolis tris neigiamus.

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad mamai teko 2 teigiami pasirinkimai (1 ir 5 situacijos), tėvui – 1 teigiamas (3 situacija). Vyr. broliui – 2 neigiami pasirinkimai (4 ir 6 situacijos).

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Kristupo santykį su mama ir tėvu, ir neigiamą su vyresniuoju broliu. Tačiau reikalinga tam patvirtinti kokybinė *Šeimos piešinio* analizė.

Mamą piešia pirmą, šalia savęs, ją labiausiai gražina (I tyrimo metu paskutinė, negražina). Nupiešęs visą šeimą vėl grįžta prie mamos, dailina veidą. Tai rodo, kad vaikas pradėjo jausti mamai teigiamas emocijas. Po savęs piešia tėvą. Jis panašiausias į Kristupą, labiausiai nuspalvintas ir daugiausiai nupiešta figūrai detalių. Tai rodo teigiamą emocinį santykį su tėvu. Vyr. brolių piešia paskutini, mažiausiai gražina ir figūrai piešia mažiausiai detalių. Situacijų sprendimo analizė parodo taip pat neigiamą emocinį santykį su vyr. broliu. Situacijų sprendimo atsakymuose berniukas teigia, kad brolių palieka namuose ir nesiveda į filmą, taip pat nepriima jo žaisti į žaidimą. Galima manyti, kad tarp Kristupo ir vyr. brolio susiklostė aštri konkurencija, konfliktiški santykiai. Kristupas iš tėvų tarsi viso dėmesio reikalauja tik sau, nustumdamas brolių atokiau nuo šeimos.

35 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Tėvas	7	0	4	0
2.	Motina	0	3	5	0

3.	Vyr. brolis	0	2	0	5
----	-------------	---	---	---	---

I tyrimo etapo metu Kristupas nei vieno teigiamo įvertinimo motinai neskyrė, o neigiamus skyrė net tris. Su tėvu empatinis ryšys nesustiprėjo, kadangi *Tėvų grupių* užsiėmimuose jis nesilankė. II tyrimo etape motinai net 5 teigiami įvertinimai ir nei vieno neigiamo. *Šeimos piešinio* metodika parodė, kad po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų, Kristupo ir mamos empatinis ryšys sustiprėjo.

II tyrimo etapas. *Kristupo H-T-P piešinių interpretacija.* Kristupo mama lankėsi visuose tėvų užsiėmimuose. Jautėsi, kad mama užsiėmimų metu aktyviai įsijungė į užduočių atlikimą, noriai bendravo su sūnumis. *Namo* piešinys pasikeitė. Jis didesnis. *Namas* piešiamas be kryžiaus ir nebe bažnyčia, tai rodo, kad berniuko išgyvenimai dėl močiutės mirties nebėra tokie ryškūs. *Namas* nebepiešiamas pačioje apačioje lapo ir jis piešiamas arti. Tai liudija, pasak Buck (1948), kad Kristupas prieinamesnis. *Namas* piešiamas su daug langų, tai liudija, anot (Buck, 1948; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Kostin, 2002), pasiruošimą užmegzti kontaktus. Ant *namo* stogo piešiamas kaminas, tai rodytų, pasak Oster, Gould (2000), kad berniukas pradeda jausti šilumą, tačiau iš kamino vaizduoja rūkstančius dūmus, tai liudija, kad vidinė įtampa dar yra. Tai patvirtina ir debesų piešimas su lietumi ir perkūnija visuose piešiniuose.

Medžio piešinys visiškai pasikeitęs negu pirmo tyrimo metu. Vaizduoja tvirtą *medį* (I tyrimo etape „rako skylutės“ formos *medis*). *Medis* nupieštas su atvira kamieno apačia, tai liudija, pasak Buck (1948) nedidelį neadekvataus kontakto laipsnį. *Medžiui* šakas piešia aštriai nusmailintas, tai rodo, pasak Hammer (1954) piešinio autoriaus priešiško bėrimo bruožus.

Žmogus piešiamas mažas ir aukštai popieriaus lape, labai panašiai kaip ir pirmo tyrimo metu. Taip pat iš vaikiško multiplikacinio filmuko, tik jau kitas filmuko herojus. Jis laiko virš galvos kamuolį. Tačiau *žmogui* antro tyrimo metu piešia akis, nosį, burną, ausis. Tai rodo, anot Hammer (1954), kad berniukui atsiranda poreikis bendrauti. Piešia akinius ir apklausoje teigia, kad jam tas *žmogus* patinka, nes su akiniais. Kristupo mama pasakojo, kad prieš savaitę gydytojas berniukui priskyre akinius. Tai atsispindi ir piešinyje. *Žmogus* piešiamas su pakelta ranka, smailiais pirštais. Tai liudija, anot Hammer (1954), kad vaikas turi agresyvumo požymių. Tai galima patvirtinti, kai vyko kartu tėvų ir vaikų užsiėmimai, berniukas su mama neretai bendravo pakeltu tonu, sunkiai valdėsi. Tačiau antras tyrimas parodė, kad įvyko pokytis Kristupo elgesyje su bendraklasiais, tai patvirtina ir berniuko mokytoja teigdama, kad vaikas daug mažiau išprovokuoja muštynes. Taip pat jaučiamas stipresnis bendravimas tarp mamos ir Kristupo.

36 lentelė

Kristupo piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	1	0
	pasiekimo	2	1
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	depresija	1	0
	psichinių traumų žymės	1	0
	nerimas	1	1
	priešiškus ir agresija	3	2
Psichotiniai bruožai	realybės kontaktas	1	1
Gynyba	atmetimas	2	1

I tyrimo Kristupo piešiniuose aktualūs saugumo, pasiekimo poreikiai. Išryškėjo depresijos ir psichinių traumų žymės. Būdingas Kristupui priešiškus ir agresija. Ryškus gynybinis atmetimo mechanizmas. Bendraudamas berniukas jaučia nerimą.

II etapo tyrimo metu, Kristupo piešiniuose, nebeišryškėja saugumo poreikis, depresijos požymiai, psichinių traumų žymės, rūpestis dėl kontaktų socialinėje aplinkoje. Mažiau bendravime išryškėja priešiškus ir agresijos. Nerimo jausmas išlieka kaip ir pirmo tyrimo etape. Gynybinis atmetimo mechanizmas II tyrimo etape silpnėjęs. *H-T-P* ir *Šeimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp mamos ir Kristupo sustiprėjo empatinis ryšys.

Edgaro išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Edgaro piešiniai (žr. 18 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 30 priedas). Edgaras *namą* piešia mažytį, tolumoje. Tai rodo, pasak Buck (1948), kad berniukas jaučiasi neprieinamas, nesugeba susitvarkyti su savo namų situacija. Duris piešia mažas, tai taip pat rodo, pasak (Rimskaja, Rimskij, 1999; Teilor, 2002; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Stoliarenko, 1997; Kostin, 2002), nenorą įsileisti į savo „aš“. Piešia kaminą, tačiau iš jo rūksta tiršti dūmai, pasak Buck (1948), tai liudija vidinę įtampą. Langai piešiami aukštai, jų nėra pirmame aukšte, anot Buck (1948), (priešiškumas, atsiribojimas). Edgaras nesijaučia saugus, anot Hammer (1954), tai rodo *namo* piešinys piešiamas kairėje lapo pusėje ir žolės piešimas.

Medis vaizduojamas didelis, netelpantis viršumi į popieriaus lapą. Tai rodo, pasak Buck (1948), piešinio autoriaus priešiškus su agresijos potūriais. Nors Edgaras lėtesnio būdo negu jo brolis, tačiau mokytoja pasakojo, kad mokykloje berniukas stengiasi elgtis tinkamai, bet ne visada pavyksta, kai kuriose situacijose greitai užsiplieskia ir sureaguoja agresyviai. Edgaras išgyvena močiutės netektį, tai liudija pasak Hammer (1954) nulaužta *medžio* šaka.

Žmogaus piešinys kojomis netelpa į popieriaus lapą, pasak Hammer (1954) tai liudija piešinio autoriaus autonomijos poreikį. *Žmogų* vaizduoja didelį, stiprų ir apklausoje teigia, kad tai krepšininkas. Tai galima manyti, kad berniukas jaučiasi nepakankamai saugus, kad pieštų *žmogų* adekvataus dydžio. Nepiešia ausų, anot Hammer (1954), tai liudija Edgaro atsiribojimą nuo socialinės aplinkos. Pečiai stambūs, nevienodo dydžio, pasak Buck (1948), nėra pusiausvyros vaiko viduje. Visos šios interpretacijos liudija, kad Edgarui trūksta šilumos, dėmesio, empatinio ryšio su tėvais.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Edgaro *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

37 lentelė

Edgaro teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun. brolis
1.	Piešia pirma	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	1	-	-
3.	Figūros detalės	1	-	-
4.	Gražinimas	-	-	-
5.	Spalvinimas	1	-	-
6.	Panašumas	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	3	0	0

Edgaro neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	1	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	3	0

Palyginę abi lenteles, matome, kad tėvas surinko teigiamų įvertinimų (3 taškus), motina – neigiamų (3 taškus).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad tėvui teko 2 teigiami (1 ir 3 situacijos), mamai – 1 teigiamas (5 situacija), broliui visi trys neigiami pasirinkimai.

Kiekybinį emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimą patvirtinti reikalinga kokybinė *Šeimos piešinio* analizė. Pirmiausia Edgaras piešia save, tai būdinga vaikų piešiniams, o paskutinę piešia motiną, tai rodo neigiamus jausmus jai. Šalia savęs piešia tėvą ir jį daugiausia spalvina. Visi šeimos nariai piešiami be ausų, o tėvas su ausimis, tai galima manyti, kad tėvas vienintelis iš šeimos išgirsta Edgardo norus, siekius. Mama piešiama neadekvataus dydžio, mažesnio ūgio negu pats Edgaras. Galima įžvelgti, kad ji berniukui nereikšminga ir jis nejaučia jai šiltų jausmų. Tėvą piešia aukštą, tvirtą, nupiešęs visą piešinį dar kartą grįžta padailinti tėvo rankų. Tai rodo, kad tėvas vaikui yra reikšmingas. Situacijas sprenddamas tėvą kviečiasi kartu eiti į kiną, į pagalbą taip pat kviečiasi tėvą. Tačiau negyvenamoje saloje norėtų gyventi su mama, nors nežino kodėl. Šis pasirinkimas rodo, kad Edgarui būdingi ambivalentiški santykiai su motina. Galima manyti, kad jis nori motinos meilės ir palankumo, tačiau jaučia, kad ji per mažai jam skiria dėmesio, nebendrauja su juo tiek, kiek jam norėtųsi. Todėl į negyvenamą salą būtent renkasi motiną. Kokybinis *Šeimos piešinio* tyrimas patvirtina teigiamą emocinį santykį su tėvu, neigiamą – su motina, jaun. broliu konfliktiškus santykius, nes situacijų sprendimo atsakymuose berniukas teigia, kad su broliu nesmagu ir su juo blogai žiūrėti filmą, namuose jį palieka, nesiveža kartu su šeima.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Edgardo *Šeimos piešinį* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

Edgaro teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun. brolis
1.	Piešia pirma	-	1	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1	-
3.	Figūros detalės	1	-	-
4.	Gražinimas	-	1	-
5.	Spalvinimas	1	-	-
6.	Panašumas	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	3	3	0

Edgaro neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-	1
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	0	3

Palyginę abi lenteles, matome, kad tėvas surinko teigiamų įvertinimų (3 taškus), motina – teigiamų (3 taškus), jaun. brolis – neigiamų (3 taškus).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 2 teigiami (1 ir 3 situacijos), tėvui – 1 teigiamas (3 situacija), jaun. broliui – visi trys neigiami pasirinkimai.

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas reikalauja kokybinio *Šeimos piešinio* patvirtinimo. Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pirmiausia dėmesį patraukia, kad motina piešiama nebe paskutinė, o pirmutinė ir adekvataus dydžio. Tai galima išvelgti, kad motinai jaučia teigiamus emocinius santykius. Taip pat tai patvirtina, kad piešdamas ją kruopščiai gražina. Situacijas sprendžiant du teigiami pasirinkimai motinai, į negyvenamą salą vyksta su motina ir jau žino kodėl, nes jam patinka kaip ji rūpinasi juo. Tėvas, kaip ir pirmo tyrimo metu, piešiamas aukštas, tvirtas, netoli Edgaro. Tai patvirtina, kad tėvas svarbus vaikui ir jo jausmai tėvui šilti. Jaun. brolis piešiamas kiek atokiau, mažiausiai gražinamas. Tai liudija, pasak Teilor (2002), kad piešinio autorius parodo savo išskirtinį statusą prieš kitus šeimos vaikus (t. y. prieš brolių). Edgaro santykiai su broliu išlieka kaip ir pirmo tyrimo metu konfliktiški. Kokybinė *Šeimos piešinio* analizė patvirtino teigiamą emocinį santykį su motina ir tėvu, neigiamą – su jaun. broliu.

41 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Tėvas	5	0	4	0
2.	Motina	1	3	5	0
3.	Jaun. brolis	0	3	0	3

I tyrimo etapo metu 1 teigiamą įvertinimą skiria motinai, net 3 neigiamus. II tyrimo etape 5 teigiami įvertinimai. Neigiamų įvertinimų motinai nebeskiria. *Šeimos piešinio* metodika patvirtino, kad sustiprėjo empatinis ryšys tarp Edgaro ir mamos po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas buvo sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų.

II tyrimo etapas. *Edgaro H-T-P piešinių interpretacija.* Antrą kartą piešti piešiniai pasikeitė. *Namas* nors ir piešiamas kairėje lapo pusėje, tačiau didesnis. Tai rodo, pasak Hammer (1954), kad Edgaras siekia saugumo, bet kartu yra ir prieinamesnis. Duris piešia priekines (pirmo tyrimo metu piešė šonines), tai liudija, anot Buck (1948), prieinamumo požymį. Langų daugiau, išsidėstę per du aukštus, pasak (Buck, 1948; Romanova, 2001; Raigorodskij, 1999; Kostin, 2002), tai liudija piešinio autoriaus pasiruošimą užmegzti kontaktus. Tačiau vyrauja tam tikras nerimo atspalvis, tai liudija, pasak Buck (1948), languose piešiamos užuolaidos, o anot Hammer (1954), danguje vaizduojami debesys. Piešia kaminą ir be dūmų (I

tyrimo metu su tirštais dūmais), tai rodo, pasak Buck, kad Edgaras pradėjo jausti jausminį subrendimą, pusiausvyrą, šilumą.

Medis piešiamas sveikas, nebėra nulaužtų *medžio* šakų (I tyrimo metu nulaužtos šakos). Galima manyti, kad berniukas labiau suartėja su motina, kuri padeda užsimiršti močiutės netektį. *Medis* didelis, bet išsitenkantis lape, pasak Buck (1948), tai liudija, kad Edgaras linkęs užsitikrinti pasitenkinimą labiau veikloje nei vaizduotėje.

Žmogus piešiamas išsitenkantis popieriaus lape (I tyrimo etape neišsitemko kojomis). Piešia adekvataus dydžio ir su ausimis (pirmo tyrimo metu nepiešė). Tai galima išvelgti, kad berniukas nebeatsiribojęs ir jaučiasi daug saugiau. Piešia per daug ilgas rankas, tai liudija pasak Buck (1948) piešinio autoriaus ambicingus siekius. *Žmogus* aprenktas taip pat, tas pats sportininkas, kaip ir pirmo tyrimo metu. Tyrimas parodė, kad Edgaras jaučiasi saugiau, tvirčiau, galima teigti, kad empatinis ryšys tarp vaiko ir mamos sustiprėjo.

42 lentelė

Edgaro piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	3	1
	pasiekimo	0	1
	autonomijos	1	0
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	priešiškumas, agresija	1	0
	psichinių traumų žymės	1	0
	nerimas	0	1
Psichotiniai bruožai	išsisukinėjimai	1	0
Gynyba	atmetimas	3	1

I tyrimo Edgaro piešiniuose labai aktualus saugumo poreikis. Išryškėja autonomijos poreikis. Jaučiamas priešiškumas ir agresija, psichinių traumų žymės. Išryškėja išsisukinėjimo bruožas ir ryškus gynybinis atmetimo mechanizmas.

II tyrimo etape, Edgaro piešiniuose, nebeišryškėja autonomijos poreikis, priešiškumas ir agresija, psichinių traumų žymės, išsisukinėjimai. Atsiranda naujas pasiekimo poreikis. Išryškėja nerimas. Daug silpnesnis gynybinis atmetimo mechanizmas.

H-T-P ir *Šeimos* metodikų, I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp mamos ir Edgaro, po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, tarp mamos ir Edgaro sustiprėjo empatinis ryšys.

Artūro išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Artūro charakteristika. Artūrai 7 metai. Mokosi pagrindinės mokyklos pirmoje klasėje. Berniukas vyriausias šeimoje, dar auga du broliukai – dvyniai, kuriems po tris metus. Berniuko motina niekur nedirba, namuose augina mažesnius vaikus. Savo tikro tėvo Artūras nepažįsta. Patėvį vadina tėvu, kuris šeimoje gyvena jau keturi metai ir yra dvynukų tėvas. Patėvis kartais girtuokliauja, sukeldamas šeimoje konfliktus. Artūras mokytojos yra apibūdinamas kaip lėto būdo, nepasitikintis savo jėgomis, tylus, užduras, mažai kalbantis, iš pažiūros atrodantis užguitas berniukas. Artūrai mokytis sekasi sunkiai. Nenoriai dalyvauja popamokinėje veikloje.

Artūro H-T-P piešinių interpretacija. Artūro piešiniai (žr. 19 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 31 priedas). *Namas* piešiamas keturkampis, miesto daugiaaukštis pagal (Lebedeva, Nikonorova, Tarakanova, 2006; Spičakin, Sinicin, 1994), tai liudija piešinio autoriaus uždaramą ir vienišumą sprendžiant savo problemas. *Namas* piešiamas žemai popieriaus lape ir pagrindo linija apatinis popieriaus lapo kraštas. Tai rodo, pasak Hammer (1954), kad berniukui aktualus saugumo poreikis. Duris piešė labai mažas, bet jas ištrynė, pasak Buck (1948), vaikas patiria sunkumus siekdamas save padaryti prieinamu kitiems. Mokytoja pasakojo, kad Artūro dažnai klausia, kodėl jis liūdnas, kodėl nežaidžia su klasiokais, bet vaikas tyli. Berniukas labai uždaro būdo. Ant *namo* piešia ventiliacijos kamina, antenas, anot Buck (1948), tai liudija piešinio autoriaus falinį susidomėjimą. *Namui* piešia daug mažų langiukų, kadangi tai daugiaaukštis, langiukai su užuolaidomis, pasak Buck (1948), tai liudija piešinio autoriaus atsiribojimą, rezervuotą prieinamumą. Sieną ir stogą piešia kartu, anot Buck (1948), nurodo ego ribotumą.

Medis piešiamas lapo apačioje ir šaknys, kaip teigia Artūras yra supuvusios, bet dar *medis* nespėjęs nudžiūti, pasak Buck (1948), vaiko „aš“ yra suiręs, sumišęs, nepriimtinas. *Medis* vaizduojamas vaismedžiu (obelis) ir vaizduojami krintą nuo *medžio* obuoliai, pasak Hammer (1954) vaikas jaučiasi atmetas, nepriimamas. *Medis* piešiamas „rakto skylutės“ formos, o *žmogaus* pirštai panašūs į spyglius, anot Hammer (1954), (stiprūs, priešiški impulsai). Artūras dėl savo tylaus būdo, agresyvumą, priešiškumą užslopina savyje, pasitraukdamas nuošaliau ir tylėdamas, neatsakinėdamas net į mokytojos klausimus. Berniukas jaučia nerimą, tai liudija anot Hammer (1954), piešiniuose perdėtas detalizavimas.

Žmogų nupiešė mergaitę, draugę. Ją patalpinta aukštai popieriaus lape, anot Hammer (1954), (nepasiekiami tikslai). *Žmogui* rankos piešiamos per trumpos. Tai rodo, anot Hammer (1954), nevisavertiškumo, neadekvatumo jausmus. Pečiai nevienodo dydžio, pasak Buck (1948) nėra pusiausvyros vaiko viduje. *Žmogus* vaizduojamas stovintis ant pirštų galiukų, pasak Buck (1948), tai liudija subtilų rafinuotą tikrovės suvokimą. Nepiešia ausų, anot Hammer (1954), tai liudija berniuko atsiribojimą nuo socialinės aplinkos

Visos interpretacijos liudija, kad Artūras patiria sunkumus bendraudamas, pats jaučiasi neadekvačiai, jaučia atstūmimą (krintantys obuoliai), nėra empatinio ryšio tarp mamos ir vaiko.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Artūro *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

43 lentelė

Artūro teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Brolis Linas	Brolis Lukas
1.	Piešia pirma	-	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	-	-	-
3.	Figūros detalės	-	-	-	-
4.	Gražinimas	1	-	-	-
5.	Spalvinimas	1	-	-	-
6.	Panašumas	-	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas.	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	2	0	0	0

Artūro neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Brolis Linas	Brolis Lukas
1.	Piešia paskutini	-	-	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-	-	1
3.	Atskirtas objektu	1	1	1	1
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	1
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	1	1	1	5

Palyginę abi lenteles, matome, kad teigiamas emocinis santykis neišryškėja nei su vienu šeimos nariu. Neigiamas – išryškėja su vienu jaunesniu broliuku Luku (5 taškai).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad tėvui teko visi trys teigiami pasirinkimai. Su tėvu į negyvenamą salą vyktų, nes jis drąsesnis. Motinai teko 1 neigiamas pasirinkimas (4 situacija), broliukui Lukui - 1 neigiamas (6 situacija). Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia Artūro neryškų teigiamą emocinį santykį su tėvu, neigiamą su broliu Luku. Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pirmiausia dėmesį patraukia, kad šeima piešiama atskirai, už sienos, kitame kambaryje. Pats Artūras save pavaizdavo pirmą ir kitame kambaryje. Tai rodo, pasak Venger (2003), kad vaikas jaučiasi šeimos atstumtas, jam trūksta šilumos, supratimo. Gali būti, kad šie išgyvenimai yra susiję su Artūro ego ribotumu. Toliau piešė už sienos tėvą. Jį daugiausia gražino ir spalvino. Po to piešė motiną, jai daug dėmesio neskyrė, bet prie plaukų sugrįžo ir juos padailino pakomentuodamas, kad mamos labai ilgi plaukai. Broliai dvyniai yra tokio pačio ūgio, tačiau brolių Luką piešia atokiau nuo šeimos ir neadekvataus dydžio (gerokai mažesnis). Tai galima įžvelgti brolio nereikšmingumą. Kiekybinis tyrimas parodė neigiamą emocinį santykį su Luku. Taip pat tai patvirtina ir kokybinis tyrimas. Tėvą piešia su dideliais kampuotais pečiais, tai rodo, pasak Buck (1948), esantį pas tėvą didžiulės jėgos jausmą. Pas visų šeimos narių pirštai piešiami panašūs į spyglius. Tai liudija, pasak Hammer (1954), agresyvumo požymius. Tai patvirtina ir Artūro komentarai, kad šiame piešinyje pats nelaimingiausias brolis Linas, nes jį mušo tėvas, o laimingiausias jis pats, nes jo tėvas nemušo. Iš šio pasakymo galima manyti, kad tėvas auklėja vaikus panaudodamas prieš juos smurtą. Galima manyti, kad tai vyksta retai, nes tėvui Artūras iš tyrimo matyti, kad jaučia šiltesnius jausmus negu motinai.

Tyrimas parodė, kad tarp tėvų (ypač mamos) ir Artūro nėra glaudaus bendravimo, šilumos, stoka empatinio ryšio.

II tyrimo etapas. Atlikus antrą kartą Artūro *Šeimos piešinių* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

Artūro teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Brolis Linas	Brolis Lukas
1.	Piešia pirma	-	1	-	-
2.	Piešia šalia savės	-	1	-	-
3.	Figūros detalės	1	-	-	-
4.	Gražinimas	-	1	-	-
5.	Spalvinimas	-	1	-	-
6.	Panašumas	1	-	-	-

7.	Fizinis kontaktas.	-	-	-	-
8.	Taškų suma:	2	4	0	0

46 lentelė

Artūro neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Brolis Linas	Brolis Lukas
1.	Piešia paskutini	-	-	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-	-	1
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detalių	-	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	1
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-
8.	Taškų suma:	0	0	0	4

Palyginę abi lenteles, matome, kad motina surinko daugiausia teigiamų įvertinimų (4 taškus), brolis Lukas – daugiausia neigiamų (4 taškus). Su kitais šeimos nariais, pagal G. Chomentausko (1983), *Šeimos piešinio* metodiką santykis neatsiskleidžia. Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 2 teigiami pasirinkimai (1 ir 3 situacija), tėvui – 1 teigiamas (5 situacija), visi neigiami pasirinkimai vėl teko broliui Lukui kaip ir pirmo tyrimo metu. Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Artūro santykį su motina ir neigiamą su broliu Luku. Kokybinę *Šeimos piešinio* analizę atliekant atkreipiamas dėmesys, kad Artūras nebepiešia savęs kitame kambaryje, o visa šeima piešiama kartu. Tai galima išvelgti, kad šeimoje Artūras atranda savo vietą, nebesijaučia atstumtas. Mama piešiama pirmoji, šalia, daugiausia ją gražina ir spalvina. Toliau piešia tėvą ir jį nupiešia panašų į save, nes tėvas stiprus taip piešdamas komentuoja berniukas. Tarsi vaikas identifikuojasi su tėvu. Broliukus dvynius vėl piešia nevienodo dydžio, o brolių Luką vėl piešia mažesni ir mažiausiai spalvina. Tai manoma, kad jis lieka jam nereikšmingas. Situacijų sprendimo atsakymai tai paaiškina „brolis Lukas nesupranta kaip reikia žaisti“ arba „brolių Luką paliktume namuose, nes jis ilgai miega ir nepajustų, kad mūsų nėra namuose“. Kokybinė *Šeimos piešinio* analizė patvirtina kiekybinę. Tyrimas parodė, kad sustiprėjo empatinis ryšys ypač tarp mamos ir Artūro.

47 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Tėvas	5	1	3	0
2.	Motina	1	1	6	0
3.	Brolis Linas	0	2	0	0
4.	Brolis Lukas	0	6	0	7

I tyrimo metu 5 teigiami įvertinimai teko tėvui, o motinai 1. Po 1 skiria neigiamą įvertinimą abiem tėvams. II tyrimo metu jau motinai tenka 6 teigiami įvertinimai, o tėvui 3, neigiamų įvertinimų tėvams neskiria. *Šeimos piešinio* metodika patvirtina, kad po pravesių *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį, tarp mamos ir Artūro sustiprėjo empatinis ryšys.

II tyrimo etapas. *Artūro H-T-P piešinių interpretacija.* Artūro mama lankė visus tėvų užsiėmimus. Artūro mamos išsilavinimas – žemesnis už vidurinį. Šeimos pajamos žemesnės už minimalų atlyginimą. Antram tyrimo etape piešti *namo, medžio, žmogaus* piešiniai pasikeitė. *Namas* piešiamas nebe daugiaaukštis, kaip I tyrimo etape, o Gedimino pilis, kurioje Artūras norėtų gyventi su šeima. Pasak Stoliarenko (1997), tai liudija piešinio autoriaus lengvabūdiškumą, vaikas, kuris nespėja susitvarkyti su

savo realiomis pareigomis. Pirmo etapo tyrime pieštame *name* berniukas jame nenorėjo gyventi, nes jam priminė jo gyvenamąjį *namą*, kuriame gyvena daug šeimų. II etapo *Namas-pilis* piešiamas arti, tačiau žemai popieriaus lape. Tai rodo, pasak Buck (1948), kad vaikas prieinamesnis, tačiau depresijos požymių dėl *namo* piešimo apačioje dar yra. *Name* piešia ryškias, dideles duris (I tyrimo metu duris nupiešęs ištrynė), tai liudija, pasak Buck (1948), Artūro poreikį nustebinti kitus savo socialiniu prieinamumu. Žinant berniuko uždara būdą, tai stebina, kad jis pasiruošęs bendrauti. Piešia kaminą (I tyrimo metu nepiešė), pasak Oster, Gould (2000), tai reiškia piešinio autoriaus jausminį subrendimą ir pusiausvyrą, šilumą. Piešia didelius langus, tačiau juose užuolaidos, jos neužtrauktos. Tai rodo, pasak Buck (1948), kad vaikas sąmoningai kontroliuoja sąveiką, vyrauja tam tikras nerimo atspalvis. Prie *namo*, *medžio ir žmogaus* piešinių oras geras (I etape oras prastas visuose trijuose piešiniuose), tai liudija, anot Romanovos (2001), kad berniukas suvokia savo aplinką kaip palaikančią.

Medį vaizduoja didelį, tačiau išsitenkantį lape (I tyrimo metu medis rakto skylutės), pasak Buck (1948), tai liudija, kad vaikas linkęs užsitikrinti pasitenkinimą labiau veikloje, nei vaizduotėje. *Medis* vaizduojamas gyvas, nebėra nei vienos medžio dalies nebegyvos (I tyrimo etape medžio šaknys supuvusios). Šakos vaizduojamos kartu su spygliais, nes medis pušis, todėl šakos nusmailintos, pasak Hammer (1954), tai liudija vaiko priešišumą tam tikrose situacijose.

Žmogaus piešinys lyginant su I tyrimo etapu pakitęs. Piešiamas berniukas (I tyrime – mergaitė). *Žmogus* piešiamas popieriaus lapo centre, pasak Hammer (1954), tai liudija poreikį išlaikyti psichologinę pusiausvyrą, sąmoningai kylantį nerimą dėl savo išgyvenimų ir norą kontroliuoti socialinę aplinką. *Žmogui* piešia visas detales (I tyrime – nepiešė ausų). Tai liudija, anot Buck (1948), apie piešinio autoriaus gerą sensorinį kontaktą su realybe. Artūras iš tiesų nebeatsisako bendrauti su kitais, tačiau kalnas *namo* piešinyje leistų daryti prielaidą, kad berniukas sąmoningai išgyvena nerimą dėl pozityvaus pokyčio emociniuose santykiuose šeimoje. Jis nėra užtikrintas, kad įvykęs pokytis ir džiaugsmingi jo paties išgyvenimai tęsis ilgą laiką. *Žmogus* kaip ir pirmo tyrimo metu piešiamas ant pirštų galų stovintis, pasak Buck (1948), (subtilus rafinuotas tikrovės suvokimas). Pečiai gerai nupiešti ir rankos nebetrumpos (I tyrimo etape smulkūs pečiai, bei *žmogaus* trumpos rankos), tai liudija, pasak Hammer (1954), kad Artūras nebesijaučia neadekvačiai, nevisavertiškai. Antras tyrimo etapas parodė, kad Artūras save labiau vertina, o tuo pačiu šiltesni jausmai šeimoje, stipresnis empatinis ryšys tarp mamos ir Artūro.

48 lentelė

Artūro piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	2	2
	pasiekimo	1	1
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	depresija	2	1
	priešiškumas	2	1
	nerimas	1	1
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	3	0
Psichotiniai bruožai	varganas kontaktas su realybe	1	0
Gynyba	atmetimas	2	1

I tyrimo metu Artūro piešiniuose išryškėjo stipriai išreikštas saugumo poreikis. Aktualus pasiekimo poreikis. Išryškėjo depresijos simptomai. Bendraudamas jautėsi neadekvačiai, nevisavertiškai. Išryškėjo priešiškus ir nerimas. Jautėsi varganas kontaktas su realybe. Išryškėjo gynybinis atmetimo mechanizmas.

II tyrimo metu išlieka stiprus saugumo poreikis Artūras bendraudamas nebesijaučia neadekvačiai, nevisavertiškai. Pasiekimo poreikis toks pat kaip ir I tyrimo metu. Silpnėsi depresijos simptomai. Mažiau berniukas nusiteikęs priešiška. Artūras jaučia nerimą, kaip ir I tyrimo metu. Tačiau bendraudamas vaikas nebesijaučia neadekvačiai, nevisavertiškai.

H-T-P ir *Šeimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų, tarp Artūro ir mamos sustiprėjo empatinis ryšys.

Laimos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Laimos charakteristika Laimai 11 metų. Moksli kaimo pagrindinėje mokykloje, ketvirtoje klasėje. Mergaitė jauniausia šeimoje. Gyvena su motina ir dviem vyresniais broliais. Broliai labai ūmaus charakterio. Vienam 17 metų, o kitam 16. Vyresnioji sesuo kartu nebegyvena, ji ištekėjusi ir gyvena atskirai. Laimos tėvas pasikorė, tuomet mergaitei buvo 5 metai. Tėvas buvo alkoholikas, šeimoje sukeldavo konfliktus, kuriuos spręsdavo muštynėmis. Motina silpnos sveikatos, dažnai gydoma ligoninėje. Todėl mergaitė labai savarankiška. Vyresnysis brolis prieš porą metų pateko į autoavariją, po kurios sunkiai vaikšto, tapo neįgalus. Kitas brolis, dėl mokyklos nelankymo ir nepažangumo, buvo pašalintas iš mokyklos. Laima prieš metus skundėsi mokytojais ir darbo autorei (soc. pedagogė), kad broliai, kai mama gydoma ligoninėje, ją skriaudžia fiziškai ir morališkai. Mama, supratusi, kad gali būti dėl tokių brolių elgesio padaryta ne tik fizinė, bet ir moralinė žala, kreipėsi pagalbos į policiją. Buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl Laimos nežymaus kūno sužalojimo bei fizinio skausmo sukėlimo. Tyrimo metu nepavyko įrodyti vyr. brolio kaltės, o kitam broliui nebuvo reikiamo amžiaus, kad būtų galima patraukti baudžiamojon atsakomybėn, ikiteisminis tyrimas buvo nutrauktas. Mergaitė buvo nukreipta pas psichologus pagalbos. Šeimą stebėjo Nepilnamečių Reikalų Tarnyba. Daugiau tokių faktų nebesikartojo. Laima nėra uždaras būdas, mėgsta daug kalbėti, turi daug draugų. Tačiau mokytis sekasi nelabai gerai, nes mergaitė išsiblaškiusi, nesusikaupianti. Mokytoja pasakoja, kad mergaitė kartais įsivelia į konfliktines situacijas su bendraklasiais, jas spręsdama agresyviai.

Laimos H-T-P piešinių interpretacija. Laimos piešiniai (žr. 20 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 32 priedas). Visi piešiniai piešiami lapo apačioje, nedideli ir kaip pagrindo linija naudojamas apatinis lapo kraštas. Pasak Hammer (1954), tai liudija depresijos požymius ir saugumo poreikį. Žinant Laimos namų situaciją, jos jausmus akivaizdžiai atspindi piešiniai. *Name* piešiami langai, tačiau jų nėra pirmame aukšte ir jie neišsidėstę tam tikro aukšto lygyje. Tai rodo, pasak Buck (1948), piešinio autorės bendravime priešiškus, atmetimą. Geltoną spalvą naudoja šviesos pavaizdavimui *namo* viduje. Tai liudija, pasak Buck (1948), kad aplinka yra priešiška, veiksmai (veikla) turi būti slepiama nuo kritiškų aplinkos asmenų. Iš Laimos gyvenimo faktų galima spręsti, kad mergaitė bendraudant, dažnai nori išvengti priešiška nusiteikusių brolių. Kaminą vaizduoja, tačiau iš jo kyla tiršti,

juodi dūmai, pasak Buck (1948), piešinio autorė jaučia vidinę įtampą. Tai galima susieti su Laimos baime pasilikti namuose vienai, su broliais, kai mama gydosi ligoninėje.

Medį vaizduoja be lapų ir sulaužytom šakom. Apklausoje teigė, kad visi laužė šakas, laipiojo ant jo. Tai liudija, anot Hammer (1954) psichinę traumą. Ją patyrė dėl brolių netinkamo elgesio su ja. *Medžio* šakos panašios į lazdas, tai liudija, anot Buck (1948), piešinio autorės stiprų priešišumą.

Žmogų (mergaitė) piešia be kojų, pasak Hammer (1954), tai liudija autonomijos poreikį. Kojų nebuvimas, pasak Buck (1948), rodo suvaržymo pojūtį. Laima namuose jaučia savarankiškumo stoką, dėl nuolatinių brolių priekaištų, barnių, jos atžvilgiu. Rankas, plaštakas, piešia mažas. Pasak Hammer (1954), tai liudija, kad piešinio autorė jaučiasi nevisavertiškai, neadekvačiai. Nepiešia ausų, anot Hammer (1954), ausų nebuvimas liudija Laimos atsiribojimą nuo socialinės aplinkos audio stimulų (tikėtina, kad Laima nori negirdėti, kaip broliai iš jos tyčiojasi). Apklausoje teigia, kad nupieštas *žmogus* jaučiasi laimingas, nes jo niekas neskriaudžia, nėra sužalotas ir mąsto, kad gera turėti gerą šeimą. Šie atsakymai rodo, kad mergaitė, patyrusi skriaudą, svajoja apie gerus santykius su šeimos nariais. Tyrimas parodė, kad Laima nesijaučia saugi namuose, trūksta supratimo, paramos, bendravimo, empatinio ryšio su motina.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Laimos *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

49 lentelė

Laimos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Sesuo	Mama	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia pirma	-	1	-	-
2.	Piešia šalia savės	-	-	-	1
3.	Figūros detalės	-	1	-	-
4.	Gražinimas	-	-	-	-
5.	Spalvinimas	-	-	-	-
6.	Panašumas	1	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas,	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	1	2	0	1

50 lentelė

Laimos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Sesuo	Mama	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	-	-	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	-	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	0	0	0

Pagal G. Chomentausko (1983), *Šeimos piešinio* metodiką, palyginę abi lenteles, matome, kad teigiamas emocinis santykis neišryškėja nei su vienu šeimos nariu, taip pat ir neigiamas neišryškėja .

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 2 teigiami pasirinkimai (3 ir 5 situacijos) ir 1 neigiamas – (6 situacija). Jaun. broliui - 1 teigiamas (1 situacija) ir 1 neigiamas – (2 situacija). Seseriai – 1 neigiamas (4 situacija).

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, atkreipiamas dėmesys, kad visa šeima piešiama viename lygyje, o Laima save piešia paskutinę ir daug žemiau už kitus šeimos narius. Tai liudija, anot Teilor (2002), atsiribojimą, neradimą savo vietos. Save piešia be kojų. Tai liudija, pasak Hammer (1954) autonomijos poreikį. Save panašią piešia į seserį, kuri gyvena atskirai. Tai galima įžvelgti, kad Laimai sesuo svarbi. Atsakinėjant į klausimus kas šeimoje pats nelaimingiausias Laima teigė, kad ji, nes jai dar toli iki pilnametystės. Galima manyti, kad mergaitei nėra saugu šeimoje ir ji greičiau nori užaugti ir gyventi atskirai taip kaip jos sesuo. Piešdama mamą, mergaitė daug trynė, komentavo, kad nesiseka piešti. Tai nerodo šiltų jausmų. Toliau piešė vyr. brolių, komentavo, kad jis neįgalus ir labai garsiai šūkauja namuose. Piešdama seserį komentavo, kad jai puikiai sekasi gyventi atskirai nuo šeimos. Piešdama jaun. brolių komentavo, kad jis išvažiuos dirbti į užsienį, tai bus ramiau namuose. Nupiešusi brolių ilgokai žiūrėjo į piešinį, mąstė, o po to pakomentavo, kad visi netilps, tai tėčio nepieš. Tai liudytų, kad mergaitė pagalvoja apie mirusį tėvą, nes jai jo trūksta. Laimos komentarai, neišryškėjęs teigiamas emocinis santykis su šeimos nariais, ypač su motina liudija, kad Laimai trūksta saugumo, bendravimo, empatinio ryšio tarp mamos ir Laimos.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Atlikus antrą kartą Laimos *Šeimos piešinį* tyrimą ir išanalizavus jo rezultatus, gauti tokie duomenys:

51 lentelė

Laimos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Sesuo	Mama	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia pirmą	-	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1	-	-
3.	Figūros detalės	-	1	-	-
4.	Gražinimas	-	1	-	-
5.	Spalvinimas	-	1	-	-
6.	Panašumas	-	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas.	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	5	0	0

52 lentelė

Laimos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Sesuo	Mama	Vyr. brolis	Jaun. brolis
1.	Piešia paskutini	1	-	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	1	-	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	-	1
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-	-
8.	Tašku suma:	2	0	1	1

Palyginę abi lenteles, matome, kad teigiamas emocinis santykis išryškėja su motina (5 taškai). Neigiamas – neišryškėja nei su vienu šeimos nariu.

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad visi trys teigiami atsakymai teko motinai. Jaun. broliui – 1 neigiamas (2 situacija), vyr. broliui- 2 neigiami (4 ir 6 situacijos).

Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, atkreipiamas dėmesys, kad šeima piešiama daug kruopščiau, spalvingiau. Save piešia nebe paskutinę, bet pirmą ir šalia mamos. Tai galima įžvelgti, kad mergaitė atranda savo vietą šeimoje ir jaučia šiltesnius jausmus motinai. Piešdama mamą nė karto

netrynė, bet ilgai dailino, spalvino. Toliau piešė vyr. brolių, jaun. brolių. Jiems ypatingo dėmesio neskyrė. Sesė piešė paskutinę ir komentavo, kad ji negyvena kartu, bet vis tiek mano šeimos narė. II etapo tyrimas parodė, kad Laima jaučia šiltus, teigiamus emocinius jausmus motinai, o tuo pačiu sustiprėjo empatinis ryšys.

53 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Sesuo	1	1	0	2
2.	Motina	4	1	8	0
3.	Vyr. brolis	0	0	0	3
4.	Jaun. brolis	2	1	0	2

I tyrimo etapo metu 4 teigiami įvertinimai teko motinai. II tyrimo metu jau motinai tenka net 8 teigiami įvertinimai ir nei vieno neigiamo. *Šeimos piešinio* metodika parodo, kad po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį, tarp Laimos ir mamos sustiprėjo empatinis ryšys.

II tyrimo etapas. *Laimos H-T-P piešinių interpretacija.* Laimos motina iš dešimties užsiėmimų nebuvo tik viename, pirmame, nes tuo metu ji gydėsi ligoninėje. Motinos išsilavinimas – vidurinis. Šeimos pajamos – žemiau minimalaus atlyginimo. Paaiškinus ir paprašius dalyvauti vedamuose tėvams užsiėmimuose, Laimos motina dvejavo, tačiau sutiko. Antrą kartą piešti piešiniai šiek tiek pasikeitė. Piešiniai nebepiešiami lapo apačioje. Jie piešiami lapo centre ir didesni. Tai galima išvelgti, kad Laima jaučiasi saugiau, nors išlieka saugumo poreikis, tai liudija, pasak Hammer (1954), popieriaus lapo krašto naudojimas vienai *namo* sienai. *Namo* durys didesnės ir langų daugiau, jie išdėstyti derinant su aukštais (I tyrimo metu mažesnės, langai nederinami su aukštais). Tai liudija, pasak Buck (1948), piešinio autorės prieinamumą, norą bendrauti. Piešia ant *namo* stogo kaminą, iš jo nerūksta juodi tiršti dūmai kaip pirmo tyrimo metu. Tai liudija pasak Oster, Gould (2000), kad mergaitė pradeda jausti psichologinę šilumą.

Medis piešiamas labai panašus kaip ir pirmo tyrimo metu, tačiau su lapais ir nebėra nulaužytų šakų (I tyrimo metu *medis* be lapų ir sulaužytos šakos). Atsiranda lapai, kurie suformuoja apvalų vainiką, anot Romanovos (2001), tai liudytų piešinio autorės emocionalumą. Šakos ir lapai nusmailinti, tai liudija, pasak Hammer (1954), priešiškus jausmus. Apklausoje teigia, kad tai ąžuolas ir jis tvirtas. Mergaitė pradeda valdyti vidines, tarpasmenines ir aplinkos krizes, patirtą traumą. Piešiamas ypatingai platus *medžio* kamieno pagrindas, tai liudija, pasak Hammer (1954), baimę prarasti kontaktą. Kamienas gražiai pereina į šakų struktūrą. Anot Teilor (2002), piešinio autorė domisi išorine aplinka. Galima išvelgti, jog Laima geriau jaučiasi savo šeimoje ir bijo prarasti kontaktą su savo artimaisiais.

Žmogaus piešinys, nupieštas panašiai, kaip pirmo tyrimo metu. *Žmogus* piešinyje su kojomis. Pasak Buck (1948), tai neberodo piešinio autorės suvaržymo pojūčio. *Žmogaus* rankos nebetrumpos, tai rodo, pasak Hammer (1954) geresnį savęs vertinimą. Tačiau žmogui ausų nepiešia kaip ir pirmame tyrime. Išlieka gynybinio atmetimo mechanizmo požymis.

Tyrimas parodė, kad Laima jaučiasi saugesnė, sustiprėjo empatinis ryšys tarp Laimos ir mamos.

Laimos piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	2	1
	autonomijos	1	0
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	depresija	1	0
	priešiškumas	2	1
	psichinių traumų žymės	1	0
	neadekvatumas, nevisavertiškumas	1	0
Psichotiniai bruožai	šizoidiniai ir šizofreniniai ženklai	1	0
	baimė prarasti kontaktą	0	1
Gynyba	atmetimas	1	1

I tyrimo etape, Laimos piešiniuose stipriai išreikštas saugumo poreikis. Aktualus autonomijos poreikis. Atsiskleidė psichinių traumų žymės bei depresijos požymiai. Bendraudama jautėsi neadekvačiai, nevisavertiškai. Išryškėjo šizoidinių ir šizofreninių ženklų. Stipriai išreikštas priešiškumas. Atsiskleidė gynybinis atmetimo mechanizmas.

II tyrimo etape jaučiasi, kad Laimos santykiai šeimoje labai pasikeitė. Nebeišryškėja depresijos požymių. Bendraudama jaučiasi adekvačiau, nebepastebimas nevisavertiškumo jausmas. Silpniau išreikštas priešiškumo jausmas. Nebeaktualus autonomijos poreikis. Nebeišryškėja psichinių traumų ir šizoidinių ir šizofreninių ženklų žymės. Tačiau atsiranda naujas požymis: baimė prarasti kontaktą, tuo pačiu šioks toks nepasitikėjimas savimi.

H-T-P ir *Šeimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų tarp Laimos ir mamos sustiprėjo empatinis ryšys.

Lilijos išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Lilijos charakteristika. Lilijai 10 metų. Mokosi kaimo pagrindinėje mokykloje, ketvirtoje klasėje. Mergaitė šeimoje jauniausia. Turi brolių, kuriam 15 metų. Pirmą tyrimą atliekant dar mergaitė gyveno su motina ir patėviu. Patėvis yra mergaitės brolio tėvas. Kai broliui buvo vieneri metai, jo tėvas nužudė žmogų ir už padarytą nusikaltimą atliko bausmę kalėjime. Motina kurį tai laiką gyveno su kitu vyriškiu, tuomet ir gimė Lilija. Atlikęs bausmę Lilijos patėvis grįžo atgal į šeimą. Nuolat girtuokliavo, kėlė konfliktines situacijas, mušė žmoną. Lilijos brolis ūmaus būdo, mokykloje jo elgesiu skundžiasi ne tik pedagogai, bet ir mokiniai, daug praleidinėja pamokų, nepažangiai mokosi. Lilija priešingybė broliui, gerai lanko mokyklą, stropiai mokosi, yra mokytojos giriama už gerą elgesį ir mėgstama klasės draugų. Netoliese gyvena Lilijos močiutė. Pasakojo mokytoja, kad močiutė labai domisi anūkės mokymusi, neretai pati paskambina mokytojai, paklausinėja kokia pagalba reikalinga Lilijai. Močiutė labai pergyveno dėl anūkės neramaus gyvenimo namuose, nes patėvis neretai prikaišiojo, kad ji esanti ne jo dukra. Močiutei lankytis pas anūkus draudė. Mergaitės motina, vedamuose *Tėvų grupių* užsiėmimuose, dalyvavo trijuose. Po to visuose kituose dalyvavo Lilijos močiutė, nes mergaitės motina, pasak močiutės, buvo vyro sumušta. Patys vaikai mokykloje niekada nesiskundė, kad juos namuose skriaudžia arba, kad tėvas motiną muša. Mokyklos prašymu, seniūnijos policijos tyrėjas lankėsi Lilijos namuose, kalbėjosi dėl smurto, tačiau visa šeima tai neigė. Neužilgo, mirė Lilijos motina. Buvo įtariama, kad dėl Lilijos mamos

mirties kaltas mergaitės patėvis. Tačiau atlikus tyrimą, ši hipotezė nepasitvirtino. Lilijos motina, kaip pasakojo močiutė, prieš mirtį vis sirguliudavo, prašydavo nuo skausmo vaistų, skūsdavosi pilvo skausmais. Tačiau pagalbos pas gydytojus nesikreipė, motyvuodama tuo, kad nėra pinigų gydytis. Šiuo metu Lilija ir jos brolis gyvena pas močiutę, nes ji paskirta anūkų globėja. Tėvas norėjo pats auginti savo sūnų, tačiau jam nebuvo leista. Sūnus nenorėjo pasilikti tėvo namuose. Po mamos mirties mergaitė neatrodė sužlugdyta psichologiškai, mokytoja pasakojo, kad mergaitė tapo linksmesnė, daug šnekesnė. Toks elgesys atrodo paradoksalus. Mokytoja taip pat spėliojo, kad toks elgesys gali būti kaip užslėpimas tikrų jausmų, apsimitimas, kad viskas gerai, bijojimas parodyti tikrus jausmus, kad nebūtų klaidingai suprasta, kad jai pas močiutę negera gyventi. Mergaitė labai prisirišusi prie močiutės, todėl ji labai norėjo, kad tik močiutė būtų paskirta jos globėja.

Lilijos H-T-P piešinių interpretacijos. Lilijos piešiniai (žr. 21 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 33 priedas). Piešiniai piešiami žemai popieriaus lape, popieriaus lapo kraštas naudojamas vienai *namo* sienai, piešiamos kūrybinės detalės. Tai liudija anot Hammer (1954), kad mergaitėi nesaugu, didelis poreikis saugumo, nes nuolatiniai patėvio barniai su motina, Lilijos aplinką paverčia nesaugia. Piešiami debesys, tai rodo pasak Hammer (1954), piešinio autorės jaučiamą nerimą. Tai paliudija ir blogas oras *namo* piešinyje. Oras, pavaizduotas *namo* piešinyje, Romanovos (2001) nuomone, atspindi autorės išgyvenimus, susijusius su aplinka. Kuo jis bjauresnis, tuo labiau piešinio autorė mano, kad socialinė aplinka priešiška jai. *Name* piešiamos dvejios durys, o iš jų takas, kuris iš vienu durų driekiasi į kitas. Vienos durys yra šoninės, tarsi nereikšmingos, prie jų nėra laiptų ir rankenos, kitos durys akcentuojamos, prie jų laiptai ir durų rankena. Tai liudija, pasak Buck (1948), kad Lilija nori pasitraukti, pabėgti, išvengti kai kurių nemalonių situacijų, tačiau kartu ji ir prieinama. *Name* langų nedaug ir geltoną spalvą naudoja šviesos pavaizdavimui *namo* viduje. Tai rodo, pasak Buck (1948), kad aplinka yra priešiška, veiksmai (veikla) turi būti slepiami nuo kritiškų aplinkos asmenų. Tai susiję su patėviu. Kamina piešia, tačiau iš jo rūksta dūmai trimis plonomis linijomis, tai rodo, anot Oster, Gould (2000), kad *namuose* trūksta šilumos, nėra šiltų, intymių santykių su *name* gyvenančiais žmonėmis.

Medis vaizduojamas gyvas, tačiau su ypatingai plačiu *medžio* kamieno pagrindu, pasak Hammer (1954), tai liudija piešinio autorės baimę prarasti kontaktą. Lilijai artimiausia yra močiutė. Tikėtina, kad mergaitė bijo ją prarasti. *Medžio* šakas piešia aštriai nusmailintas, anot Hammer (1954), tai liudija priešiškumą. Ant *medžio* kamieno pastebimi nupiešti randai, pasak Hammer (1954), tai liudija, kad mergaitė patyrė psichinių traumų. *Medis* piešiamas naudojant apatinį lapo kraštą kaip pagrindą. Tai liudija, pasak Hammer (1954), ryškiai išreikštą nesaugumo jausmą.

Žmogus piešinys nėra mažas, tačiau nupiešta mergaitė verkia, jos veido išraiška liūdna. Apklausoje teigė, kad mergaitė nelaiminga, nes jai skauda pilvą. Tokios interpretacijos nėra nurodyta, kaip paaiškinti verkiantį žmogų, bet žinant mergaitės gyvenimo istoriją, galima teigti, kad tai susiję su mamos liga. Vaide piešia visas detales, išskyrus ausis. Anot Hammer (1954), ausų nebuvimas liudija Lilijos atsirbojimą per klausos pojūčius nuo socialinės aplinkos.

Paprašius Lilijos motiną lankyti vedamuose tėvams užsiėmimuose, ji sutiko ir trijuose lankėsi, tačiau vėliau vietoj mamos ateidavo močiutė. Antrą kartą tiriant Liliją *H-T-P* testu motina buvo neseniai mirusi ir mergaitė jau gyveno močiutės namuose.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Lilijos *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

55 lentelė

Lilijos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Patėvis	Mama	Vyr. brolis
1.	Piešia pirma	-	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	-	1
3.	Figūros detalės	-	-	1
4.	Gražinimas	-	-	-
5.	Spalvinimas	-	-	1
6.	Panašumas	-	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	0	0	3

56 lentelė

Lilijos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Patėvis	Mama	Vyr. brolis
1.	Piešia paskutini	1	-	-
2.	Piešia atokiau	1	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	2	3	0

Palyginę abi lenteles, matome, kad vyr. brolis surinko teigiamų įvertinimų (3 taškus), patėvis neigiamų įvertinimų (2 taškus), motina neigiamų – (3 taškus).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 1 teigiamas (5 situacija), broliui – 2 teigiami (1 ir 3 situacijos), patėviui visi neigiami pasirinkimai.

Kokybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Lilijos santykį su broliu, neigiamą su patėviu ir motina. Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę atkreipiamas dėmesys, kad pirmiausia mergaitė piešia save, o prie savęs brolių. Tai galima išvelgti Lilijos teigiamus jausmus jam. Motina piešiama arčiau vaikų, o patėvis šiek tiek atokiau. Tai nerodo teigiamų jausmų patėviui. Piešdama motiną, mergaitė didesnio dėmesio jai neskyrė, jos negražino, mažai naudojo spalvų. Tai rodo, pasak Venger (2003), kad Lilija motinai nejaučia šiltų jausmų. Nupiešusi visus šeimos narius sugrįžo prie brolio, padailino šypsena komentuo dama, kad jai patinka brolio šypsena. Galima išvelgti, kad brolis jai svarbus. Tyrimas parodė, kad tarp mamos ir Lilijos nėra glaudaus bendravimo, stokajama empatinio ryšio.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Lilijos *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

57 lentelė

Lilijos teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Močiutė	Vyr. brolis
1.	Piešia pirma	-	-

2.	Piešia šalia savęs	1	-
3.	Figūros detalės	1	-
4.	Gražinimas	1	-
5.	Spalvinimas	1	-
6.	Panašumas	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
8.	Tašku suma:	4	0

58 lentelė

Lilijos neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Močiutė	Vyr. brolis
1.	Piešia paskutini	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	0	3

Palyginę abi lenteles, matome, kad močiutė surinko daugiausia teigiamų įvertinimų (4 taškus), o vyr. brolis – neigiamų (3 taškus).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad močiutei teko visi teigiami pasirinkimai, o broliui – neigiami.

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Lilijos santykį su močiute ir neigiamą su vyresniu broliu.

Kokybinė *Šeimos piešinio* analizė parodo, kad Lilija pripažįsta dabartinę šeimą, nes joje piešia močiutę. Močiutė piešiama šalia, ji išgražinta, panaudota daugiausia spalvų. Bepiešdama komentavo, kad močiutė mėgsta dėvėti sijonus, nupiešiu gražų sijoną su gėlėmis. Galima išvelgti šiltus jausmus močiutei. Brolių nepiešdama komentavo, kad jis nenori klausyti močiutės nurodymų, laiku negrįžta namo. Mergaitei nepatinka, toks brolio elgesys močiutės atžvilgiu. Todėl ryškėja neigiamas emocinis santykis tarp brolio ir sesers. Tyrimas parodė, kad tarp močiutės ir Lilijos stiprus empatinis ryšys.

59 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Patėvis	0	5	0	0
2.	Motina	1	3	0	0
3.	Vyr. brolis	5	0	0	6
4.	Močiutė	0	0	7	0

I tyrimo etapo metu 1 teigiamas įvertinimas teko motinai, o neigiamų net – 3.

II tyrimo metu motina buvo mirusi, 7 teigiami įvertinimai teko močiutei. *Šeimos piešinio* metodikos tyrimas parodė, kad po pravesių *Tėvų grupių* užsiėmimų, tarp močiutės ir Lilijos sustiprėjo empatinis ryšys.

II tyrimo etapas. *Lilijos H-T-P piešinių interpretacija.* Antrą kartą tiriant Lilijos piešinius ji atrodė perdėtai linksma, piešdama juokavo. Sudarė tokį išpūdį, tarsi mergaitė būtų užsidėjusi kaukę, o viduje slypėjo didelis nerimas dėl ateities. *Namo* piešinys panašus kaip ir pirmo tyrimo metu. Tačiau jame jau vienos durys ir normalaus dydžio. Į duris veda takas, pasak Buck (1948), mergaitė bendraudama su kitais išlaiko kontrolę ir taktą. Langų name daug (I tyrime – mažai), tai liudija, pasak (Romanova, 2001;

Raigorodskij, 1999; Kostin, 2002) piešinio autorės pasiruošimą užmegzti kontaktus, tačiau piešiamos užuolaidos, tai rodo, anot Buck (1948), kad mergaitė linkusi sąmoningai kontroliuoti sąveiką ir išgyena tam tikrą nerimo lygį. Stoge piešia langus, pasak Hammer (1954), tai liudija priešiškas fantazijas, kurios sukelia kaltę. Ant *namo* piešiamas kaminas, tačiau iš jo nerūksta dūmai (I tyrimo metu rūko dūmai), tai liudija, pasak Oster, Gould (2000), kad Lilija šiuose namuose jaučia šilumą. *Namo* piešinys talpinamas apačioje lapo, tai rodo, pasak Buck (1948), piešinio autorės nesaugumo jausmus, kas iššaukia depresiją. Tai galima manyti, kad mergaitė nesijaučia saugiai dėl nuolatinės baimės, kad neprarastų naujųjų *namų*.

Medžio piešinys pakitęs lyginant su I tyrimo etapu. *Medžio* kamieno plotis rodo, kad jis būtų daug aukštesnis, tai liudija, pasak Buck (1948), stiprią traumą praeityje – patėvio priekaištai motinai, mamos netektis. Skrupulingai nupiešta žievė, anot Buck (1948), labai didelis rūpinimasis savo santykiais su aplinkiniais. Lilija kontroliuoja savo elgesį ne tik mokykloje, bet ir būdama su močiute. Tai patvirtina močiutės pasakojimas, kad po Lilijos mamos netekties mergaitė namuose tapo labai paslaugi, stengiasi įtikti, ko anksčiau nebūdavo. Galima išvelgti, kad mergaitė nuolat galvoja apie gerus santykius su močiute, baiminasi, kad netektų gyventi globos namuose. Piešia randus ant kamieno (I tyrime taip pat piešė), pasak Hammer (1954), tai liudija patirtas psichines traumas. Labiausiai pasikeitė *medžio* šakų piešimas. I tyrimo etape aštriai nusmailintos, II – etape šakos parodytos subrūkšniavimu, tai liudija anot Hammer (1954), piešinio autorės taktišką sąveiką.

Žmogaus piešinys, lyginant su I tyrimo etapu, mažai pakitęs. Nupieštas su visomis detalėmis, išskyrus nenupiešė ausų (I tyrime taip pat). Tai liudija, anot Hammer (1954), kad mergaitė kartais linkusi atsiriboti nuo socialinės aplinkos. Tačiau piešia linksmą mergaitę (I tyrimo metu – verkianti ir nusiminusi), apklausoje, po piešimo, teigia, kad nupieštas *žmogus* sveikas, nes gerai maitinasi. Iš to galima spręsti, kad pas močiutę ji jaučiasi saugiau, viskuo aprūpinta. Po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų, empatinis ryšys, pasak pačios močiutės, tarp anūkės ir močiutės sustiprėjo. Tai liudytų *žmogaus* piešinys (*žmogus* nebeverkiantis, o gerai besijaučiantis).

60 lentelė

Lilijos piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	3	2
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	nerimas	2	1
	priešiškumas	1	0
	psichinių traumų žymės	1	2
	priešiškos fantazijos, kurios sukelia kaltę	0	1
Psichotiniai bruožai	nedidelis neadekvataus kontakto laipsnis	0	1
	baimė prarasti kontaktą	1	1
Gynyba	atmetimas	1	1

I tyrimo etape Lilijos piešiniuose stipriai išreikštas saugumo poreikis, nerimas. Išryškėja psichinių traumų žymės. Pasireiškia priešiško simptomai, jaučia baimę prarasti kontaktą. Išryškėja gynybinis atmetimo mechanizmas.

II tyrimo etape Lilijos piešiniuose silpniau išreikštas saugumo poreikis ir nerimas. Nebeaktualus priešiškas. Tačiau stipriau išryškėja psichinių traumų žymės (mirė mama). Atsiranda nauji požymiai: priešiškos fantazijos sukeliančios kalbę, tai galima susieti mergaitės išgyvenimus dėl mamos mirties. Nestiprus neadekvatumo išgyvenimas.

H-T-P ir *Šeimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp Lilijos ir močiutės išlieka empatinis ryšys. Tačiau pradžioje lankius užsiėmimus mamai, o vėliau močiutei, po prarastų *Tėvų grupių* užsiėmimų tarp šeimos narių stipresnis empatinis ryšys neišryškėja.

Justės išgyvenimai ir jos šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Justės charakteristika. Justei 8 metai. Mokosi kaimo pagrindinės mokyklos antroje klasėje. Mergaitė gyvena su mama, neturi nei brolių, nei seserų. Prieš tris metus, tamsiu paros metu su dviračiu važiuojantį Justės tėvą partrenkė mašina ir mergaitės tėvas žuvo. Justės motina sezoninė darbininkė, verčiasi sunkiai. Mergaitė miela, draugiška, mėgstanti daug kalbėti. Mokosi vidutiniškai. Klasės draugų mėgstama. Mokytoja apibūdina Justę, kaip paslaugią, labai norinčią bendrauti, ypač su suaugusiais žmonėmis.

Justės H-T-P piešinių interpretacija. Justės piešiniai (žr. 22 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 34 priedas). Justė turi stiprų artimo emocinio kontakto poreikį su aplinkoje esančiais žmonėmis, liudija, pasak Buck (1948) didelės storos rankos, kairėje lapo pusėje piešiami objektai. Taip pat tai patvirtina mokytojos pasakojimas. *Namas* piešiamas arti, anot Buck (1948), tai rodytų piešinio autorės norą bendrauti. Tačiau *namas* piešiamas popieriaus lapo kraštą naudojant vienai *namo* sienai, o pagrindo linija – apatinis popieriaus lapo kraštas. Tai liudija, pasak Hammer (1954), jog mergaitė nesijaučia saugi, didelis poreikis saugumo. Kaminą piešia, tačiau iš jo rūksta dūmai iš dešinės į kairę, pasak Buck (1948), piešinio autorė pesimistiškai žiūri į ateitį. Dažnai mergaitė namuose būna viena, kol sulaukia grįžtančios iš darbo mamos. Langai su užuolaidomis, tai rodo, pasak Buck (1948), sąmoningą kontroliuojamą sąveiką su tam tikru nerimo atspalviu. Nerimą paliudija, anot Hammer (1954) ir neryškiomis linijomis piešiamas *namas ir medis*.

Medis, kaip teigia apklausoje Justė, nulaužtomis šakomis, todėl lapai apvytę, tai rodo, anot Hammer (1954), psichinę traumą. Justė išgyvena tėvo netektį. *Medžio* kamienas siauresnis prie pagrindo nei kai kuriuose aukštesniuose taškuose, tai liudija, pasak Buck (1948), per sunkią piešinio autorės jėgoms kovą ir kartu galimą ego žlugimo atspindį. Tai galima susieti su mergaitės vienišumu namuose ir tėvo netektimi.

Žmogui piešia kaklą ilgą ir ploną, tai rodo, pasak Buck (1948), šizoidinius požymius. Kojas vaizduoja stipriai suglaustas, tai liudija, pasak Buck (1948), mergaitės rigidiškumą ir jaučiamą įtampą. Nepiešia labai svarbių *žmogaus* detalių: ausų, nosies. Anot Hammer (1954), nosies, ausų nebuvimas liudija atsiribojimą nuo socialinės aplinkos. Saulę piešia labai mažą, tai reiškia, pasak Hammer (1954), tolimą tėvo figūrą, mergaitė išgyvena netektį. *Žmogus* piešiamas stovintis ant lapo krašto (pagrindo linija apatinis lapo kraštas). Tai dar kartą patvirtina saugumo poreikį. Visos šios interpretacijos liudija, kad Justei trūksta šilumos namuose, saugumo, bendravimo, empatinio ryšio su motina.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Justės *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

61 lentelė

Justės teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia pirma	-	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1
3.	Figūros detalės	-	1
4.	Gražinimas	1	-
5.	Spalvinimas	-	1
6.	Panašumas	1	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
8.	Tašku suma:	3	3

62 lentelė

Justės neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia paskutini	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	1	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	2	1

Pagal G. Chomentausko (1983), *Šeimos piešinio* metodiką, palyginę abi lenteles, matome, kad neišryškėja emociniai santykiai tarp šeimos narių.

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad visus teigiamus pasirinkimus paskiria mamai, o neigiamus – tėvui. Atsakinėdama komentuoja, kad daugiau neturi ko pasirinkti, nes jos šeima labai maža.

Kiekybinis emocijų santykių su šeimos nariais įvertinimas neatskleidžia nei teigiamo, nei neigiamo Justės santykio su mama. Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, pirmiausia atkreipiamas dėmesys, kad Justė piešia save šiek tiek atokiau. Mergaitė pirmiausia piešia mamą, tačiau šalia jos savęs nepiešia, o piešia tėvą, nors keli metai jau jo šeimoje nebėra, jis miręs. Tai rodo, kad mergaitė jo ilgisi ir, kad tėvas jai suteikė saugumo jausmą. Piešdama komentavo, kad mes čia laimingi, nes esame kartu. Visų šeimos narių ilgos kojos. Pasak Hammer (1954), stiprus autonomijos poreikis. Piešdama mamą neišreiškė šiltų jausmų, šiek tiek pagražino plaukus. Situacijų sprendimo atsakymai taip pat nerodo šiltų jausmų mamai, nes komentavo, kad daugiau neturiu ko rinktis, nebent šunį. Tyrimas parodė, kad teigiamo emocinio santykio tarp mamos ir dukters nėra. Stoka empatinio ryšio.

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus antrą kartą Justės *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

63 lentelė

Justės teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia pirma	1	-
2.	Piešia šalia savęs	1	-
3.	Figūros detalės	1	-
4.	Gražinimas	1	-
5.	Spalvinimas	1	-

6.	Panašumas	-	1
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-
8.	Tašku suma:	5	1

64 lentelė

Justės neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Mama	Tėvas
1.	Piešia paskutini	-	1
2.	Piešia atokiau	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	1
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-
8.	Tašku suma:	0	4

Palyginę abi lenteles, matome, kad mama surinko teigiamų įvertinimų (5 taškai), tėvas – neigiamų įvertinimų (4 taškus).

Situacijų sprendimo analizė rodo, kad mamai teko visi teigiami įvertinimai, tėvui – neigiami.

Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Justės santykį su mama, neigiamą su tėvu.

Kokybinė *Šeimos piešinio* analizė patvirtina teigiamą Justės emocinį santykį su mama, nes ji piešiama pirmoji ir labiausiai gražinama. Piešdama komentuoja, kad mama mėgsta plaukus susirišti į kuodą. Detalių daugiausiai piešia mamos figūrai. Tai galima išvelgti šiltus jausmus mamai. Piešinį išgražina gėlėmis. Komentuoja, kad gėlėmis išgražintas piešinys atrodo gražiau ir, kad mama mėgsta gėles. Mirusį tėvą piešia piešinyje, tačiau jam didesnio dėmesio nebeskiria. Galima manyti, kad mergaitė pradeda jausti stipresnius ryšius su mama todėl atsiriboja nuo minčių apie mirusį tėvą.

65 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Mama	6	2	8	0
2.	Tėvas	3	4	1	7

I tyrimo etape motinai skiriami 2 neigiami įvertinimai.

II tyrimo etape 8 atsiskleidė teigiami įvertinimai ir nebeskiriamas nei vieno neigiamo įvertinimo. *Šeimos piešinio* metodika parodė, kad po pravestų tėvų grupių užsiėmimų, kurių tikslas sustiprinti empatinį ryšį tarp tėvų ir vaikų, empatinis ryšys tarp Justės ir mamos sustiprėjo.

II tyrimo etapas. *Justės H-T-P piešinių interpretacija.* Justės motina lankė vedamus užsiėmimus, iš dešimties buvo aštuoniuose. Mergaitės motina priešingybė dukrai, uždara, nenoriai bendraujanti. Tačiau po dviejų užsiėmimų, motina pasidarė drąsesnė, aktyviai dalyvavo veikloje. Mamos išsilavinimas – vidurinis. Šeimos pajamos – žemiau minimalaus atlyginimo.

II tyrimo etape piešiniai nebepiešiami lapo apačioje (I tyrime – lapo apačioje ir pagrindo linija – apatinis lapo kraštas), jie piešiami lapo centre. Tai reiškia, pasak Hammer (1954), kad mergaitė jaučiasi saugesnė, tačiau saugumo poreikis išlieka, kadangi visuose piešiniuose piešia krūmus, žoles ir debesis. *Namas* piešiamas arti, tai rodo, anot Buck (1948), prieinamumo, svetingumo jausmus. Patvirtina ir durys priekinės. Kaminas piešiamas be dūmų (pirmo tyrimo metu piešė dūmus), tai reiškia, kad Justė, pasak

Oster, Gould (2000), jaučia šilumą *namuose, namų* aplinka prieinamesnė, mielesnė. Languose atitrauktos užuolaidos, tai rodo, anot Buck (1948), kad mergaitė sąmoningai kontroliuoja sąveiką su tam tikru nerimo atspalviu. Tačiau apklausoje, po *namo* piešinio, Justė teigė, kad čia gražus oras, pasak (Buck, 1948; Romanova, 2001), mergaitė pradeda suvokti savo aplinką kaip palaikančią.

Medžio piešinys pasikeitęs, nebėra nulaužytų šakų (I tyrimo metu nulaužtos šakos). Apklausoje teigė, kad tai tvirtas *medis* ir auga jos kieme. Kamieną pavaizdavo su plačiu pagrindu, pasak Hammer (1954), piešinio autorė jaučia baimę prarasti kontaktą. Galima manyti, kad po praveštų *Tėvų grupių* užsiėmimų, mama ir dukra jaučia bendravime šiltesnius jausmus, todėl Justė bijo tai prarasti. *Medžio* kamienas dvimatis su vienmatėmis šakomis, tai liudija, anot Buck (1948), piešinio autorės gerą ankstyvą vystymąsi, bet vėlesnis trukdomas rimtų traumuojančių faktorių. Tai galima susieti su tėvo žūtimi.

Žmogaus piešinys, lyginant su I tyrimo etapu, pakitęs. Jis piešiamas lapo centre (I tyrime lapo apačioje). *Žmogui* piešiamos visos detalės, tik ausys nepiešiamos (I tyrime – nosis ir ausys). Tai liudytų, anot Hammer (1954), kad tam tikrose situacijose piešinio autorei svarbus gynybinis atmetimo mechanizmas. *Žmogus* nupieštas labai proporcingai, pečiai gerai nupiešti ir užapvalinti, pasak Buck (1948), nurodo lygią lanksčią, pakankamai gerai subalansuotą piešinio autorės jėgos išraišką. Kojas nebevaizduoja stipriai suspaustas. Tai liudija, anot Buck (1948), kad mergaitė jaučiasi ramiau. Apklausoje teigė, kad nupieštas *žmogus* primena mamą (I tyrime draugė) ir ji laiminga, nes namuose viskas labai gerai sekasi.

Tyrimas parodė, kad Justė jaučiasi saugesnė, bendraudama jaučia šilumą, glaudesnis empatinis ryšys tarp mamos ir dukters.

66 lentelė

Justės piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	2	1
	autonomijos	1	0
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	nerimas	3	1
	psichinių traumų žymės	1	1
Psichotiniai bruožai	atstūmimas	1	0
	baimė prarasti kontaktą	0	1
Gynyba	atmetimas	2	1

I tyrimo etape Justės piešiniuose stipriai išreikštas saugumo poreikis. Aktualus autonomijos poreikis. Jaučiamas stiprus nerimas. Ryškios psichinių traumų šymės. Išryškėjo atstūmimo bruožai ir stiprus gynybiniai atmetimo mechanizmai.

II tyrimo etape, Justės piešiniuose nebeaktualus autonomijos poreikis, nebeišryškėja atstūmimo bruožas. Atsiranda naujas požymis – baimė prarasti kontaktą. Mažiau aktualus saugumo poreikis. Ryškiai mažesnis jaučiamas nerimas.

H-T-P ir *Šėimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp mamos ir Justės po praveštų *Tėvų grupių* užsiėmimų sustiprėjo empatinis ryšys.

Roberto išgyvenimai ir jo šeimos tarpusavio santykiai, I tyrimo etapas

Roberto charakteristika. Robertui 9 metai. Mokosi kaimo pagrindinėje mokykloje, trečioje klasėje. Berniukas gyvena su mama ir jaunesne sesute, kuriai penki metai. Prieš porą metų tėvas paliko žmoną ir vaikus. Jis sukūrė kitą šeimą. Tėvas vaikų nelanko, jais visiškai nesirūpina. Jis dirba Savanoriškos Krašto apsaugos savanoriu. Motina dirba laikinus, mažai apmokamus darbus. Šeima gyvena skurdžiai, mažoje lauko virtuvėje, kuri pastatyta prie senelio namų. Robertas mokosi vidutiniškai. Gana draugiškas, draugų mėgstamas, paslaugus. Mokytoja apibūdina kaip gerą, nuoširdų berniuką. Ji pasakoja, kad Robertą reikia labai dažnai išleisti iš pamokų į tualetą, berniukui sutrikęs šlapinimasis. Mama pasakoja, kad vaikas šlapinasi naktimis į lovą, kreipėsi į gydytojus, jie nustatė, kad tai nerviniu pagrindu. Manoma, kad tai susiję su tėvų skyrybomis.

Roberto H-T-P piešinių interpretacija. Roberto piešiniai (žr. 23 priedas), I ir II etapų tyrimų išgyvenimų ir elgesio ypatybės (žr. 35 priedas). Piešdamas piešinius juos gausiai, nereikšmingai detalizuoja. Tai rodo, pasak Hammer (1954), kad piešinio autorius jaučia nerimą. Piešia kaminą su labai tirštais dūmais, anot Buck (1948), tai liudija vidinę įtampą. Langai piešiami su užuolaidomis, jos atitrauktos languose, pasak Buck (1948), berniukas sąmoningai kontroliuoja sąveiką, atsiskleidžia tam tikras nerimo atspalvis. Vienas langas piešiamas trikampio formos, pasak Buck (1948), tai liudija susirūpinimą moteriška lyties figūra. Galima susieti su nerimu dėl mamos, kuri sunkiai dirba fizinius darbus, kad galėtų išlaikyti šeimą. Piešia lietvamzdžius, anot Buck (1948), piešinio autoriaus padidinta gynybinė nuostata. Berniukas šeimoje vyriausias, auga be tėvo. Jis jaučia, kad jam pačiam tenka spręsti įvairias situacijas savarankiškai, todėl turi padidintą gynybinę nuostatą. Piešdamas *namą*, popieriaus lapo kraštą naudoja vienai *namo* sienai, anot Hammer (1954), saugumo poreikis. Pats *namo* piešinys patalpintas aukštai popieriaus lape, pasak Hammer (1954), pasiekimo poreikio paliudijimas.

Medis piešiamas aukštai popieriaus lape (pasiekimo poreikis). *Medžio* šakos nulūžusios, jas nulaužė žaibas. Tai liudija, pasak Hammer (1954), psichinę traumą, kurią patyrė kai tėvas išėjo gyventi su kita šeima. Šakos aštriai nusmailintos, tai rodo, anot Hammer (1954) piešinio autoriaus priešišumą, agresiją. Ypatingai platus medžio kamieno pagrindas, tai liudija, pasak Hammer (1954), baimę prarasti kontaktą. Robertas nejausdamas šiltų santykių su mama bijo jos atsiribojimo. *Medis* piešiamas kairėje lapo pusėje. Tai liudija, anot Buck (1948), piešinio autoriaus praeities akcentavimą, kai dar gyveno visa šeima kartu.

Žmogus piešiamas didelis, neproporcingai didele galva. Tai liudija, pasak Buck (1948), organinius sutrikimus. Tai patvirtina berniuko mamos pasakojimas, kad jis miegodamas šlapinasi į lovą. Apklausoje, po piešinio piešimo, berniukas teigė, kad tai tėtis, jis sportininkas, stiprus. Kojos plačiai išskėstos, pasak Buck (1948), tai liudija nesaugumo jausmą. Berniukas nesijaučia saugus be tėvo. Šios interpretacijos rodo, kad Robertas nesijaučia saugiai, jaučia nerimą, vidinę įtampą, trūksta glaudaus bendravimo su motina, stoka empatinio ryšio.

Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus Roberto *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

Roberto teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun. sesuo
1.	Piešia pirma	-	1	-
2.	Piešia šalia savęs	1	-	1
3.	Figūros detalės	1	-	-
4.	Gražinimas	-	-	1
5.	Spalvinimas	-	1	-
6.	Panašumas	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	3	2	2

68 lentelė

Roberto neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun. sesuo
1.	Piešia paskutini	1	-	-
2.	Piešia atokiau	1	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detalių	-	-	1
5.	Mažiausiai gražinamas	-	1	-
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	1	-
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	2	2	1

Palyginę abi lenteles, matome, kad neišryškėja, pagal G. Chomentausko (1983), *Šeimos piešinio* metodiką, emociniai santykiai su šeimos nariais. Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko 2 neigiami pasirinkimai (2 ir 4 situacijos), jaun. seseriai 1 teigiamas pasirinkimas (1 situacija) ir 1 neigiamas – (6 situacija), tėvui – 1 teigiamas (3 situacija). Į negyvenamą salą nenorėjo vykti nei su vienu šeimos nariu, bet su draugu vyktų, nes su juo geriau ir saugiau. Tai rodo, kad nėra glaudaus bendravimo tarp šeimos narių. Atliekant kokybinę *Šeimos piešinio* analizę, dėmesį patraukia tai, kad Robertas piešia piešinyje tėvą, nors jau keli metai jis kartu negyvena. Galima išvelgti, kad berniukui jis tebėra reikšmingas. Tėvą piešia šalia savęs, tai taip pat liudija šiltus jausmus jam. Motiną piešia pirma, tačiau didesnio dėmesio jai neskiria, mažiausiai gražina ir spalvina. Visus nupiešęs, grįžta prie sesers, padailina jos palaidinę. Galima išvelgti teigiamus jausmus seseriai. Apklausoje berniukas teigia, kad šeimai smagu, nes visi kartu. Robertui trūksta bendravimo šeimoje, jis svajoja, kad visa šeima būtų drauge. Jeigu sustiprėtų empatinis ryšys tarp mamos ir Roberto gal būt jis taip nesiilgėtų tėvo ir jaustųsi geriau tokioje šeimoje kokia yra .

II tyrimo etapas. Šeimos piešinio analizė. Išanalizavus antrą kartą Roberto *Šeimos piešinį* pagal G.Chomentausko (1983) metodiką, gauti tokie duomenys:

69 lentelė

Roberto teigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun.
1.	Piešia pirma	-	1	-
2.	Piešia šalia savęs	-	1	-
3.	Figūros detalės	-	1	-
4.	Gražinimas	-	1	1
5.	Spalvinimas	-	1	-
6.	Panašumas	1	-	-
7.	Fizinis kontaktas, bendra veikla	-	-	-
8.	Tašku suma:	1	5	1

Roberto neigiamo emocinio santykio su šeimos nariais įvertinimas, taškais

Eil. Nr.	Punktai, už kuriuos skiriami taškai	Tėvas	Mama	Jaun.
1.	Piešia paskutini	1	-	-
2.	Piešia atokiau	-	-	-
3.	Atskirtas objektu	-	-	-
4.	Mažiausiai detaliu	1	-	-
5.	Mažiausiai gražinamas	-	-	1
6.	Mažiausiai spalvinamas	-	-	1
7.	Brūkšniuojamas veidas ar kūnas	-	-	-
8.	Tašku suma:	1	0	2

Palyginę abi lenteles, matome, kad išryškėja teigiamas emocinis santykis su mama (5 taškai), o su kitais šeimos nariais, pagal G. Chomentausko (1983) *Šeimos piešinio* metodiką neišryškėja emociniai santykiai. Situacijų sprendimo analizė rodo, kad motinai teko visi teigiami pasirinkimai, seseriai – 2 neigiami (2 ir 6 situacijos), tėvui – (4 situacija). Kiekybinis emocinių santykių su šeimos nariais įvertinimas atskleidžia teigiamą Roberto santykį su mama, su kitais šeimos nariais santykis neišryškėja.

Kokybinė *Šeimos piešinio* analizė patvirtina Roberto teigiamus emocinius santykius su motina, nes ji piešiama pirmoji, daugiausiai gražinama. Piešdamas komentuoja, kad mama pakeitė plaukų spalvą ir ši jai labai tinka. Nupiešęs piešinį, dar kartą sugrįžta prie mamos ir dailina sijoną. Tai rodo šiltus jausmus motinai. Seserį piešdamas komentuoja, kad ji maža, nemoka žaisti tokių žaidimų, kokių jis norėtų. Galima išvelgti, kad ji jam nėra reikšminga. Tėvą nupiešė šiek tiek atokiau nuo šeimos. Piešdamas komentavo, kad jis daug dirba, neturi laisvo laiko. Galima manyti, kad berniukas taip save nuramina ir pateisina tėvą, kodėl šis jo nelanko. Tyrimas parodė, kad po pravestų *Tėvų grupių*, Roberto empatinis ryšys su motina sustiprėjo.

71 lentelė

Šeimos piešinių I ir II etapų tyrimų šeimos emocinių santykių įvertinimų palyginimas, taškais

Eil. Nr.	Šeimos nariai	I etapas		II etapas	
		+	-	+	-
1.	Tėvas	4	2	1	2
2.	Motina	2	4	8	0
3.	Jaun. sesuo	3	2	1	4

I tyrimo etapo metu 4 teigiamus įvertinimus skiria tėvui ir 2 neigiamus. Motinai tik 2 teigiami įvertinimai, net 4 – neigiami. II tyrimo etape net 8 teigiami įvertinimai tenka motinai, neigiamų nelieka nei vieno. *Šeimos metodika* parodė, kad po pravestų *Tėvų grupių* užsiėmimų empatinis ryšys tarp mamos ir Roberto sustiprėjo.

II tyrimo etapas. *Roberto H-T-P piešinių interpretacija.* Roberto mama buvo visuose užsiėmimuose. Jautėsi, kad aktyviai dalyvavo užsiėmimų veikloje. Grupėje berniuko motina užėmė lyderio vietą. Antrą kartą piešti piešiniai truputį pasikeitė. *Namas* piešiamas arti, anot Buck (1948), liudija piešinio autoriaus norą bendrauti. Kaminas piešiamas be dūmų (I tyrimo – su dūmais), pasak Oster, Gould (2000), Robertas pradeda jausti šiltus intymius santykius su name gyvenančiais žmonėmis. *Name* langų daug, juose atitrauktos užuolaidos, pasak Buck (1948), prieinamumas, tačiau su nerimo atspalviu. Išvelgiamas silpnėsnis nerimas, nes *namas* nebepiešiamas su gausiai nereikšmingu detalizavimu (I tyrime – gausus,

neriekšmingas detalizavimas). Aktualus saugumo poreikis, nes anot Hammer (1954), Robertas piešia prie *namo* kūrybines detales: krūmus.

Medžio piešinys šiek tiek panašus kaip ir pirmo tyrimo metu. Skiriasi tuo, kad *medis* piešiamas tvirtas, kaip teigia apklausoje, tai stiprus *medis*. Nebėra nulaužtų šakų (I tyrime – nulaužtos šakos). *Medžio* piešinys liudija, kad vaikas pradeda sugebėti valdyti vidines krizes. Liudytų, kad Robertas apsipranta, kad nėra tėvo šalia, tai padeda sustiprėjęs mamos ir sūnaus empatinis ryšys. Šakos aštriai nusmailintos (I tyrime taip pat), tai rodo pasak Hammer (1954), piešinio autoriaus turint priešiško bėruoų. *Medžio* piešinys piešiamas centre (I tyrimo metu kairėje), liudytų, kad vaikas atsiribuoja nuo praeities išgyvenimų. *Medžio* platus kamieno pagrindas (I tyrime taip pat), pasak Hammer (1954), tai baimė prarasti kontaktą. Bijo prarasti šiltus santykius su mama, kurie po praveštų tėvų grupių sustiprėjo.

Žmogaus piešinyje nebepiešiamas tėtis. Robertas vaizduoja save. *Žmogaus* piešinyje, lyginant su I tyrimo etapu, jaučiamas pokytis. Nebepiešiama didelė galva ir plačiai išskėtos kojos. Liudytų, kad berniukas jaučiasi ramiau, saugiau. *Žmogus* nupieštas proporcingai, išskyrus per ilgą ranką. Anot Buck (1948), piešinio autorius turi ambicingų siekių. *Žmogaus* piešiniui nenupiešė ausų (I etape - piešė). Pasak Hammer (1954), piešinio autoriui būdingas gynybinis atmetimo mechanizmas. Robertas stengiasi nepriimti akustinės informacijos jo atžvilgiu nenaudingos. Tyrimas parodė, kad po praveštų *Tėvų grupių* užsiėmimų, kurių tikslas buvo sustiprinti tėvų ir vaikų empatinį ryšį, sustiprėjo empatinis ryšys tarp mamos ir Roberto.

72 lentelė

Roberto piešinių tyrimo I ir II etapų palyginimas, balais

	Požymiai	1 etapas	2 etapas
Poreikiai	saugumo	2	1
	pasiekimo	2	0
Konfliktai ir psichiatriniai simptomai	nerimas	3	1
	priešiškumas	2	1
	psichinės traumos	1	0
	organiškumas	1	0
Psichotiniai bruožai	baimė prarasti kontaktą	1	1
Gynyba	atmetimas	2	2

I tyrimo metu Roberto piešiniuose aktualūs saugumo, pasiekimo poreikiai. Išryškėjo stiprus nerimas. Būdingi priešiško, organiškumo simptomai, psichotinis baimės prarasti kontaktą bruožas. Išryškėjo psichinių traumų žymės bei stiprus gynybinis atmetimo mechanizmas.

II tyrimo etape, berniuko piešiniuose, ne taip stipriai išreikštas saugumo poreikis. Nebeaktualus pasiekimo poreikis. Žymiai silpnėjęs nerimo jausmas. Nebeišryškėja organiškumo požymiai. Išlieka tas pats psichotinis baimės prarasti kontaktą bruožas. Naujų požymių neatsiranda.

H-T-P ir *Šėimos* metodikų I ir II etapų tyrimų palyginimai parodo, kad tarp mamos ir Roberto sustiprėjo empatinis ryšys.

2.5. Tyrimo dalyvių šeimos demografiniai duomenys

73 lentelė

Tyrimo dalyvių šeimos demografiniai duomenys, *Tėvų grupių* lankymo apskaita

Vaiko vardas	Tėvai	Amžius	Išsilavinimas	Pajamos (aukščiau, žemiau, minimalus) atlyginimas	Santykių šeimoje ypatybės	<i>Tėvų grupių</i> lankymas	Empatinis ryšys (sustiprėjo, nesustiprėjo)
Kristijonas	Mama Tėvas	40 41	Vidurinis Vidurinis	Min. atlyg.	Daugiavaikė šeima	10 3	Sustiprėjo sustiprėjo
Saulius	Globėja Globėjas	37 38	Aukštasis Aukštasis	Aukščiau min. atlyg.	Globojamas vaikas	10 2	Sustiprėjo sustiprėjo
Linas	Mama	46	9 klasės	žemiau	Nepilna šeima	4	nesustiprėjo
Jurgita ir Sonata	Mama	28	8 klasės	žemiau	Nepilna šeima	8	sustiprėjo
Kristupas ir Edgaras	Mama	30	Vidurinis	Min.atlyg.	Socialinės rizikos šeima	10	sustiprėjo
Artūras	Mama	31	9 klasės	žemiau	Daugiavaikė šeima	10	sustiprėjo
Laima	Mama	51	Vidurinis	žemiau	Nepilna šeima	9	sustiprėjo
Lilija	Mama Globėja	36 60	Vidurinis Vidurinis	Min. atlyg. Min. atlyg.	Vaikas globojamas	3 7	Nesustiprėjo
Justė	Mama	34	Vidurinis	žemiau	Nepilna šeima	8	sustiprėjo
Robertas	Mama	33	8 klasės	žemiau	Nepilna šeima	10	sustiprėjo

Daugiausia tėvų užsiėmimuose dalyvavo nuo 30 iki 40 metų. Daugiausia tėvų vidurinio išsilavinimo, dalis tėvų žemesnio net už vidurinį išsilavinimą. Šeimų pajamos gana skurdžios. Daugiau kaip pusės tėvų pajamos mažesnės už minimalųjį atlyginimą. Daugiausia dalyvavo užsiėmimuose šeimų, kurios nepilnos (nėra šeimoje tėvo). Visus *Tėvų grupių* užsiėmimus lankė 5 šeimos. Trečdalis šeimos narių nedalyvavo tik 2-3 užsiėmimuose. Viena mama dalyvavo tik pradžioje užsiėmimų. Empatinis ryšys tarp vaikų ir tėvų pakito, tapo stipresnis tų šeimų, kurių tėvai lankė užsiėmimus ir juose buvo aktyvūs. Šeimose, kuriose nepakito empatinis ryšys, manoma, kad pagrindinės priežastys šios: šeimos nariai (Lino mama) prastai lankė *Tėvų grupių* užsiėmimus. Šeimoje (Lilijos šeima) įvyko skaudi netektis – mirė mergaitės mama.

Išvados

1. Literatūros šaltinių analizė atskleidė, kad buvo tyrimų, kuriuose autoriai tyrinėjo šeimos struktūrą, santykių tipus, šeimos santykių įtaką vaiko socialinei raidai, tačiau remiantis prieinamais literatūros šaltiniais ir atlikus jų turinio analizę galima teigti, kad nebuvo gilinamasi į tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimo galimybes.
2. Remiantis literatūros šaltinių apie *H-T-P* projekcinę metodiką analize, galima teigti, kad *namo*, *medžio*, *žmogaus* piešiniai tinka vaikystės amžiaus tarpsnio asmenybės išgyvenimams, asmenybės funkcionavimui ir asmenybės dinamikai tirti, nes:
  - *namo* piešinys atspindi piešinio autoriaus situaciją ir tarpasmeninius santykius šeimoje;
  - *medžio* piešinys atveria piešinio autoriaus praeities patyrimą, savęs vertinimą ir dabartinį vaidmenį gyvenime;
  - *žmogaus* piešinys atskleidžia emocijas, susijusias su tarpasmeniniais santykiais, savo kūnu ir savuoju Aš.
3. Projekcinė metodika *Šeimos piešinys* atskleidžia vaikų emocinę būseną, jų vidinius konfliktus, sąveikos su kitais šeimos nariais ypatybes, požiūrį į tėvus, brolius, seseris. Projekcinę metodiką papildantis klausimynas leidžia suprasti ir įvertinti kaip vaikas suvokia tėvų, brolių ir seserų vaidmenis šeimoje.
4. Pradiniame tyrimo organizavimo etape buvo išanalizuoti visi Tauragės rajono Gaurės pagrindinės mokyklos pradinių klasių mokinių *namo*, *medžio*, *žmogaus* piešiniai ir atrinkti problematiškiausi, atskleidžiantys vaikų traumas, patirtas nedarniose šeimose. Atliktos analizės pagrindu sudaryta 10 šeimų tėvų grupė.
5. Nedarnių šeimų vaikų išgyvenimų ypatybės šeimose buvo tikslinamos pasiūlius vaikams nupiešti *Šeimos piešinį*: Atlikus *Šeimos piešinio* kiekybinę ir kokybinę analizę, visų šeimų vaikų piešiniuose išryškėjo neigiami emociniai tarpusavio santykiai ir empatinio ryšio stoka. Labiausiai vaikai išgyvena nesaugumo jausmą, baimę prarasti kontaktą, priešišumą, agresiją, nevisavertiškumą, depresiją. Dauguma vaikų yra patyrę psichologines traumas. Jiems būdingas *atmetimo* gynybinis mechanizmas, pasireiškiantis negebėjimu priimti ir suvokti (vizualią, akustinę) informaciją.
6. Šeimoms buvo organizuota 10 *Tėvų grupių* užsiėmimų. dauguma šeimų dalyvavo visuose užsiėmimuose. Trečdalis šeimos narių nedalyvavo tik 2-3 užsiėmimuose. Viena mama dalyvavo tik *Tėvų grupių* užsiėmimų pradžioje. Vėliau į užsiėmimus nebeateidavo, nes prioritetą atidavė alkoholio vartojimui.
7. Tų šeimų, kurių tėvai lankė visus *Tėvų grupių* užsiėmimus ir aktyviai dalyvavo užsiėmimuose, empatinis ryšys tarp vaiko ir tėvų pakito, tapo stipresnis. Ši pokytį paliudijo pokyčiai *namo*, *medžio*, *žmogaus* piešinių ir *Šeimos piešinio* detalėse.
8. Buvo šeimų (Lino šeima, Lilijos šeima), kurių empatinis ryšys tarp tėvų ir vaikų liko nepakitęs. Pagrindinės neįvykusio pokyčio priežastys yra šios:
  - šeimos nariai (Lino mama) prastai lankė *Tėvų grupių* užsiėmimus.
  - šeimoje (Lilijos šeima) įvyko skaudi netektis – mirė mergaitės mama.
9. Buvo šeimų, kuriose empatinis ryšys tarp tėvų ir vaikų pakito nežymiai. Nežymaus pokyčio priežastis – neaktyvus tėvų dalyvavimas *Tėvų grupių* užsiėmimuose.
10. Galima teigti, kad iškelta hipotezė: tėvų ir vaikų empatinio ryšio plėtojimas, panaudojant *Tėvų grupių* metodiką, keičia šeimos tarpusavio santykius ir vaikų išgyvenimus, kurie atsispindi vaikų piešiniuose – pasitvirtino, o *Tėvų grupių* metodiką gali sėkmingai naudoti bendrojo lavinimo mokyklų socialiniai pedagogai dirbdami su nedarniomis pradinių klasių mokinių šeimomis.

Literatūra

1. Alschuler, R. H., Hattwick, L. W. (1969). *Painting and personality: A study of young children*. Chicago: The University press.
2. Bajoriūnas, Z. (1997). *Šeimos edukologija: vadovėlis:[aukštųjų mokyklų studentams]*. Vilnius: Joraža.
3. Bajoriūnas, Z. (1999). *Šeimos edukologija*. Vilnius.
4. Bieliauskaitė, R. (1984). *Reumatoidiniu artritu ir reumatu sergančių vaikų asmenybės psichologinės ypatybės / Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*. Psichologija, Nr. 5.
5. Bitinas, B. (1978). *Auklėjimo metodika*. Vilnius.
6. Bitinas, B. (1990). *Bendrosios pedagogikos pagrindai*. Vilnius.
7. Blau, T. H. (1991). *The psychological examination of the child*. New York: John Wiley and Sons, Inc.
8. Brazauskaitė, A. (2004). *Vaikų dailės terapinis aspektas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
9. Brochman, I. (2004). *Vaikų piešinių paslaptys*. Vilnius.
10. Buck, J. N. (1966). *The House – Tree – Person technigue: Revised manual*. Beverly Hills: Western Psychological Services.
11. Chandler, L. A. (1990). *Projective drawings / The Assessment of child and adolescent personality*. Ed. By H. M. Knoff, New York: The Guilford press.
12. Cliffordson, C. (2002). *The hierarchical structure of empathy: Dimensional organization and relations to social functioning // Scandinavian Journal of Psychology*. Vol. 43.
13. Chomentauskas, G. (1983). *Šeimos piešimo metodikos taikymas vaiko psichologiniams tyrimams*. (Metodinė priemonė). Vilnius: PMTI.
14. Chomentauskas, G. (1996). *Praktinės psichologijos pagrindai*. Vilnius.
15. Colman, A. M. (2003). *A dictionary of psychology*. Oxford: University Press.
16. Cummings, J. A. (1986). *Projective drawings / The Assessment of child and adolescent personality*. Ed. By Knoff, New York: The Guilford press.
17. Dambrauskas, J. (2006). *Žaidimas ir kultūra Lietuvoje*. Aidai.
18. Davis, M. H. (1983). *The effects of dispositional empathy on emotional reactions and helping: a multidimensional approach*. *Journal of Personality*.
19. Denham, S (1998). *Emotional development in young children*. New York: Guilford Press.
20. Dreikurs, R., Soltz V. (2004). *Laimingi vaikai. Iššūkis tėvams*. Vilnius: Vaga.
21. Eisenberg, N., Fabes, R. A. (1998). *Prosocial development. Handbook of child psychology. Social, emotional and personality development / Eds. W. Damon, N. Eisenberg*. Fifth edition. – New York: John Wiley & Sons, Vol.3.
22. Ginott, H. G. (1999). *Tarp tėvų ir vaiko*. Vilnius.
23. Gliokler, M. (2003). *Tarpusavio santykių galia*. Vilnius.
24. Gučas, A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Vilnius.

25. *Handbook of projective techniques* (1965). Ed. by B. J. Murstein. New York.
26. Harris, D. B. (1963). *Childrens drawings as a measure of intellectual maturity*. New York: Marcourt Brace and World.
27. Harrod, N. R., Scheer, S. D. (2005). *An exploration of adolescent emotional intelegence in relation to demographic characteristics // Adolescence*. Vol. 40. Iss. 159.
28. Ivanauskienė, V. (2003). *Šeimos funkcionavimo ypatumai: paauglių ir jų tėvų požiūris. Socialinis darbas*, 1 (3), 41-50.
29. Johnson, C. L. (2001). *Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris*. Vilnius.
30. Jusienė, R., Platkevičiūtė, V. (2003). *Motinų streso įveikimo būdai ir vaikų emocijų bei elgesio sunkumai. Psichologija*, 27, 7 – 17.
31. Kendall, F. (2001). *Ypatingi tėvai ypatingi vaikai*. Vilnius.
32. Kunyk, D., Olson, I. K. (2000). *Clarification of conceptualizations of empathy. Journal of Advanced Nursing*. Vol. 35 (3).
33. Knoff, H. M. (1990). *Evaluation of projective drawings. Handbook of psychological and educational assessment of children: Personality, behavior, and context*: New York: The Guilford press.
34. Kvieskienė, G. (2000). *Socializacijos pedagogika*. Vilnius.
35. Kvieskienė, G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius.
36. Kvieskienė, G. (2004). *Nepalikime vaiko nuošalyje*. Vilnius.
37. Kvieskienė, G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius.
38. Kvietkauskas, V. ir kt. (Red.) (1985). *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vyriausioji enciklopedijų redakcija.
39. Leliugienė, M., Klemkaitė, J. (2004). *Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais*. Vilnius.
40. Leliūgienė, I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.
41. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinė pedagogika*. Kaunas: Technologija.
42. Martišius, V. (1999). *Psichologijos metodai*. Vilnius.
43. Miškinis, K. (1985). *Šimtas atsakymų tėvams*. Kaunas: Šviesa.
44. Miškinis, K. (2003). *Šeimos edukologija*. Kaunas.
45. Miškinis, K. (2003). *Šeima žmogaus gyvenime*. Kaunas.
46. Mitkuvienė, L., Skridlaitė, I. (2002). *Vaiko orumas. Lietuvos CARITAS programos „Vaiko orumo išsaugojimas Lietuvoje“ metmenys ir įgyvendinimas*. Kaunas: LIC „Už gyvybę“.
47. Mortensen, K. V. (1991). *Form and content in children human figure drawing: Development, sex differences, and body experience*. New York: University press.
48. Morkvėnaitė, A. (1997). *10 – 14 metų vaikų H - T – P atlikimo ypatumai* (Magistro darbas, Vilniaus universitetas, 1997).
49. Murauskaitė, M. (2004). *Vidutiniškai, nežymiai sutrikusio intelekto ir psichinėmis ligomis sergančių asmenų H-T-P atlikimo ypatumai* (Bakalauro darbas, Šiaulių universitetas, 2004).
50. Navaitis, G. (1996). *Psichologinė parama šeimai. Šiauliai: ŠPI*.

51. Navaitis, G. (1999). *Lietuvos šeima: psichoterapinis aspektas*. Vilnius.
52. Navaitis, G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius: Kronta.
53. Navaitis, G. (2004). *Sociometriniai šeimos konsultavimo metodai*. *Socialinis darbas*, 3 (1), 86 - 92.
54. Petronis, A. (1997). *Išsiskyrusių šeimų vaikų požiūris į šeimą* (Magistro darbas, Vilniaus Universitetas, 1997).
55. Perry, D. G., Williard, J. C., Perry, L. C. (1990). *Peers perceptions of the Consequences that Victimized Children Provide Aggressors*. *Child Development*, Vol. 61.
56. Post, E. L. (1988). *The family*. New York.
57. Poter, N. N. (2006). *What is manipulative behavior, anyway?* *Journal of Personality Disorders*. Vol. 20.
58. Plužek, Z. (1996). *Pastoracinė psichologija*. Vilnius.
59. *Psichologijos žodynas*. (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
60. Reynolds, W. I., Scott, B. (1999). *Empathy: a crucial somponent of the helping relationship*. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*. Vol.6.
61. Satir, V. (1988). *Peoplemaking*. California: Science and Behavior Press.
62. Snyder, M., Snyder, R., Snyder, R. jaun. (2002). *Vaikas tampa asmenybe*. Vilnius.
63. Strayer, J., Roberts, W. (2004). *Empathy and observed anger and aggression in fife-year-olds*. *Social Development*. Vol. 13. Iss. 1.
64. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. LTU.
65. Trimakas, A. K. (2003). *Jaunimas apie tėvą ir motiną. Antroji dalis. Santykiai su tėvais*. Kaunas: Marijonų Talkininkų centro leidykla.
66. Tuma, J.M., Elbert, J. C. (1990). *Critical issues and surrent practice in personality assessment of children*. *Handbook of psychological and educational assessment of children: Personality, behavior, and context*: New York: The Guilford press.
67. Uzdila, J. V. (1977). *Mokyklos bendradarbiavimo su šeima tobulinimas*. Vilnius.
68. Uzdila, J. V. (1985). *Asmenybės brendimas šeimoje*. Vilnius: Žinija.
69. Uzdila, J. V. (1988). *Dorovinis auklėjimas šeimoje: asmenybės ugdymas šiuolaikinėmis sąlygomis (metodologinis aspektas)*. Vilnius: Žinija.
70. Uzdila, J. V. (1993). *Dorinis asmenybės ugdymas šeimoje*. Vilnius: Academia.
71. Uzdila, J. V. (2001). *Familistikos pagrindai*. Vilnius: VPU.
72. *Vaiko teisių konvencija*. (2000). Vilnius: UNICEF.
73. *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*. (1948). Preambulė.
74. Vaitkevičienė, A. (2006). *Vidutiniškai sutrikusio intelekto jaunuolių aš veiksmingumo lavinimas edukacinėmis situacijomis skatinant dailinę raišką*. (Daktaro disertacija). Šiauliai.
75. White, S. J. (1997). *Empathy: a literature review and concept analysis*. *Journal of Clinical Nursing*.
76. Wied, M., Goudena, P. P., Matthys, W. (2005). *Empathy in boys with disruptive behavior disorders./ Journal of Child Psychology and Psychiatry*. Vol. 46, Iss.8.

77. Zahn – Waxler C., Radke – Yarrow M. (1990). *The origins of empathic concern. Motivation and Emotion*. Vol. 14.
78. Žembinskas, A. (2003). *Psichiatrija*. Vilnius.
79. Žukauskienė, R. (1996). *Raidos psichologija*. Vilnius.
80. Лебедева, Л. Д., Никонорова, Ю. В., Тараканова, Н. А. (2006). *Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт – терапии*. Санкт – Петербург: Речь.
81. Романова, Е. С. (2001). *Графические методы в практической психологии*. СПб.: Речь.

Summary

LORETA LESNICKIENĖ

THE EFFECT OF PRIMARY CLASSES' PUPILS' AND PARENTS' EMPHATIC BOND ON THEIR RELATIONSHIPS AND PUPILS' EXPERIENCES

The Master's Degree Thesis

The work is of theoretical analysis of literature sources about family structure, types of relations, influence of family relationships for the child's social development and the influence of emphatic bond for the interrelations and pro-social behaviour.

A hypothesis has been raised, that development of the emphatic bond between parents and children by using the method of parent groups changes the family interrelations and children experiences that are reflected in drawings of the children.

62 pupils of primary school have participated in the research. The projection of H-T-P drawing method was used and non-harmonious families have been chosen, in which marks of psychological traumas were revealed for 7-11 year old 12 researched children. The family interrelations of the same 12 children were researched by using Family drawing method. For the parents of these children (10 families) according to worked out Parents' groups program there were 10 sessions guided. After these Parents' group's sessions, the same researched children draw paintings and the comparison is done if there are some changes in the family, or if the emphatic bond between parents and children got stronger.

Basic conclusions:

1. The analysis of literature sources revealed that there were researches where authors researched family structure, types of the relations, influence of family relations for the child's social development but according to the analysis of the content of the accessible literature sources it can be stated that there were not got deeper into the possibilities to develop the emphatic bond between parents and children.

2. The emphatic bond between a child and parents changed and became stronger in those families, where parents visited and were active in all Parents' group's sessions. This change is evident in changes of details in drawings of the *house*, *tree*, *man* and *Family drawing*.

3. There were families (Lina's family, Lilija's family), which emphatic bond between parents and children remained unchanged. The main reasons of not-happened change are the following:

- Members of the family (Lina's mother) visited the Parent's group's sessions not regularly;
- Lilija's family has experienced a painful loss – girl's mother died;

4. There were families, in which the emphatic bond between parents and children has changed narrowly. The reason of such a narrow change is non-active participation of parents in Parent's group's sessions.

5. It can be stated, that the hypothesis raised: the development of the emphatic bond between parents and children by using *Parent's group's* method changes family interrelations and the experiences of the children, which are revealed in their drawings – confirmed, and the teachers of the basic and secondary schools can successfully use the method of *Parent's group's* working with non-harmonious families of primary forms.

Essential words: pupils of the primary school, parents, family, emphatic bond, relations between parents and children, emotions.

PRIEDAI